

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL ÚJ ADATGYŰJTÉSI RENDSZERE

KOLLÁR GABRIELLA

A magyar társadalom és gazdaság szerkezetében végbemenő gyökeres változások szükségessé teszik az egész statisztikai rendszer átalakítását. Napról napra nő az igény a részletes és gyorsan rendelkezésre álló adatok iránt, de a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) jelenleg nem mindig tudja az információkat a kívánt tartalommal és részletezettségben, a kellő időben a felhasználók rendelkezésére bocsátani. Az átalakítást a hazai igényeken kívül a nemzetközi (európai) szabványokhoz való igazodás szükségessége is sürgeti. A változtatás kihat a módszertanra és az adatgyűjtésre éppúgy, mint a feldolgozási technikákra, a tájékoztatási kötelezettségekre és formákra.

Az újjáalakított információs rendszernek biztosítania kell:

- a társadalmi-gazdasági hatásokat bemutató statisztikai jelzőszámrendszer közzétételét;
- a nemzetközi ajánlásokhoz igazodó módszertan és nomenklatúrák használatát;
- a gazdaságpolitikai döntésekhez nélkülözhetetlen információkat;
- az üzleti élet, a vállalkozások, a külföldi befektetők számára szükséges információkat;
- a tömegkommunikáció szervei révén a közvélemény megfelelő tájékoztatását.

Mindezt csak hosszabb időszak alatt és összehangolt stratégia alapján érhetjük el. Itt összefoglalva be szeretnénk mutatni a majdani adatgyűjtési rendszer főbb vonásait, illetve a különböző statisztikai tárgykörök fejlesztési elképzeléseit, valamint számba vesszük a közeljövőben (1992-ben) elérhető eredményeket.

A tervezett adatgyűjtési rendszer feltételezi, hogy a KSH betervezett törzsköltségvetésén túl a parlament jóváhagyja azt a többletigényt, amely szükséges:

- a gazdaságstatisztika fejlesztéséhez,
- a fogyasztóiárindex-számítás korszerűsítéséhez,
- a havi bérstatisztikai rendszer kialakításához,
- a más szervektől átvett statisztikai feladatok megoldásához.

Ezen feladatok kormányhatározatokon alapulnak.

A GAZDASÁGSTATISZTIKA FEJLESZTÉSE

Az elmúlt évtizedekben a gazdaságstatisztikában — a központosított gazdaságirányítási rendszer keretei között — élesen különvált egymástól a jogi személyiségű

szervezetekből álló vállalati szféra (szocialista szektor) és a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetekből és az egyéni vállalkozókból álló magángazdasági szféra. Az előbbi — kevés számú, de nagy súlyt képviselő — körről teljes körű, kötelező adatgyűjtések, az utóbbi — viszonylag kis részt képező — körről becslések alapján jutott információkhoz a statisztikai szolgálat.

Ez a rendszer, a különböző mérlegbeszámolókkal, a bankszféra, a társadalombiztosítás, az állami költségvetés adataival kiegészítve, nemcsak a gazdasági szakstatisztikák, hanem a nemzetgazdasági elszámolások igényeit is kielégítette. A magánsektorra vonatkozó becslések nem okoztak különösebb problémát, mivel ez a szektor szerény kiterjedésű és homogén volt. Ahol a kistermelés jelentős mértékű volt, vagyis a mezőgazdaságban, ott a becsléseket is jobban megalapozták.

Az utóbbi néhány év a gazdaság szervezeti rendszerének viharos átalakulását eredményezte. A jogi személyiségű szervezetek száma 1989-ben mintegy 15 000 volt. Napjainkig ez a szám több mint 45 000-re növekedett. Ezzel egyidőben megnövekedett a nem jogi személyiségű szervezetek és az egyéni vállalkozások száma is, együtt jelenleg több mint 400 000. Számbeli növekedésükkel párhuzamosan megváltozott a szervezetek gazdasági életben betöltött szerepe is, és az új jogszabályok eredményeként a gazdasági egységek jogi státusa (jogi személyiségű, jogi személyiség nélküli szervezetek, valamint egyéni vállalkozások) már nem fejez ki a gazdasági folyamatok megítélése és értelmezése szempontjából lényeges szervezeti különbségeket.

Az átalakuló gazdaságban egyre nagyobb hányadot képviselnek azok a kisvállalkozások, amelyek gazdálkodásának mérésére eddig többé-kevésbé megfeleltek a főleg becsléseken alapuló számítások, de dinamikus fejlődésük miatt ma már nem lehet eltekinteni megfigyelésüktől. Ezek teljes körű megfigyelése azt jelentené, hogy 400 000—500 000 potenciális adatszolgáltató nyilvántartására kellene berendezkedni. Ekkora kör felmérése akár csupán éves gyakorisággal is lehetetlen, egyrészt erőforráskorlátok, másrészt az adatszolgáltatók tűrőképessége miatt, de statisztikailag sem látszik indokoltnak.

A gazdaságstatisztika adatgyűjtési rendszerének jövőbeni struktúrája a következőképpen vázolható.

A különböző ágazatokban 5—10 éves időszakonként — a nemzetközi statisztikai szervezetek programjaihoz igazodva — teljes körű összeírásokat (cenzusokat) kell végrehajtani.

Az egyes összeírások — elsősorban a Hivatal erőforrásait és nem a végrehajtás szükségességét szem előtt tartva — a következő évekre tervezhetők:

1993: bányászat, feldolgozóipar, villamosenergia-ipar, építőipar;

1994: kereskedelem, szálláshely, szolgáltatás és vendéglátás;

1995: szállítás, raktározás, posta és távközlés;

1996: általános mezőgazdasági összeírás.

Két cenzus között a rendszeres adatgyűjtésekből kimarad a gazdasági egységeknek az a cenzusokból nyert adatok alapján egyértelműen definiálható köre, amelynek a gazdaságban betöltött szerepe nem jelentős. Ezek teljesítménye évente egyszer az adóstatisztikák adatai alapján becsülhető. A kimaradó kört egy-egy cenzus kiértékelése után célszerű felülvizsgálni és szükség szerint korrigálni.

Két census között rendszeres, általában mintavételes adatgyűjtés fogja biztosítani a nagyobb szervezetek megfigyelését. Az adatgyűjtések gyakoriságát (havi, negyedéves, éves) a felhasználók igénye, illetve az adatok „fontossága” befolyásolja. Az a cél, hogy az évközi adatgyűjtés minimális mutatókörre vonatkozzék, de a szükséges adatok beérkezzenek a megfigyelésbe bevont összes szervezettől.

A megbízható adatgyűjtés elengedhetetlen feltétele — akár teljes körű, akár reprezentatív megfigyelésről van szó — a gazdasági élet valamennyi résztvevőjének ismerete, nyilvántartása. A KSH jelenleg csak a jogi személyiségű gazdasági egységeket tartja számon; a nyilvántartási rendszer folyamatban levő megújításával olyan statisztikai regisztert kíván létrehozni, amely tartalmazza a gazdaság valamennyi potenciális adatszolgáltatójának a statisztikai adatgyűjtéshez szükséges legfontosabb adatait, és biztosítja azok egyedi azonosítását, megfigyelhetőségét, lehetővé teszi a reprezentatív felvételek lebonyolítását, és „naprakész” információkat nyújt a gazdasági élet szereplőinek struktúrájáról, „demográfiájáról”. Csak több éves munkával lehet kiépíteni a teljes körű statisztikai regisztert, az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal (APEH) adóalany-nyilvántartására épülve és más intézmények hasonló nyilvántartási adatainak integrálásával. Első lépésként 1991-ben a nyilvántartás a kettős, az egyszerűsített kettős és az egyszeres könyvvitelt vezető, jogi személyiség nélküli gazdasági társaságokkal és egyéni vállalkozókkal egészült ki. Ezzel a nyilvántartott egységek száma közel 150 000-re nőtt. Ez a szervezetek 20 százaléka, a bruttó termelési érték alapján több mint 90 százalékos részt jelent.

A Központi Statisztikai Hivatal elnöke az 1991–1992. évre (1991. évi éves és 1992. évi évközi) 337 kötelező adatgyűjtést rendelt el, illetve 12 önkéntes adatgyűjtést engedélyezett. 1991–1992-ben 53 jelentés szűnik meg, 69 módosul, és 103 új jelentést vezetnek be.

A KSH kötelező adatgyűjtéseinek száma és megoszlása

Év	Változatlan	Módosított	Új	Összes	Megszűnt
	Száma				
1987	375	80	12	467	15
1988	255	166	1	416	41
1989	313	85	7	405	14
1990	243	91	20	345	46
1991	208	84	11	303	76
1992*	165	69	103	337	53
1992**	165	69	20	254	53
	Megoszlása (százalék)				
1987	80,3	17,1	2,6	100,0	–
1988	61,3	38,5	0,2	100,0	–
1989	77,3	21,0	1,7	100,0	–
1990	69,8	24,0	6,2	100,0	–
1991	68,7	27,7	3,6	100,0	–
1992*	48,9	20,5	30,6	100,0	–
1992**	65,0	27,1	7,9	100,0	–

* A Népjóléti Minisztérium és a KSH által előírt, korábban azonos kérdőívekkel együtt.

** A Népjóléti Minisztériumtól átvett adatgyűjtések nélkül.

A tevékenységek új ágazati osztályozása

A KSH elnökének 9017/1991. (SK. 8.) sz. közleménye alapján 1992. január 1-jével életbe lépett a tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszerének (TEÁOR) új változata. A TEÁOR teljes átalakítását külső és belső tényezők együttesen indokolták. Az Európai Közösség kidolgozta új ágazati osztályozását, a NACE Rev. 1-et,¹ melyet tagjainak 1993-tól kötelező alkalmazniuk. Előző, „rugalmasabb” változatait az Európai Közösség tagországai több-kevesebb következetességgel évek óta használják. A társult tagság, illetve a tagság együtt jár a kötelező szabványok át vételével.

E követelményeken kívül a hazai gazdasági események is sürgették az ágazati osztályozás gyökeres megújítását. Az utóbbi években számos olyan gazdálkodó szervezet alakult, amelynek tevékenységét nehezen lehetett beilleszteni a jelenlegi rendszerbe. Így vitathatóvá váltak a tevékenységi besorolásra alapozott statisztikák, és ez megnehezíti a megfigyelt gazdasági folyamatok értékelését, akadályozza az üzletpolitikai döntéseket.

Az új TEÁOR bevezetésével kapcsolatos módszertani munkák, a gazdálkodó szervezetek átsorolása (a tevékenységük részletes megismerésére vonatkozó adatgyűjtés, az új szakágazati jelzőszámról szóló értesítés kiküldése), az összehasonlí tási problémák megoldása (az 1992., ún. „Janus” év kétféle módon történő adatgyűjtése és feldolgozása) jelentős többletmunkát igényelt 1991-ben, illetve fog igényelni 1992-ben.

Az 1991–1992-es adatgyűjtési rendszer a gazdaságstatisztikával szembeni követelmények ismeretében, de a rendelkezésre álló erőforrások korlátai között alakult ki. Tartalmát az a havi, illetve negyedéves mutatószámrendszer határozta meg, amely — tanulmányozva a fejlett országok gyakorlatát — a rövid távú operatív döntésekhez felhasználható információkat tartalmazza, és alapját képezheti a piacgazdaság számára szükséges információszolgáltatásnak.

Ezek a mutatószámok a következők.

*A gazdaságstatisztika havi és negyedéves mutatószámai**

FOGLALKOZTATOTTSÁG

Az anyagi és nem anyagi ágakban

foglalkoztatottak száma

bruttó, nettó átlagkeresete

Az iparban foglalkoztatottak száma

A fizikai foglalkozásúak száma és teljesített órái az iparban

A regisztrált munkanélküliek száma (Munkaügyi Minisztérium)

A sztrájkesemények száma és a kieső munkaórák

BERUHÁZÁS

A beruházások teljesítményértéke anyagi-műszaki összetétel szerint

Lakásépítés és -megszűnés

* Ahol az adatgyűjtőt külön nem jelöljük a mutatószám mellett, ott az adatokat a Központi Statisztikai Hivatal gyűjt.

¹ Ismertetéséről lásd: *Tűz Lászlóné dr.*: A termék-, illetve szolgáltatási osztályozások összehangolása. *Statisztikai Szemle*. 1991. évi 8–9. sz. 656–666. old.

IPAR

Az ipari termelés volumene

Az értékesítés volumene

Ezen belül:

    belföldi

    export

Az egy foglalkoztatottra jutó termelés volumene

Az ipar rendelésállománya (volumenindex)

Ezen belül:

    belföldi

    export

Az ipari termékek termelése

ENERGIAGAZDÁLKODÁS

Széntermelés

Kőolajtermelés

Kőolajimport

Földgáztermelés

Földgázimport

Villamosenergia-termelés

Villamosenergia nettó import

Villamosenergia-felhasználás (Magyar Villamos Művek Tröszt)

    Ebből ipar

Energiafelhasználás (Energiafelügyelet)

    Ebből ipar

KIVITELEZŐ ÉPÍTŐIPAR

Az építési-szerelési tevékenység volumene

Egy építési-szerelési tevékenységet végzőre jutó tevékenység

Az átadott lakások száma

Az építési-szerelési munkák szerződésállománya az időszak végén

Az építmények száma és értéke

MEZŐGAZDASÁG

A mezőgazdasági termékek értékesítése

Ezen belül:

    növényi termékek

    élő állatok

    állati termékek

Piaci felhozatal

Ezen belül:

    Budapest

    vidék

Állatállomány az időszak végén

    szarvasmarha

    sertés

    juh

    tyúkfélék

Agrotechnika

Fakitermelés (Földművelésügyi Minisztérium)

SZÁLLÍTÁS, POSTA

Áruszállítás

Ezen belül:

    belföldi

export
 import
 átmenő és az országot nem érintő
 Személyszállítás
 Ezen belül:
 távolsági
 helyi
 Nemzetközi közútjármű-forgalom
 A posta fontosabb teljesítményei
 A halálos közúti közlekedési balesetek száma

ÁRALAKULÁS

Az ipar belföldi értékesítésiár-indexe
 Mezőgazdasági termékek termelői- és felvásárlásiár-indexe
 A külkereskedelmi forgalom árindexe
 Fogyasztóiár-index lakossági rétegek és kiadási csoportok szerint
 Fontosabb idénycikkek átlagára
 Néhány élelmiszer ára a boltokban
 Kiviteliár-index
 Behozataliár-index

BELKERESKEDELEM

Kiskereskedelmi eladási forgalom
 Piaci felhozatal

IDEGENFORGALOM

Magyarországra érkező külföldiek
 Ebből:
 turisták
 Külföldre utazó magyarok
 Kereskedelmi szálláshelyek forgalma
 külföldi vendégek, vendégéjszakák
 belföldi vendégek, vendégéjszakák
 A nemzetközi idegenforgalom devizabevételei, devizakiadásai
 Bevételi, kiadási többlet
 Ebből:
 konvertibilis elszámolásokban
 nem konvertibilis elszámolásokban

KÜLKERESKEDELEM (Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma)

Külkereskedelmi forgalom országcsoportok szerint
 A külkereskedelmi forgalom áruszerkezete
 Behozatali, kiviteli volumenindex
 A fontosabb cikkek behozatala, kivitele
 A közvetlen külkereskedelmi forgalom szerkezete árucsoportok és országcsoportok szerint
 A külkereskedelmi forgalom szerkezete részletes árucsoportok és országcsoportok szerint

PÉNZÜGYEK

A lakosság pénzbevételei központi forrásból (Magyar Nemzeti Bank)
 Lakossági betétállomány (Magyar Nemzeti Bank)
 Forgalomban levő pénzmennyiség (Magyar Nemzeti Bank)
 A folyó fizetési mérleg egyenlege (Magyar Nemzeti Bank)
 Bruttó adósságállomány (Magyar Nemzeti Bank)

Nettó adósságállomány (Magyar Nemzeti Bank)
 Jegybanki kamatláb (Magyar Nemzeti Bank)
 Az állami költségvetés mérlege (Pénzügyminisztérium)
     bevétel
     kiadás
     hiány
 Deviza árfolyamok (Magyar Nemzeti Bank)

GAZDÁLKODÓ SZERVEZETEK

A gazdálkodó szervezetek száma
     gazdálkodási formák szerint
     létszámkategóriák és ágazatok szerint
 A gazdálkodó szervezetek számának változása

Az adatgyűjtési rendszer fő jellemvonásai

Megnő a havi adatgyűjtések száma. Havi megfigyelés lesz a bányászatba, a feldolgozóiparba, a villamosenergia-iparba és a közlekedésbe sorolt szervezeteknél, a kereskedelmi és az idegenforgalmi tevékenységet végzőkre vonatkozóan, illetve munkaügyi és árstatisztikai témákban.

Kibővül az adatszolgáltatói kör. Az éves megfigyelések — néhány kivételtől eltekintve — a jogi személyiségű gazdálkodó szervezeteken kívül teljeskörűen kiterjednek a kettős, az egyszerűsített kettős, illetve az egyszeres könyvvitelt vezető, jogi személyiség nélküli gazdasági társaságokra és egyéni vállalkozókra. A pénztárkönyvet vezetők teljesítményét az adóbevallások adataiból veszik át. Az évközi adatgyűjtések adatszolgáltatói körét szintén valamennyi jogi személyiségű szervezet és a legalább egyszeres könyvvitelt vezető, jogi személyiség nélküli gazdasági társaság és egyéni vállalkozás képezi, de teljes körű megfigyelés csak az 50 fő feletti jogi személyiségű szervezetek és a kettős könyvvitelt vezető, jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok és egyéni vállalkozások körében lesz, míg a többieket reprezentatív mintavétel alapján figyelik meg.

Az adatszolgáltatókat a jogi személyiségű szervezetek esetében az 1991. III. negyedévi létszámadatok, a jogi személyiség nélküliek körében az 1991. évi könyvvezetési kötelezettség alapján választják ki.

Általánossá válik a reprezentatív megfigyelések módszere. A kiskereskedelmi forgalom mintavételi megfigyelése 1991-ben indult, és az első néhány hónap problémái után megfelelő adatokat nyújt. Az éves adatgyűjtés részletesebb információkat (hálózati, létszám-, árucsoportos adatokat) is fog biztosítani, mivel azonban ennek a felvételnek nincs semmiféle előzménye, próbafelvételnek kell tekinteni, amelynek összes megbízhatónak bizonyuló adatát közzé fogjuk tenni.

Az iparban és a kivitelező építőiparban 1991-ben egyaránt negyedéves gyakorisággal került sor az 50 főnél kevesebbet foglalkoztató jogi személyiségű szervezetek reprezentatív megfigyelésére. 1992-ben a megfigyelés az új TEÁOR szerinti bányászatban, feldolgozóiparban, villamosenergia-, gáz-, hő- és vízellátás gazdasági ágban havi gyakoriságú lesz, az építőiparban ugyan negyedéves marad, de mindkét gazdasági ágban kiterjed az egyszeres könyvvitelt vezető, jogi személyiség nélküli gazdasági társaságokra és egyéni vállalkozásokra is.

Reprezentatív megfigyelés lesz még a közlekedési, az ár- és a munkaügyi statisztika területén. Hasonló módon fogják megfigyelni a mezőgazdasági kistermelők

állatállományát negyedévenként, földterületüket, földhasználatukat és termékértékesítésüket pedig évente.

Növekszik a reprezentatív árstatisztikai megfigyelésbe bevont adatszolgáltatók száma, amit a gazdálkodó szervezetek számának növekedése és átlagos nagyságuk csökkenése tesz szükségessé. A reprezentáció korábbi mértéke ugyanis csak az adatszolgáltatók számának növelésével tartható fenn. Lényeges egyszerűsítés azonban az ipari termelőiár-statisztikában a belföldi értékesítés irányonkénti megfigyelésének a megszüntetése.

A beruházásstatisztikai adatgyűjtés alig változik. A legfontosabb éves adatokat azonban az összehasonlíthatóság érdekében az új számviteli törvény által módosított fogalmaknak megfelelően is be kell gyűjteni. Az évközi beszámolójelentések a többi statisztikáktól eltérően a jogi személyiségű szervezetek közül a 20 főnél többet foglalkoztatókra vonatkoznak. Az alacsonyabb létszámhatárt az indokolja, hogy a reprezentatív megfigyelés lehetőségeit vizsgáló próbaszámítás eredményei nem támasztották alá a módszer bevezetésének lehetőségét.

Az évközi munkaügyi statisztikai adatgyűjtés kialakítása a kormány 3261/91. számú, a bérinformációs rendszer korszerűsítésére hozott határozatában foglaltak figyelembevételével történt. Az adatkérés lényegében csak arra a néhány fő információra korlátozódik, amelyeket a havi „monitoring” jellegű bérexszámítás, az indexálási mechanizmusok terjedése, illetve az árindexek havi periodicitásához való igazodás szükségessé tesz. Jelentősen változik az adatgyűjtés gyakorisága és az adatszolgáltatók köre. 1992-től a bányászat, feldolgozóipar, villamosenergia-, gáz-, hő- és vízellátási gazdasági ágak és az építőipar mellett — a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás, valamint a költségvetés kivételével — a többi gazdasági ágba tartozó szervezetek közül a 300 fő feletti jogi személyiségű szervezetek teljeskörűen, az 50—300 főt foglalkoztatók reprezentatív minta alapján kerülnek be a havi adatszolgáltatók közé. 50 fő felett a havi adatszolgáltatást nem teljesítő gazdálkodók, valamint a kettős könyvvitelt vezető, jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok és egyéni vállalkozók teljeskörűen, 50 fő alatt a jogi személyiségű szervezetek és az egyszerűsített könyvvitelt vezető, jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok és egyéni vállalkozók reprezentatív minta alapján és negyedéves gyakorisággal teljesítenek munkaügyi adatszolgáltatást.

A bérszatisztika fejlesztésének másik fontos területe a munkaerőköltségek megfigyelése. A fejlett piacgazdasággal rendelkező országok bérszatisztikai rendszereiben a munkaerővel kapcsolatban felmerülő költségek abszolút nagyságát beruházási, területfejlesztési döntések megalapozásához, az egyik időszakról a másokra bekövetkező változását pedig fontos inflációs jelzőszámként veszik figyelembe. Az EK-országokban legalább minden negyedik évben sor kerül a gazdaság összes értéktermelő területét átfogó munkaerőköltség-felvételre (ez kötelező jellegű), amit az adatok évenkénti továbbvezetése egészít ki. Mivel 1992 ezekben az országokban felvételi év, a hazai felvételi rendszert is célszerű 1992-től indítani.

A mezőgazdasági statisztika adatgyűjtési rendszere a gazdálkodó szervezetek és a kistermelők mezőgazdasági tevékenységének, valamint a mezőgazdasági termékforgalmazásnak és áralakulásnak a megfigyelésére épül. A mezőgazdaságba sorolt jogi személyiségű és jogi személyiség nélküli gazdálkodó szervezetek megfigyelése 1992-ben egyaránt teljes körű lesz. Ezt követően — 1993-tól — a jogi személyiség

nélküli szervezetek megfigyelése valószínűleg reprezentatív alapon történik. Az adatgyűjtés tartalma egységes lesz, a korábbiaknál szűkebb adatkörrel. Az erdőgazdálkodási, a vadászati és a halászati tevékenység statisztikai megfigyelése a Földművelésügyi Minisztérium hatáskörében marad.

A kereskedelmi szálláshelyek megfigyelése a férőhely-kapacitás nagysága szerint differenciálódik oly módon, hogy évközben csak a 20 ágynál (kempingnél az 50 férőhelynél) nagyobb kapacitású szálláshelyek megfigyelésére kerül sor. Évente egy alkalommal teljeskörűen felméri a szálláshelyek kapacitását. A megbízható becslésekhez szálláshelyi regiszter készül. Ezt a célt szolgálja az önkormányzatok számára előírt új adatgyűjtés, amely a szálláshelyhálózat változásáról nyújt információkat.

Összeállítják az ágazati kapcsolatok mérlegét 1991-re. Ehhez szükség van az ágazaton kívüli ipari és építőipari tevékenység megfigyelésére, amennyiben annak árbevétele meghaladja a 20 millió forintot.

Több kormányhatározat is megfogalmazta, hogy szükség van a privatizációra, a működőtőke összetételére, a vállalkozások tulajdonosi struktúrájának megoszlására vonatkozó információkra. Ezek nélkülözhetetlenek a gazdaság strukturális átalakulásának elősegítéséhez és nyomon követéséhez, de a piacgazdasági szabályozás eszközrendszerének kiépítéséhez és működtetéséhez is ismerni kell a vállalatok közötti tulajdonosi viszonyokat, a monopóliumok keletkezésének folyamatát. A felsorolt adatokat csak külön adatgyűjtéssel lehet biztosítani. Hogy e feladatokból mennyi hárul a KSH-ra, az nagymértékben függ attól, hogy a későbbiekben mennyire használhatók fel a nem statisztikai célú nyilvántartások, elsősorban a Cégbíróság vállalati adatbázisa. 1992-ben mindenképpen szükség lesz külön adatgyűjtésre.

A beszámolási rendszer tartalma lényegesen egyszerűsödik. Számos adatgyűjtés megszűnik, a megmaradók pedig „karcsúbbak” lesznek. Ezt elsősorban az adatszolgáltatók jellegének, összetételének változása indokolja. Úgy gondoljuk, hogy a kis létszámú szervezetektől nagyobb valószínűséggel várhatunk együttműködési készséget és pontosabb adatszolgáltatást, ha egyszerűbb kérdőívek kitöltését kérjük tőlük.

A nemzetgazdaság összes teljesítményének, a keletkezett jövedelmek szintjének és összetételének mérését — mint ismeretes — a statisztika eddig alapvetően a gazdasági szervezetek éves beszámolóira alapozta. Az új számviteli törvény nyomán 1992-től megszűnik a vállalati mérlegbeszámoltatás eddigi gyakorlata, továbbá a kidolgozás alatt álló államháztartási információ-rendszer valószínűleg radikálisan szűkíti a költségvetési intézmények beszámolóiból nyerhető statisztikai adatok körét.

A keletkezett információhiány pótlása a KSH számára jelentős többletfeladatot jelent. Mindenképpen meg kell szervezni egy új, széles körű, a vállalkozók és a nonprofit intézmények túlnyomó részére kiterjedő önálló adatgyűjtést ahhoz, hogy becsülni lehessen a magyar gazdaságban létrehozott GDP nagyságát. 1991—1992-ben még nem jelenik meg a megszűnő vállalati mérlegbeszámolók helyébe lépő statisztikai adatgyűjtés, de előkészítése már megkezdődött.

AZ ÉLETSZÍNVONAL- ÉS A TÁRSADALOMSTATISZTIKA FEJLESZTÉSE

Az életszínvonal-statisztikák egyszerre adnak számot a gazdaság állapotáról, eredményességéről és a társadalom helyzetéről. Átfogó jellegük mellett másik sajátosságuk, hogy folyamatos megfigyelési, felvételi rendszereket működtetnek.

Az adatszolgáltatói környezet ismert megváltozása erőteljesen érinti az életszínvonal-statisztikák közül a makro-, ún. szintetikus jellegű statisztikákat (reáljövedelem, lakossági fogyasztás, megtakarítás), amelyek a nemzetgazdasági elszámolások keretében szorosan támaszkodnak a gazdasági szervezetekre vonatkozó sokoldalú adatgyűjtésekre.

Az átmenet időszakában e statisztikák megbízhatósága gyengül, előállítási idejük megnövekszik, az adatszolgáltatások egy részét becsléssel kell helyettesíteni. Ez a helyzet elkerülhetetlen, de elviselhető, ha az életszínvonal-statisztika néhány, kevésbé átfogó, de a piacgazdaság működése szempontjából kulcsfontosságú mutatójánál sikerül megőrizni, sőt javítani a statisztikai adatszolgáltatás minőségét, és így az inflációról, a foglalkoztatottságról (munkanélküliségről), valamint a szegénységről (létminimumról) megfelelő minőségű, frisseségű adatokkal rendelkezünk.

1992. július 1-jétől évenként folyamatosan lesz háztartási költségvetési felvétel. Az évenkénti gyakoriságot, egyrészt a lakossági fogyasztás összetételének az átmeneti időszakban tapasztalható jelentősebb változása és az erre vonatkozó más adatforrások kiesése indokolja, másrészt a megújításra kerülő fogyasztóiárindex-számításhoz a kiadási (fogyasztási) súlyokat csak így lehet biztosítani. 1992 második felében 6000, a következő években 12 000 háztartás kerül a mintába; ezek egy hónapig vezetnek naplót és év végén kikérdezik őket.

A létminimum értékeinek a háztartás-statisztikára alapozott felülvizsgálata ez év tavaszán fejeződött be. A számítások eredményeit és módszerét a KSH közzétette. (Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 1. sz.) A közölt értékeket a Hivatal a fogyasztóiár-index segítségével negyedévente (szükség szerint havonta) vezeti tovább.

Az így kiszámított létminimumértékek szintje alatt élők számának, arányának és összetételének vizsgálatára a jövedelemfelvételek szolgálnak. Ilyen felvételekre — amelyek az össznépeség egészének és különböző rétegeinek jövedelmi helyzetét, a rétegek közötti és a rétegeken belüli jövedelmi különbségeket hivatottak bemutatni — idáig 5 évenként került sor. A jelenlegi gazdasági körülmények szükségessé teszik az 1993-ra tervezett felvétel előrehozatalát 1992-re, hogy már 1991-re vonatkozóan számot lehessen adni egyrészt a jövedelmi különbségek és az elszegényedés hiteles alakulásáról, másrészt a személyi jövedelemadó különböző társadalmi csoportok jövedelmi helyzetére gyakorolt hatásáról. Az adatgyűjtés (Jövedelmi felvétel I.) során a KSH összeírói 20 000 háztartást fognak felkeresni.

A Jövedelmi felvétel I.-gyel egyidőben kerül végrehajtásra a Jövedelmi felvétel II., 5000—6000 háztartás kikérdezésével. A válaszok alapján a tartósan a létminimum alatt élő háztartások számáról, összetételéről, jövedelmi forrásairól nyerhetők információk. A legutóbbi jövedelmi felvétel 1987-re vonatkozott, s azóta jelentős változások következtek be a gazdasági életben és a lakosság életkörülményeiben (infláció felgyorsulása, a személyi jövedelem- és az általános forgalmi adó bevezetése, a munkanélküliség nagymértékű növekedése, ingyenes társadalmi juttatások piacosodása stb.).

A jövedelemfelvétel mintáján vizsgálják 1992-ben a társadalmi mobilitást is, amely részben az 1990-es évek elején bekövetkezett rétegmozgásokat, részben e mozgásoknak az életkörülmények változásával való összefüggéseit vizsgálja.

A fogyasztóiárindex-számítás korszerűsítése a vonatkozó kormányhatározat szellemében, már megkezdődött. Az új fogyasztóiár-statisztika az eddigiéknél jobban fogja követni a piacgazdaság igényeit. Ezt az előre megadott időpontokhoz

kötött tájékoztatás, a feldolgozás és publikáció lényeges gyorsítása és nagyobb részletezettsége, valamint a tetszőleges bázishoz viszonyítható indexek biztosítják. Az áradatgyűjtés megbízhatóbb lesz a korábnál, mert az eddig jelentős szerepet játszó vállalati árjelentések megszűnnek ugyan, de nő az adatgyűjtések gyakorisága, a KSH e célra kiképzett kérdezőbiztos- (ún. árösszeírók) hálózata bővül, az árösszeírás minősége javul, és több lesz az ellenőrzési lehetőség.

A kormány az ún. Emberi erőforrás program aláírásakor a Világbankkal szemben kötelezettséget vállalt arra, hogy létrehozza és működteti a reprezentatív háztartásmintára támaszkodó, negyedéves gyakoriságú adatokat biztosító statisztikai felvételi rendszert (az ún. Munkaerő-felmérést), amely a munkanélküliség alakulásáról és a foglalkoztatottság szerkezetéről, a munkanélküliek társadalmi-gazdasági jellemzőiről biztosít adatokat. E program 1992 elején kezd működni.

A lakáshoz jutás romló körülményei között a kormányzatnak új, a piaci viszonyoknak megfelelő lakáskonceptiót kell kialakítania. Mindez hatással van a lakásstatisztikai adatgyűjtés rendszerére is. Ennek megfelelően módosítani kellett a lakásépítési statisztikát, és a lakáspiaci folyamatok nyomán követésére ki kellett alakítani az ingatlanforgalmi statisztikát. A különböző lakossági rétegekhez tartozók lakáshelyzetének pontosabb vizsgálatához megfelelő lakásstatisztikai adatbázis kialakításán dolgoznak.

Jelentős változás előtt áll a népmozgalmi statisztika. A megváltozott politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok, a személyiségi jogok védelme, valamint az államigazgatási struktúra módosulása következtében az 1983 óta funkcionáló integrált adatgyűjtési rendszer nem tartható fenn. Az önkormányzatok népesség-nyilvántartási feladatainak a statisztikai jellegű munka nem képezi szerves részét, és ehhez ma nem is áll rendelkezésükre megfelelő szakembergárda. Ilyen körülmények között a népmozgalmi adatszolgáltatás pontossága romlott, az adatszolgáltatás ellenőrzése pedig megoldatlan.

Mivel a népesség-nyilvántartás alapját képező jogszabályokat az Alkotmánybíróság 1991. december 31-ével hatályon kívül helyezte, és a Belügyminisztériumban készülő törvénytervezet még nem került az Országgyűlés elé, az integrált adatgyűjtési rendszer megszüntetése egy átmeneti év beiktatásával történik. Ennek megfelelően 1992-ben a régi kérdőívek maradnak, de az adatok ellenőrzése, rögzítése, feldolgozása már külön-külön történik az Állami Népmozgalmi Nyilvántartó Hivatal (ÁNH), illetve a KSH adatáramlási rendszerében. 1993. január 1-jétől tudja az ÁNH megoldani — amennyiben az adatvédelmi, a statisztikai és a népesség-nyilvántartási törvény alapján ez szükséges — az új bizonylatok előállítását, hogy a statisztikai és a népesség-nyilvántartási rendszer még a bizonylatok szintjén se találkozzon. A népmozgalmi statisztika új rendszere jelentős mértékben a KSH megyei igazgatóságainak munkájára épül.

Az egészségügyi és szociális ellátás nagy tömegű statisztikai adatszolgáltatásának megyei összesítése korábban a megyei tanácsok egészségügyi szakigazgatási szerveinek feladata volt. Az adatok gyűjtését, ellenőrzését és megyei szintű összesítését részben a megyei tanácsok egészségügyi osztályai, részben ezek különböző háttérintézményei végezték. A megalakult új önkormányzatok ezeket a feladatokat nem vállalták át. Ezért a KSH és a Népjóléti Minisztérium megállapodott, hogy az 1992. évtől kezdődően a KSH vállalja a népmozgalmi statisztika teljes területét felölelő statisztika-

tikai adatok begyűjtését, feldolgozását és publikálást, mind megyei, mind pedig országos szinten.

Az adatgyűjtési rendszer tartalmazza az egészségügy, a szociális ellátás, a szociálpolitika, a lakásviszonyok és a társadalombiztosítás szakmai alrendszerait. A feladat magában foglalja:

- a Népjóléti Minisztérium adatgyűjtési rendszerének működtetését, beleértve a nyomtatványellátást is;
- statisztikai kiadványok készítését;
- statisztikai adatok, információk eseti szolgáltatását a Népjóléti Minisztérium részére.

*

Összefoglalóan megállapítható, hogy a Központi Statisztikai Hivatal 1991. évi éves és 1992. évi évközi adatgyűjtési rendszere az elmúlt évek gyakorlatához képest nem csupán módosult, hanem szinte teljesen átalakult. Ezt több tényező együttes hatása kényszerítette ki.

A feladatok növekedésével ugyanakkor szemben áll a KSH eszközeinek, forrásainak csökkenése. Így a jövő évi adatgyűjtési rendszer kompromisszumok eredménye, de határozott előrelépést jelent, mert:

- kialakult és publikálásra kerül az a mutatószámrendszer, amely alapját képezheti a piacgazdaság számára szükséges információszolgáltatásnak;
- bővül az adatszolgáltatói kör, mivel az adatgyűjtési rendszer igyekszik átfogni a gazdálkodási szféra egész területét;
- jelentős téren alkalmazzák a reprezentatív megfigyelési módszert;
- különbség lesz a kis- és a nagyszervezetek megfigyelése között a gyakoriságban és a tartalomban is;
- az új, a nemzetközi ajánlásokat figyelembe vevő TEÁOR életbe lépése közeledés a nyugat-európai statisztikai rendszerek felé.

Mindezek azonban csak lehetőségek, mert az adatgyűjtési rendszer megbízható működéséhez számos feltételnek kell teljesülnie.

— Az információszolgáltatás elképzelhetetlen az adatszolgáltatók megértő együttműködése nélkül, ezért a kérdőívek kialakításánál igyekeztek az adatszolgáltatói terheket lehetőségek szerint csökkenteni.

— Az adatszolgáltatók számának növekedése, az ezzel kapcsolatos ellenőrzési, feldolgozási munkák, az adatgyűjtések módszertani megalapozása, a pontossággal, a gyorsasággal, az összehasonlíthatósággal összefüggő feladatok elvégzése mind a központban, mind a területi szerveknél jelentős költségtöbblettel jár, amelynek forrását a költségvetésnek kell biztosítania.

— A feldolgozásokhoz szükséges megyei kapacitások jelenleg sem elegendők, az új adatgyűjtési rendszer pedig még nagyobb mértékben igényli a megyei igazgatóságok közreműködését. Újra kell gondolni az igazgatóságok feladatait, belső szervezetét, létszámstruktúráját, az erőforrások elosztását.

Jelenleg még csak remélhető, hogy ezek a feltételek teljesülnek, és akkor az ismertett statisztikai adatgyűjtési rendszer működni fog. E nélkül a KSH nem elégítheti ki a társadalom jogos igényeit.

РЕЗЮМЕ

Автор представляет вводимые в 1991—1992 гг. изменения системы сбора данных Центрального статистического управления, планируемые наблюдения по экономической и общественной статистике, далее месячные и квартальные показатели экономической статистики.

SUMMARY

The authoress presents the alterations in the data-collecting system of the Hungarian Central Statistical Office, that come into force starting with 1991–1992. She takes into account the planned surveys both in economic and social statistics, and also outlines the monthly and quarterly indices of economic statistics.

STATISZTIKUSKÉPZÉS ÉS STATISZTIKAOKTATÁS OLASZORSZÁGBAN*

HUNYADI LÁSZLÓ

E tanulmány címe — mint ahogy az gyakran lenni szokott — némiképp félrevezető, többet ígér ugyanis, mint amit ez a viszonylag rövid áttekintés nyújtani tud. A statisztika oktatása ugyanis Olaszországban olyan kiterjedt, hogy még nagy vonalakban történő áttekintése is hosszú kutatómunkát igényelne, hiszen az 1989-es adatok szerint¹ 39 egyetem (köztük egészen nagy egyetemek is vannak) 175 tanszékén, illetőleg intézetében 617 statisztikai vagy ahhoz szorosan kapcsolódó tárgyat oktatnak, és ehhez társul még az egyetemeken kívül (tanfolyamokon, középiskolákban stb.) folyó oktatás. Mivel Olaszországi tanulmányutam elsődleges célja nem az oktatás feltérképezése volt, teljes áttekintésre nem vállalkozhattam, de úgy véltem, hogy a Római Tudományegyetemen (Università degli Studi di Roma „La Sapienza”) eltöltött három hónap elegendő alapot ad arra, hogy legalább az itt folyó statisztikaoktatás fő vonásairól beszámoljak.

Némiképp más a helyzet a statisztikusképzéssel. Olaszországban ugyanis — tudomásom szerint — csak két egyetemen (és ezek egyike az említett Római Egyetem), ahol Statisztikai Kar van (azaz Statisztikai, Demográfiai és Biztosításmatematikai Tudományok Kara — Facoltà di Scienze Statistiche Demografiche ed Attuariali) működik olyan kar, amely diplomás statisztikusokat képez (a mi fogalmainknak megfelelően) egyetemi és főiskolai szinten egyaránt. Ennél fogva, minthogy a statisztikusképzés ilyen koncentrált, a rendelkezésemre álló idő alatt ezt tudtam áttekinteni.

Írásom célja, hogy mindazok számára, akiket a statisztika oktatása (és ennek révén egy kicsit a statisztika jövője is) érdekel, megmutassa, hogy egy nálunk nagyobb hagyományokkal rendelkező, gazdaságilag fejlettebb európai országban mit kell tudnia annak, aki statisztikus szakosként végzi el az egyetemet (főiskolát). Érintőleg említést teszek a nem főhivatású statisztikusok (más szakosok) statisztikai oktatásáról is, bár — mint említettem — erről információim nem adnak elegendő alapot a teljes általánosításra. Ehelyütt elsősorban az oktatott anyagok mennyiségére, milyenségére, tartalmára helyezem a hangsúlyt, és csak másodlagosan térek ki olyan (például didaktikai és oktatásszervezési, valamint az egyetemi életet érintő stb.) kér-

* A tanulmány a Giovanni Agnelli Alapítvány által támogatott tanulmányút tapasztalatai alapján készült.

¹ SIS Bolettino. N 18. SIS. Roma. 1990. 172 old.

désekre, amelyek fontosak lehetnek ugyan, de csak az oktatók szűkebb körét érdeklik.

A téma áttekintésekor részben a megadott és áttanulmányozott könyvekre, tananyagokra és tájékoztatókra, részben a tanárokkal és a hallgatókkal folytatott beszélgetésekre és nem utolsósorban a foglalkozásokon és vizsgákon szerzett személyes tapasztalatokra támaszkodtam.

AZ OKTATÁS SZERVEZETI KERETEI

A továbbiakban a Római Tudományegyetem statisztikaoktatásáról szólok, és jóllehet ez nem elegendő minta az általánosításhoz, egyes vélemények és tények azt látszanak igazolni, hogy az itteni helyzet eléggé jellemző a másutt folyó statisztikai képzésre is. Az Egyetem méretei — körülbelül 180 000 hallgatójával és mintegy 20 000 oktatójával a világ legnagyobb egyetemei közé tartozik — egyedülálló Olaszországban.

Karok, tanszékek, intézetek

Jelenleg 15 karon folyik az oktatás, amely karok közül egyik az említett (nevezük a továbbiakban így) Statisztikai Kar. Az Egyetem szervezése annyiban különbözik az itthoniakétól, hogy a tanszékek (dipartimenti) a karoktól függetlenek, míg a kisebb egységeket jelentő intézetek (istituti) egy-egy karhoz tartoznak. Elvben a karok az oktatás szervezéséért és lebonyolításáért, a tanszékek a kutatásokért és az oktatás szakmai színvonaláért felelősek. Mivel a tanszékek így nem tartoznak valamely kar felügyelete alá, interdiszciplináris tevékenységet fejthetnek ki. Ez természetesen elsősorban olyan tárgyakra vonatkozik — és ilyennek tekintik a statisztikát is —, amelyeknek módszertana vagy legalább módszertani alapjai közösek a különböző karokon oktatott tudományágakban. Az intézetek ezzel szemben általában kisebb, az adott kar tevékenységéhez szorosabban, egyértelműbben kötődő egységek. (A statisztika oktatásának „központi” egysége a Statisztikai, valószínűség-számítási és alkalmazott statisztikai tanszék — Dipartimento di Statistica, Probabilità e Statistiche Applicate —, amely főként a Statisztikai Kar, de részben más karok statisztikaoktatását is ellátja. Ugyanakkor a gazdaságstatisztikát a Statisztikai Karon külön intézet oktatja. Tekintve, hogy gazdaságstatisztikai oktatás más karokon (például a Közgazdasági és Kereskedelmi Karon) is folyik, logikusnak látszana, hogy a gazdaságstatisztika is egy nagyobb tanszékként működjék, de ez nem így van. (Ez a példa csak azt mutatja, hogy az elvben helyesnek látszó rendszer következetes megvalósítása itt is nehézségekbe ütközik.)

Az Egyetemen a statisztika oktatását tehát egyfelől az említett Statisztikai Kar szervezi, másrészt azonban vannak más karokon is intézetek, amelyek az ottani (esetleg speciális) statisztikát oktatják. Az a tény azonban, hogy az Egyetemen különálló Statisztikai Kar létezik, két okból is figyelemre méltó. Egyrészt azért, mert létezik egy olyan szerv, amely felelős a statisztika oktatásáért és érdekelt fejlesztésében, azaz intézményes garanciát jelent a statisztika oktatása számára. Másrészt pedig ez a tény azt jelenti, hogy a statisztikát az egyéb tudományágakkal (közgazdaságtudomány, jog, természettudományok stb.) egyenrangú diszciplínaként ismerik el.

A Statisztikai Kar a kisebbek közül való. Három szakon képzí a hallgatókat:

- Statisztika és demográfia (SD);
- Statisztika és biztosításmatematika (SB);
- Statisztika és közgazdaságtan (SK).

Tekintve, hogy a Karon — mint az olasz egyetemek többségén — felvételi vizsga nincs, a felvehető hallgatók száma nem korlátozott, a hallgatói létszám évről évre erősen ingadozó. Az 1980-as évek átlagában ez a létszám 2000 és 3000 között mozgott, hozzávetőleges megoszlása a három szak között: az SD 30, az SB 20 és az SK 50 százalék. Ezek az arányok az utóbbi években inkább a jobban fizető, keresetesebb, gyorsabb karriert lehetővé tevő biztosítási szak felé tolódtak el. Az említett 2000—3000 fős hallgatói létszám 4 évfolyam között oszlik meg. (Emellett viszonylag kis létszámmal kétéves főiskolai képzés is folyik.) A lemorzsolódás a mi fogalmaink szerint igen nagy (a beiratkozott hallgatóknak körülbelül fele jut el a második évig és mintegy harmada a diplomáig), de még itteni mértékkel mérve is nagyobb az átlagnál. Ezt annak tulajdonítják, hogy az ide beiratkozó hallgatók kevesebb információval rendelkeznek a választott szakról, kevésbé predesztináltak erre, mint például egy orvos vagy egy építész. (Ennek az egyébként kedvezőtlen jelenségnek a leküzdésére az Olasz Statisztikai Társaság erőfeszítéseket tesz: már a középiskolásokkal is meg kívánja ismertetni a statisztika lényegét.)

A Karra készülő hallgatókat ízléses kivitelű, színes plakátok csábítják, amelyek megcsillogtatják a statisztika szépségeit, bemutatják a szakválasztás lehetőségeit, és felvázolják a lehetséges pályaválasztást, ahol alapvetően négy elhelyezkedési terület jelölnek meg. Ezek: az olasz Nemzeti Statisztikai Intézet (Istituto Nazionale di Statistica — ISTAT), bankok, biztosító társaságok, valamint állami és magánvállalatok. Az előírt vizsgákat teljesített és a diplomamunkájukat megvédett hallgatók egyetemi, illetve főiskolai szintű statisztikus diplomát kapnak. Az egyetemi szintű statisztikus diploma gyakorlatilag minden statisztikai és közgazdasági jellegű munkakör betöltésére képesít. Arra, hogy mit kell ezért a diplomáért a hallgatóknak tenniük, a későbbiekben még visszatérek, előbb azonban még röviden szólni szeretnék a más karokon folyó statisztikaoktatásról.

A Közgazdasági és Kereskedelmi Kar (Facoltà d'Economia e Commercio) lényegesen nagyobb, mint a Statisztikai Kar. Hallgatói létszáma 20—25 ezer között van. A statisztika oktatását a Statisztikai, Földrajzi és Gazdaságtörténeti Tanszék (Dipartimento di Statistica, Geografia e Storia Economica) végzi. (E meglehetősen különös társulásnak az az oka, hogy — a korábban említett szervezési elvből adódóan — az Egyetemen két statisztikai tanszék nem lehet, így a kisebbnek nevet kellett változtatnia, és bele kellett mennie ebbe a kényszerházasságba.) Statisztikaoktatás folyik még a Politikai Tudományok Karán (Facoltà di Scienze Politiche), valamint a Matematikai, Fizikai és Természettudományi Karon (Facoltà di Matematica, Fisica e Scienze Naturali) is, de ezeket periférikus jellegük miatt nem vizsgáltam.

SZAKIRÁNYOK ÉS TANTÁRGYAK

Azt, hogy mit kell tudnia egy statisztikusnak, alapvetően a kar tárgystruktúrája határozza meg. A tárgyak szerkezete úgy van kialakítva, hogy a hallgató választhat

az előre megadott (hivatalos) tanterv vagy a saját maga által összeállított egyéni tanterv között. A hivatalos tanterv szakonként (kismértékben) eltérő kötelező tárgyakból és szabadon választható tárgyakból áll. A kötelező tárgyak nagy számuknál és súlyuknál fogva természetesen alapvetően meghatározzák a szak, illetőleg a kar jellegét. Ha valaki nagyobb önállóságra tör, határozott elképzelései vannak tanulmányait illetően, egyéni tantervet készíthet. Természetesen az egyéni tantervekben is szerepelnie kell egy sor kötelezően előírt tárgynak (bár ezek száma kisebb, mint a hivatalos tantervben), és minden egyéni tantervet a Kari Tanácsnak jóvá kell hagynia. Az alábbiakban néhány jellemző példával a tárgystruktúrába szeretnék némi betekintést nyújtani. (Az egész rendszer áttekintése hosszadalmas, de felesleges is lenne.)

A Statisztikai Karon az SD-szak hivatalos tanterve² 17 tárgy hallgatását (és vizsgáját) írja elő kötelezően (a 4 éves képzés keretében). Ezek az alábbiak:

Matematikai analízis I.,
Matematikai analízis II.,
Geometria és algebra,
Valószínűségszámítás I.,
Statisztika I.,
Statisztika II.,
Statisztika III.,
Demográfia,
Feltáró demográfia,

Politikai gazdaságtan,
Alkalmazott gazdaságtan,
Gazdaságstatisztika I.,
Gazdaságstatisztika II.,
Államjog,
Polgárjog,
Szociológia,
Mintavételek elmélete.

A 17 kötelező tárgy mellett 5 kiegészítő tárgyat választhat a hallgató, amelyek kínálata közül csak néhányat említünk meg az érdekesség kedvéért:

Statisztikatörténet,
A statisztika fizikai alkalmazásai,
Vállalati és területi statisztika,
Nemzetgazdasági számlarendszer,

Gazdaságpolitika,
Genetika,
Antropometria stb.

Emellett két élő nyelvből kell szakmai ismeretekkel bővített nyelvvizsgát tenniük, amely két nyelv egyike kötelezően az angol, vagy a német vagy a francia. Ha valaki nem a hivatalos tantervet választja, akkor szakirány választására is van lehetősége. Az SD-szakra például az általános, a demográfiai, a szociológiai és a módszertani szakirányok közül lehet választani.

A számunkra, közgazdászok számára talán érdekesebb SK-szakra a hivatalos tanterv 19 kötelező tárgyat ír elő. Ezek nagyjából megegyeznek az előbb említett kötelező tárgyakkal, azzal a kivétellel, hogy a demográfia itt csak egy félév, helyette két féléves viszont a politikai gazdaságtan, emellett kötelező a vállalati statisztika, valamint a statisztikai minőség-ellenőrzés. A választható négy tárgy listája természetesen több közgazdasági tárgyat sorol fel, ilyen például a gazdaságelemzés, az ipar-gazdaságtan, a matematikai közgazdaságtan, a közgazdasági gondolkodás története, az információelmélet stb. Az SK-szakra 4 szakirány (orientáció) között választhat az egyéni tantervet összeállító hallgató; ezek a szakirányok: közgazdász (KG), vállalat-gazdász (VG), statisztikus-közgazdász (SK) és módszertani (MO) szakirány. Az

² Ordine degli Studi e Programmi dei Corsi (1990—1991). Università degli Studi di Roma, La Sapienza, Facoltà di Scienze Statistiche, Demografiche ed Attuariali. Roma. 1991. 80 old.

egyéni tantervet követőknek 14 szakközös vizsgát kell letenniük, emellett szakirányként 6—6 szakirányköteles és három szabadon választott tárgy, illetve vizsga van. A nyelvi követelmények itt is azok, mint az előző esetben. Az egyes szakirányok tárgylistájából néhány jellemző tárgy jól mutatja az adott orientáció célját. Íme a szakirányok főbb tantárgyai:

Közgazdász szakirány: gazdaságelemzés, alkalmazott közgazdaságtan, nemzetközi gazdaságtan, gazdaság- és pénzpolitika, pénzügy, gazdaságtörténet, a közgazdasági gondolkodás története, pénzügyi matematika stb.;

Vállalatgazdász szakirány: piackutatás és vállalatstatisztika, operációkutatási, alkalmazott közgazdaságtan, pénzügyi matematika, vállalatgazdaságtan, játék- és döntéelmélet stb.;

Statisztikus-közgazdász szakirány: piackutatás és vállalatstatisztika, gazdaságelemzés, operációkutatás és logisztika, nemzetgazdasági számlarendszerek, alkalmazott közgazdaságtan, pénzügyi matematika, matematikai statisztika stb.;

Módszertani szakirány: gazdaságelemzés, az operációkutatás módszerei, valószínűség-számítás II., játék- és döntéelmélet, várakozások és sorban állások modelljei, matematikai statisztika stb.

Talán már a tárgyak egyszerű felsorolása is érzékelteti a képzés profilját, de a fontosabb tárgyak tartalmáról a továbbiakban még szólok. Annyit azonban már itt hozzá kell tennem az eddigiekhez, hogy az oktatást nagyfokú koncentráció jellemzi, ami azt jelenti, hogy a hallgatóknak egy félévben átlagban három vizsgát kell csak letenniük, ami azt is jelenti, hogy egy félévben átlagban csak három tárgyat tanulnak párhuzamosan (leszámítva a nyelvi órákat, amelyek viszont teljesen szabadok, a lényeg az, hogy négy év alatt a megfelelő vizsgákat valamikor letegyék). Ez azt jelenti, hogy a heti 24—26 órát meg nem haladó terhelés esetén is tárgyanként 6—8, esetleg 10 óra van hetente. Ez azonnal mutatja, hogy a mindenki számára kötelező 7 statisztikai tárgy (Statisztika I.—II.—III., Gazdaságstatisztika I.—II., Mintavételek elmélete, Demográfia) milyen hatalmas statisztikai anyagot ölel fel. (És akkor még nem beszéltünk az egyéb statisztikai tárgyakról!) Ez a nagy óraszám a széles tananyag mellett alapos, részletekbe menő tárgyalást is lehetővé tesz.

Közbevetőleg szólni kell néhány szót a Közgazdasági Karon folyó statisztika-oktatásról is.³ Itt alapvetően négy szak között választhatnak a hallgatók, ezek a Közgazdász Szak, a Vállalati Szak, a Közigazgatási Szak, valamint az Általános Szak, és természetesen itt is van lehetőség szakirányok, valamint alternatív tantervek készítésére. Az első évben minden hallgató számára kötelező a Statisztika I. hallgatása (és vizsgája) két félévben, heti 5 órában. A második évtől a közgazdasági szakosok (az összes hallgatók kis hányada, mintegy 100—200 fő évfolyamonként) Statisztika II.-t, majd ökonometriát hallgatnak, míg a Statisztika III. c. tárgyat csak kevesen (mintegy 20—40 fő) tanulják.

A STATISZTIKAI TANTÁRGYAK

A továbbiakban a fontosabb statisztikai tárgyak tartalmáról szólok kissé részletesebben, hiszen csak így kaphatunk viszonylag teljes képet az oktatásról és a követelményekről. Természetesen az ilyen áttekintés sem lehet teljes. Összehasonlí-

³ Ordine degli Studi e Programmi dei Corsi (1990—1991). Università degli di Roma, La Sapienza, Facoltà d'Economia e Commercio. Roma. 1991. 172 old.

tási alapnak a magyar közgazdász-statisztikus szakmában, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetemen (BKE) az elmúlt években, illetve jelenleg oktatott statisztikai anyagot tekintjük. Ezzel vetjük össze az itteni „átlagosnak”, „általánosnak” tekinthető tananyagokat, és így próbálunk meg általános tendenciákat megragadni. Ez nem könnyű feladat, hiszen egy-egy azonos elnevezésű és azonos rendeltetésű tárgy tartalma is elég nagy mértékben függ attól, hogy ki a tárgy előadója. Mindamelllett — úgy vélem — vannak olyan általános megállapítások, amelyek jellemzők lehetnek a két struktúra eltérésére. A következőkben ezeket veszem sorra.

A tárgyak tartalmát kissé alaposabban áttekintve, első megállapításunk az lehet, hogy ez az oktatás a statisztikát alapvetően általános interdiszciplináris kutatási módszertannak tekinti. A hivatalos statisztika mint a statisztikai módszertan egyik fontos felhasználója és egyben adatforrása jelenik meg, de semmiféle szempontból sincs privilegizált helyzetben. A statisztikai módszertant négy, egymástól jól elkülöníthető, de egymással szerves egységet alkotó tárgy köré csoportosítják, ezek: a leíró statisztika, a statisztikai következtetésemélet (becslés és hipotézisvizsgálat), a kapcsolatelemzés statisztikai módszertana (regresszió-számítás, ANOVA-módszer, többváltozós adatelemzés) és a mintavételek elmélete. Fontos megemlíteni, hogy azáltal, hogy az elméletet így felbontják, nem gyengítik, hanem erősítik a statisztikát, hiszen ezek a tárgyak nagymértékben épülnek egymásra. Attól, hogy szétválasztják az egyes tárgyakat, még senkinek sem jut eszébe az a képtelenség, ami az angolszász iskola kritikátlan átvétele kapcsán Magyarországon nemegyszer felmerült, nevezetesen az, hogy a leíró statisztikát számúzzék az egyetemi oktatásban a statisztikai tárgyak köréből.

Az említett négy alapozó módszertani statisztikai tárgyat a szaktárgyak sora egészíti ki. Ezek közül első helyen kell említeni a gazdaságstatisztikát, már csak azért is, hogy rámutassunk, milyen szűk látókörű és hozzá nem értő döntés volt a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetemen a létező és felvehető tárgyak sorából törölni a gazdaságstatisztikát. A szaktárgyak közül még a demográfia képvisel nagy súlyt (ennek oktatása sincs helyén a BKE-n), ezt sajátos nemzeti hagyományokkal magyarázzák. Érdekes ugyanakkor az ökonometria kis súlya és többé-kevésbé periférikus jellege. Ezt nem tudom mással magyarázni, mint azzal, hogy az elmúlt évtizedekben más olasz egyetemeken és kutatóhelyeken (például Bologna, Pisa, Padova) kialakultak olyan ökonometriai centrumok, amelyek árnyékában a római egyetemen ez a tárgy nem tudott igazán kifejlődni. Érdekes még megemlíteni az olyan, közgazdasági jellegű oktatásban egészen különleges tárgyakat, mint például a statisztika fizikai alkalmazásai, a biometria vagy éppen az antropometria, amelyek itteni vélekedések szerint szemléletileg jól kiegészítik a szokásos statisztikai tárgyakat.

Nézzük meg kissé részletesebben az egyes tárgyak tartalmát! A bevezető jellegű *Statisztikai I.* különböző elnevezések alatt gyakorlatilag leíró statisztikát jelent. Ennek főbb jellegzetességei az általunk tanítottakhoz képest az alábbiak:

— a valószínűség-számítás elemei e tárgyban valamilyen formában és valamilyen mélységig mindenütt megjelennek; a tárgyalás mélysége és szélessége eltérő, de az, hogy ez mindenütt jelen van, azt mutatja, hogy valószínűség-számítás nélkül a leíró statisztika sem tárgyalható kielégítően;

— a korábban elmondottakból következően az átfogott és tárgyalt anyag igen nagy, és általában megbecsült része a statisztikának (ez némiképp ellentétes az angolszász iskola koncepciójával, de indokolható, szimpatikus vonás, és oka részben a hagyományokban keresendő);

— a mi anyagainkhoz képest jóval több mutatószámot tárgyalnak, és ezeket gyakran általánosítják (csupán néhány példával illusztráljuk ezt: szinte minden tananyagban részletesen tárgyalják az ún. általános közepet mint az $\sum |a_i - x|^r$ minimumát adó értéket r különböző értékei mellett ($r = 0, 1, 2, \dots, \infty$), a többdimenziós középértékeket, súlypontokat és gravitációs pontokat, a hasonlóság és különbözőség mutatóit és a koncentráció különféle mutatószámait); általában részletesen tanítják az entrópia fogalmát és mutatószámait, és találkozni lehet az átlag és a szóródás egyéb általánosított mutatószámaival is;

— eltérő mértékben ugyan, de általában nagy teret adnak a grafikus ábrázolás kérdéseinek;

— a nálunk megszokottnál kevesebbet foglalkoznak az indexekkel (legalábbis az elméleti statisztikai tárgyak keretében), és feltűnően keveset a standardizálással (úgy tűnik, hogy az indexszámítás helyét nem igazán találják meg, mert részben a statisztikaelméletben, részben a gazdaságstatisztikában tárgyalják, de nem összehangoltan és nem elég alaposan);

— ugyancsak érthetetlenül kevés szó esik egy — megítélésem szerint — döntő fontosságú statisztikai eszközről, a szórásfelbontásról (ez azért furcsa, mert amikor a későbbiek során ez természetesen több helyen felvetődik különböző formákban, mindig külön-külön tárgyalják, ami felesleges ismétlésekhez és gyakran a lényeg elvesztéséhez vezet);

— a korreláció- és a regresszió-számítás szerves része a leíró statisztikának, általában illesztési, interpolációs módszerként tárgyalják, és lényegesen részletesebben oktatják, mint ahogy az nálunk ebben az összefüggésben szokás (érdemes megemlíteni, hogy olykor a mozgó átlagokhoz hasonló kiegyenlítési módszereket is alkalmaznak interpolációs céllal);

— több leíró statisztikát tárgyaló tananyagban lehet találkozni a mintavétel bevezető jellegű, informális tárgyalásával (jóllehet, ez a téma külön tárgy formájában mindenki számára kötelező módon megjelenik); ez a bevezetés nem látszik haszontalannak, mert érthetőbbé és megfoghatóbbá teszi a későbbi, eléggé elvont, elméleti megközelítést.

A tananyagok tárgyalásmódja általában részletes és alapos, a matematikai jellegű állításokat többnyire bizonyítják. A hangsúly általában az elméleten van, hiszen elég általános vélemény az — és ez a többi tárgyra is érvényes —, hogy az egyetem feladata az elméleti képzés, a gyakorlati problémákat amúgy is csak a gyakorlatban lehet igazán elsajátítani. Tekintve azonban azt, hogy ez a bevezető jellegű statisztikai kurzus egy sor olyan elemi mutatót és módszert használ, amelyeknek alkalmazása mindennapos a statisztikai gyakorlatban, itt még eléggé nagy súlyt helyeznek a numerikus készség kifejlesztésére is. Ez a későbbiek során már nem cél és követelmény. Az áttanulmányozott dolgozat- és vizsgapéldák — egy nagyobb tananyagra támaszkodva ugyan — jellegüket tekintve nagyon hasonlítanak ahhoz, de inkább könnyebbek annál, mint amiket a mi közgazdász hallgatóinknak kell az első féléves statisztika-kurzus során megoldaniok.

A *Statisztika II.* következtetéselméleti alapokat, esetenként más témákat (például többváltozós adatelemzés) is tartalmaz. Érdemes megemlíteni, hogy a féléves tárgyak szintjén szétválik az ún. alapozó következtetéselmélet (ezt tartalmazza általában a *Statisztika II. c.* tárgy), valamint az erre épülő — nevezzük így — alkalmazott következtetéselmélet, amit viszont a *Statisztika III. c.* tárgy tartalmaz. A *Statisztika II.* tárgy általában a becslés és a hipotézis-vizsgálat alapvető kérdéseivel foglalkozik, erősen matematizált tárgyalásmóddal. Az anyagok többé-kevésbé közös jellemzői az alábbiak:

— csak független és azonos eloszlású minták esetével foglalkoznak;

— a becsléselméleti alapfogalmak között részletesen tárgyalják a Blackwell-Rao-, valamint a Cramer-Rao-tételeket bizonyításokkal együtt, bemutatják és bizonyítják a Gauss-Markov-tételt is; a becslési kritériumok között részletesen vizsgálják az elégséges becsléseket; kitérnek a többdimenziós becslések kérdéseire is, ami szükségessé teszi a megfelelő eszköztár (például információs mátrix) bevezetését;

- a pontbecslés módszerei között gyakran említik az ún. x^2 kritériumot, amely az illeszkedés-vizsgálatoknál használt x^2 mutató minimalizálását jelenti;
- a statisztikai próbákat is mélyebb alapozással vezetik be, definiálják a torzítatlan próbákat, és a próbákat erejük szerint is vizsgálják (így az egyes próbák tulajdonságainak, viselkedésének összevetésére is mód nyílik); a paraméteres és nem paraméteres próbákat együtt, a vizsgálandó probléma alternatív megoldási módjaiként tárgyalják;
- az intervallum-becslést nagyjából a nálunk megszokott keretek között végzik;
- e tárgy keretében — előadótól függően — vagy a bayesi becslélméletet, vagy a többváltozós adatelemzéseket is oktatják.

A vizsgafeladatok itt már elméleti jellegűek, gyakorlatilag semmi manuális munkát nem igényelnek, sokkal inkább a tananyag szellemének megértését kérik számon. Úgy találtam, hogy míg a Statisztika I. elvégzése után a mi hallgatóink legalább annyit tudnak és értenek a statisztika lényegéből, mint a római egyetem hallgatói, a Statisztika II. után más a helyzet. A szűkebb spektrumú és jóval intenzívebb oktatás oda vezet, hogy a hallgatók jobban megértik a következtetélmélet alapjait, mint a mi hallgatóink, akiknek kénytelenek vagyunk egy félév alatt, kevés óraszámmal meglehetősen messzire nyúló anyagokat oktatni, ráadásul még itt is követelünk numerikus készséget a rutinfeladatok begyakoroltatása során.

Míg az említett két statisztikai tárgy anyagát több közhasználatban levő tankönyv, illetve jegyzet alapján tudtam azonosítani, a *Statisztika III.* kurzusok már általában nem egy-egy könyv alapján haladnak, hanem az előadásokra, valamint cikkekből és könyvfejezetekből összeállított ajánlott irodalmakra építenek. Ezért itt már csak a tanrendben megadott rövid tárgyismertető⁴, valamint személyes elbeszélések alapján tudtam néhány fontosabb fejezetcímet azonosítani:

- többváltozós statisztikai módszerek (főkomponens-elemzés, faktoranalízis, automatikus osztályozás, diszkriminancia-analízis stb.);
- bayesi becslés- és következtetélmélet;
- az általános lineáris modell, ezen belül a regresszió-számítás és annak speciális kérdései (például multikollinearitás, ridge-regresszió stb.);
- általánosított, többdimenziós ANOVA- és ANCOVA-elemzések;
- az idősorelemzés sztochasztikus módszerei (ARMA- és spektrálanalízis).

A negyedik módszertani statisztikai kurzus a *Mintavételek elmélete*, amelyet nagyrészt végig követtem, így erről vannak a legpontosabb információim. Lényeges megemlíteni azt, hogy párhuzamosan két ilyen kurzus is van, ami ritkaság, hiszen ez a statisztikának egy igen fontos, de eléggé elhanyagolt területe. Összehasonlítási alaponk nem nagyon van, hiszen a mintavételi kérdések a magyar statisztikai képzésben is elhanyagoltak. (A BKE-n például mindössze egy nem is túl terjedelmes fejezetben oktatjuk a mintavétel problémáit. Kísérleti jelleggel indult ugyan az idei évben egy hasonló témájú tárgy, de a rómainál lényegesen szerényebb keretek között, kisebb óraszámban és természetesen jóval szerényebb célkitűzésekkel.) Ezt a tárgyat is a széles és mélyreható alapozás — a kombinatorikai és valószínűség-számítási eszközök alapos áttekintése —, valamint a részletes tárgyalás jellemzi. Viszonylag keveset foglalkozik a mintavétel megvalósításával (címlisták összeállítása, kérdőív szerkesztés, interjúmódszerek stb.), a hangsúlyt elsősorban a minta és a becslőfüggvény terve-

⁴ Guida al Dipartimento. Università degli Studi di Roma, La Sapienza, Dipartimento di Statistica, Probabilità e Statistiche Applicate. Roma. 1991. 49 old.

zésére helyezi. A tárgy a mintavételeknek a szakirodalomban szokásos vonalát követi, de kiemelt részletességgel foglalkozik a nem egyenlő valószínűséggel történő kiválasztás módszereivel, valamint a kisterületi becslések alapjaival is.

A *Gazdaságstatisztikai tárgyak* (I. és II.) ismertetésénél is azzal kell kezdeni az összehasonlítást, hogy a BKE-n érthetetlen módon számúzték a gazdaságstatisztikát, holott nyilvánvaló, annak fontos helye és szerepe lehet és kell legyen a közgazdászok oktatásában. Az olaszországi tananyag általában terjedelmes és alapos. Itt természetesen nem az elméleti alapon van a hangsúly, bár meg kell említeni, hogy a modell-szemléletű megközelítés sokkal inkább jellemzője ennek a tárgynak, mint ahogy az a korábbi magyar gazdaságstatisztikai anyagokban volt.

A gazdaságstatisztika alapvetően makroszemléletű, a nemzetgazdaság főbb arányainak, dinamikájának, főbb összefüggéseinek mérésére, jellemzésére, előrejelzésére szolgál. Egyszerre tartalmaz módszertani elemeket (mint például indexszámítás, idősorelemzés), modelleket (sőt esetenként azok becslését), számbavételi, megfigyelési problémák elemzését és konkrét, számszerű elemzéseket (esettanulmányokat).

Érdekes és feltűnő azonban, hogy a nemzetgazdasági számlarendszer általában nem része a gazdaságstatisztikai anyagoknak, azt meglehetősen kis hangsúllyal külön tárgyként (de nem kötelezően) oktatják. A gazdaságstatisztikai oktatás néhány jellemző témája így az alábbi:

- történeti áttekintés (megjegyzendő, hogy ez szinte minden tárgy esetén feltűnően részletes és hangsúlyos);
- az indexszámítás elméleti és gyakorlati kérdései (érdekességként említem, hogy a módszerek elég alapos áttekintése után nemcsak a hivatalos statisztika által számított fontosabb indexeket, hanem a „szakszervezeti árindex” számításának módját, a kétféle számítási mód összehasonlítását és eltéréseik elemzését is közlik);
- az idősorelemzés hagyományos, determinisztikus módját tárgyalja a gazdaságstatisztika, erősen hangsúlyozva a növekedési görbék (logisztikus, Gompertz stb.) szerepét és megadva, valamint példákkal illusztrálva azok paraméter-becslési eljárásait is;
- az ÁKM-et általában az olvasás, a táblák összeállításának statisztikai kérdései, valamint az alapmodell értelmezésének szintjéig tanítják; az ÁKM-en alapuló összetettebb modellek nem alkotják részét a statisztikaoktatásnak.

Az eddigi témákat tekinthetnénk valamiféle gazdaságstatisztikai módszertani blokknak is, amelyet a konkrét elemzési területek statisztikája követ. Ezek:

- a népesség és a gazdaság összefüggése, amelyet ökodemográfiai modellekkel elemeznek (érthető módon a demográfia itt tisztán nem jelenik meg, hiszen azt külön, önálló tárgy(ak)ként oktatják);
- a termelés mérési kérdései után a legfontosabb jellemző mutatószámokat és arányokat tárgyalják, majd a közismert termelési függvények (Cobb-Douglas, CES) ismertetése következik, ezek jellemző paramétereit és az azokból számítható mutatókat elemzik (az anyagokat mindenütt konkrét, az olasz gazdaságra vagy annak egyes szeleteire vonatkozó számítások és azok értékelése egészíti ki, ami a termelési függvények konkrét becsléseit, azok értékelését, valamint elemzését jelenti);
- a termelési kapacitások és azok mérési problémái, valamint a termelékenység mutatói és mérési módszerei;
- a beruházások kérdéseit is alapvetően modellszemléletben tárgyalják, az alapfogalmak és mérési kérdések után bemutatják a beruházásokra ható tényezőket, és azokat a modellkísérleteket, amelyek e tényezők számszerűsítésére vonatkoznak;

— a fogyasztás vizsgálata elsősorban a fogyasztás alakulását befolyásoló tényezők és a fogyasztás összefüggéseinek elemzését jelenti (elsősorban az ár- és a jövedelemelaszticitás elemzése sok gyakorlati példával illusztrálva).

Ami az *egyéb statisztikai tárgyakat* illeti, a Minőségellenőrzés lényegében hasonló szerkezetű és felépítésű, mint a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem „Emelt A” anyagában szereplő megfelelő fejezet. A Vállalati statisztika csak részben mikro-szemléletű, amennyiben a vállalati diagnosztika, prognóziskészítés, illetve tervezés kérdéseit vizsgálja. Emellett elég nagy hangsúlyt kap a területi, telepítési problémák elemzése. A Társadalomstatisztika legfontosabb témái: a felvételek szervezése (mintavétel, kérdőívszerkesztés, kódolás, táblaszerkesztés stb.), a szubjektív ítéletek mérése, számszerűsítése, aggregálása, speciális mutatók készítése, valamint az időmérleg összeállításának problémái. Végül — érdekességképp — az Antropometria olyan témákkal foglalkozik, mint az életciklus elemzése, a fejlődés és növekedés számszerűsítése, az életkorok jellemzői, az emberi test méretei és arányai, valamint ezek társadalmi, időbeli és földrajzi összefüggései.

A tárgyak felsorolása korántsem teljes, hiszen csak érintőlegesen volt szó a demográfiáról, ami pedig itt az egyik súlyponti tárgy, és nem vettünk számba több statisztikai jellegű kiegészítő tárgyat. Mindezek ellenére ez az áttekintés — úgy vélem — már érzékelteti a Római Tudományegyetem statisztikai oktatásának és a statisztikusokkal szembeni követelményeknek jellegét, mélységét és fő irányait.

ELŐADÁSOK, GYAKORLATOK, VIZSGÁK

Mint már említettük, Olaszországban a statisztika oktatását, de legalább a statisztikai szemlélet kialakítását szeretnék már az egyetemi oktatás előtt elkezdni. Az Olasz Statisztikai Társaság (SIS) külön folyóiratot indított *Induzioni* címmel, amelynek célja a statisztika oktatásának támogatása, módszertani segítése. A folyóiratot lapozgatva feltűnt, hogy sok olyan elemi jellegű feladatot mutatnak be, amelyeknek megértése vagy akár megoldása nem követel magas szintű statisztikai ismereteket, ugyanakkor hozzájárul a statisztikai gondolkodás kifejlesztéséhez. Ez egyébként kimondott célja is a Társaságnak, illetve folyóiratának.

Az egyetemen egy-egy kurzusnak egy-egy professzor teljes jogú és felelősségű irányítója. Ő szabja meg a tananyagot, a foglalkozások rendjét, a vizsga módját és követelményeit, az utóvizsgák engedélyezett számát stb. Általában mindenki saját anyagot tanít, egységesítésre való törekvést sem egyetemen belül (például párhuzamos kurzusok között), sem egyetemek vagy karok között nem tapasztaltam. Ha egy-egy kurzust elegendő számú hallgató látogat, és az anyag többé-kevésbé letisztult, akkor könyv készül belőle. Ebből adódóan a forgalomban lévő tankönyvek száma elég nagy, mindenki igyekszik saját könyvéből tanítani. Ennek ellenére gyakran előfordul, hogy nincs írásos tananyag, vagy az nem fedí le teljesen a vizsgakövetelményeket. Ekkor az előadások egyébként is magas látogatottsága megnő, gyakran magnetofonok erdeje veszi körül az előadót.

A gyakorlatok száma és aránya is kisebb, mint ahogy az nálunk szokásos. Általában heti 3 + 1, vagy 4 + 1, vagy 3 + 2 óra az előadások és a gyakorlatok megoszlása, szemben a nálunk szokásos 1 + 1-gyel. A gyakorlatok is sokkal inkább elméleti jellegűek, nem ritkán az alapkursus elméleti kiegészítését szolgálják. A gyakorlato-

kon — főleg a felsőbb évfolyamokon — viszonylag kevés a számszerűen megoldott feladat, és kevesebb a számítógépes képzés is. Kifejezetten informatikai vagy számítógép-használatra utaló foglalkozásokkal a Statisztikai Karon csak egy-két speciális tárgy esetében találkoztam. (Ez valószínűleg azzal is magyarázható, hogy az egyetem túlsúfolt, gyakran a tantermekben nincs elég hely, az előadóterekben olykor a lépcsőkön és a földön is ülnek, sőt hallani olyan esetről is, hogy egyes karok a nagyobb érdeklődésre számot tartó előadásokra mozit, illetve hasonló helyiségeket bérelnek. Ilyen túlsúfolttság mellett a mindenki számára elérhető számítógép-használatot aligha lehetne bevezetni. Ugyanakkor a Közgazdasági Karon nagy erőfeszítéseket tesznek arra, hogy a hatalmas létszámú induló évfolyamok hallgatói legalább a statisztika kapcsán közel kerüljenek a számítógéphez.)

Ahogy azt az előadások és gyakorlatok aránya is mutatta, a hangsúly általában a megfelelő színvonalú, elméletileg igényes anyag elkészítésén és átadásán van, annak megértése nem elsőrendű feladat. Nem az a fő cél, hogy minden beiratkozott hallgató megértse az előadásokat, hanem inkább az, hogy a hallgatóknak az a része, amelyik képes és hajlandó venni a fáradságot arra, hogy nehezebb anyagokat is elsajátítson, megfelelő színvonalú tananyagot kapjon. Ez magyarázza részben a nagyarányú lemorzsolódást. Az egyetemnek és ezen belül a tanszékeknek igen fontos kutatási feladatai vannak, ami olykor az oktatás, a didaktika rovására megy. Ez a szervezés persze vitatható, ugyanakkor kétségtelen, hogy ez a rendszer arra neveli a hallgatókat, már azért is meg kell dolgozniuk, hogy hozzájussanak egy tananyaghoz, hogy megértsenek valamit, és a talpon maradás is önálló munkát követel meg.

Ez annál inkább így van, mivel ez a verseny nemcsak vagy nem elsősorban az egyetemen való megmaradásért, hanem sokkal inkább a későbbi jobb elhelyezkedésért is folyik. Az ugyanis, hogy végzés után ki milyen munkához jut, nagymértékben függ az egyetemen elért eredményétől. A statisztika szakot végzettek elhelyezkedési lehetőségei általában nem rosszak, de nagyok a különbségek az egyes helyek között: jelenleg leginkább az északi nagyvárosok kisebb biztosító intézményei a kedveltek. A jó munkahelyen való elhelyezkedéshez azonban a megfelelő családi háttér mellett jó egyetemi eredmények is szükségesek.

Amennyire a vizsgákon való szereplésből meg tudtam ítélni, a hallgatók viszonylagos felkészültsége nem jobb, mint nálunk, de ez a viszonylagosság azt jelenti, hogy egyrészt jóval nagyobb anyagnak tudják hasonló arányát, hasonló színvonalon, mint nálunk, ugyanakkor a megszerzett tudás, tekintve a keskenyebb spektrumot és nem utolsósorban a felsőbb évek tárgyainak igényesebb tárgyalását, úgy vélem, átlagosan jóval nagyobb, mint a mi hallgatóink esetében. Erre utalnak a helyenként igen színvonalas szakdolgozatok is.

*

Végül szólnom kell néhány szót az egyetem kutató (jelen esetben statisztikai kutató) tevékenységéről. Mint általában a fejlett országokban, a kutatás Olaszországban is szerves és természetes, az oktatással egyenértékű vagy annál talán még fontosabb része az egyetemi munkának. Ahhoz, hogy valaki vezető (vagy önálló) oktató (a mi fogalmaink szerint docens, illetve egyetemi tanár) legyen, már nemzetközileg értékelhető kutatási eredményekkel kell rendelkeznie, és a folyamatos kutatómunkát megkövetelik a későbbiek során is. (Érdemes megemlíteni, hogy egyes tudományágak-

ban egyenesen világranglista készül a tanszékek munkájáról, ahol az értékelés döntő szempontja a megfelelő szintű publikációk száma.) Az minden esetre igaz, hogy az egyének egyetemi értékrendje egyik legfontosabb mércéjének a nemzetközileg elismert publikált kutatási eredményeket tekintik. Ez az erős kutatás-orientáltság — mint említettem — gyakran az oktatás, a didaktika rovására megy, és természetesen vitatható. Ugyanakkor tényként tudomásul kell venni, hogy a fejlett országok sorába való felzárkózásunk sok egyéb, bizonyára fontosabb vonatkozás mellett az egyetemek kutató jellegének erősítését is megköveteli.

Úgy gondolom, hogy e téren van a legnagyobb elmaradásunk számos fejlett országhoz, de Olaszországhoz képest is. Azt ugyanis el tudjuk érni, sőt részben már el is értük, hogy a statisztika alapoktatását — beleértve a felsőbb évfolyamok statisztikai tárgyait is — olyan szinten tudjuk biztosítani, amely megfelel a nemzetközi standardnak. Ehhez a személyi és a tárgyi feltételek, ha nem is mindig könnyen, de előteremthetők. Minden feltétel hiányzik viszont ahhoz, hogy ennél tovább lépjünk, azaz legalább egy szűk érdeklődő hallgatói kör részére a legkorszerűbb statisztikai ismereteket adjuk. Nincs meg az ennek megfelelő kutatási háttér, az oktatók megfelelő motivációja. Hiányzanak a nemzetközi kapcsolatteremtés alapvető technikai eszközei (fax, electronic mail stb.), valamint főleg a friss és hozzáférhető szakirodalom. Ezek nélkül hatékony kutatás aligha képzelhető el. Végül hiányzik a statisztikának mint tudományágnak a megbecsülése, elismerése mind a társadalom, mind pedig a tudomány részéről. Ebből adódóan természetes, hogy ez a tudományág nem vonzó a hallgatók számára, így a szakma utánpótlása is veszélyben van. Ebből az ördögi körből elég nehéznek látszik a kimozdulás.

KÖVETKEZTETÉSEK

Ezzel a tanulmánnyal nem az volt a célom, hogy valamilyen modellt, legkevésbé az, hogy valamiféle „egyedül üdvözítő modellt” mutassak be. Egyszerűen lehetőségem nyílt egy működő oktatási rendszert megismerni, és az ennek során szerzett tapasztalatokat szerettem volna közreadni. Talán ezért lehet érdekes mindez, mert az itt megismert rendszer némiképp eltér a nálunk egyesek által, jószereivel kritikátlanul átvenni kívánt angolszász rendszertől, vannak bizonyos sajátosan továbbélő európai, történelmi tradíciói, amelyek esetleg nálunk is megfontolandók lehetnek.

Összességében az alábbi következtetéseket tartom kiemelésre méltónak:

1. az olasz példa bizonyítja, hogy a statisztika mint önálló tudományág létezik;
2. a statisztika nem szűkíthető le a hivatalos statisztikai tevékenységnek alárendelt eszközzé, mint ahogy azt a múltban nálunk tették, sőt bizonyos jelek ma is mutatnak e magatartás továbbélésére;
3. hasonlóképpen egyoldalú az az álláspont, mely szerint a statisztika a matematika egy ága, matematikai diszciplína; nyilvánvaló, hogy a statisztika több ennél, amit a nagyszámú elméleti és alkalmazott szakstatisztika is bizonyít;
4. az oktatás és kutatás egysége olyan magasan képzett, kutatásra predesztinált, ugyanakkor jó didaktikai érzékkel rendelkező tanárokat követel meg, amilyenek a valóságban kevesen vannak; vita tárgya lehet az, hogy mi legyen az egyetemeken a kutatás és az oktatás súlya, és lehet hogy e téren nem egyértelmű az olasz példa, de az nem lehet kétséges, hogy egy egyetem és/vagy tanszék magas színvonalú oktatást csak akkor tud biztosítani, ha minden lényeges területen rendelkezik megfelelő kutatási eredményekkel, hiszen csak így képes a tudomány legfrissebb eredményeit áttekinteni és továbbadni, ami pedig az egyetemi oktatás egyik lényeges követelménye;

5. végül az olasz példa azt is megmutatta, hogy bizonyos hagyományok, nemzeti sajátosságok érvényesíthetők még az egyre inkább internacionalizálódó tudományterületeken is, ugyanakkor az olasz egyetemeken is találkozni lehet azzal a véleménnyel, hogy az európai szinten elfogadható diplomák megkövetelik az oktatás és a számonkérés egységesítését is (ez az egységesítés valamilyen fokon előbb vagy utóbb valószínűleg létre fog jönni, és csak bízni lehet abban, hogy az így kialakuló rendszer megőrzi az egyes nemzeti rendszerek pozitív vonásait).

IRODALOM

- Benedetti, C.*: Istituzioni di statistica. Terza ed. Veschi. Milano. 1989.
Fraire, M.—Rizzi, A.: Elementi di statistica. Nuova Italia Scientifica. Roma. 1987.
Giannone, A.: Appunti di istituzioni di statistica economica. La Sapienza. Roma. 1979.
Grazia-Resi, B.: Problemi di statistica sociale. La Goliardica. Roma. 1986.
Guarini, R.: Statistica economica. La Goliardica. Roma. 1982.
Iacobini, A.: Il controllo statistico della qualità. La Goliardica. Roma. 1985.
Leti, G.: Statistica descrittiva. Il Mulino. Bologna. 1983.
Lombardo, E.—Zuliani, A.: Statistica per esempi. La nuova Italia. Firenze. 1988.
De Meo, G.: Corso di statistica economica. Terza ed. Ricerche. Roma. 1975.
Naddeo, A.: Inferenza statistica. NIS. Roma. 1987.
Naddeo, A.: Statistica di base. Kappa. Roma. 1978.
Pieraccini, L.: Fondamenti di inferenza statistica. G. Giappichelli. Torino. 1991.
Rizzi, A.: Analisi dei dati. Nuova Italia Scientifica. Roma. 1985.

TÁRGYSZÓ: Oktatás. Oktatási intézmény. Statisztika.

РЕЗЮМЕ

Автор при поддержке фондации Джовани Анелли в течение ряда месяцев 1990—1991 годов изучал итальянскую систему преподавания статистики и подготовки статистиков.

В своей статье он производит подробный обзор организационных рамок преподавания статистики, направлений специализации, предметов обучения, а также организации лекций, практических занятий и экзаменов.

В своих выводах автор указывает на тот опыт, который может быть полезным как с точки зрения преподавания статистики, так и подготовки статистиков в Венгрии.

SUMMARY

The author studied for several months in 1990 and 1991 the system of statistical education and training in Italy, with the help of the Giovanni Agnelli Foundation.

He gives account of the organizational framework of statistical education, specialization and subjects, organization of lectures, practical training and examinations.

In final conclusion his experience may be informative also for statistical education and training in Hungary.

TELEPÜLÉSEK VÁLTOZÓ FUNKCIÓBAN*

NÉMETH ZSOLT

A településhálózat mozgásban levő rendszer. Változásai az elmúlt évtizedekben talán a szokásosnál is gyorsabbak voltak. Baranya megyében a települések száma 1960-tól napjainkig közel 9 százalékkal, 326-ról 297-re csökkent, ennek többnyire a falvak összevonása az oka, de vannak olyanok is, amelyek megszűntek mint lakott helyek. (Gyűrűfű neve és esete közismert, mint az első elnéptelenedő falué.) A KSH Baranya megyei Igazgatóságán a közelmúltban folytatott vizsgálattal az ezzel kapcsolatos információkat szeretnénk volna gyarapítani, igyekeztünk választ kapni arra, hogy egynemű folyamattal állunk-e szemben, vagy a népességcsökkenés mint felszíni jelenség mögött összetett változások zajlanak?

Figyelmünk ezúttal nem terjedt ki valamennyi településre, csak a szélsőséges esetekkel foglalkoztunk. Tisztán empirikus úton, csak a demográfiai és vándorlási adatokra támaszkodva, a statisztikai adatgyűjtés eltérő szempontjai miatt nem juthatunk el a bennünket érdeklő csoportokhoz. Ezért egyrészt munkahipotézisként elfogadott fogalomrendszert alkottunk a települések funkcióváltásáról, másrészt korábbi vizsgálatok eredményeire¹ és más tapasztalatokra támaszkodva vontuk be az adatgyűjtésbe a falvakat.

A településeknek két fontos tulajdonságát emelném ki, s ezek alapján egyúttal feladataik jelentős része is csoportosítható. A falvakat szemlélhetjük mint:

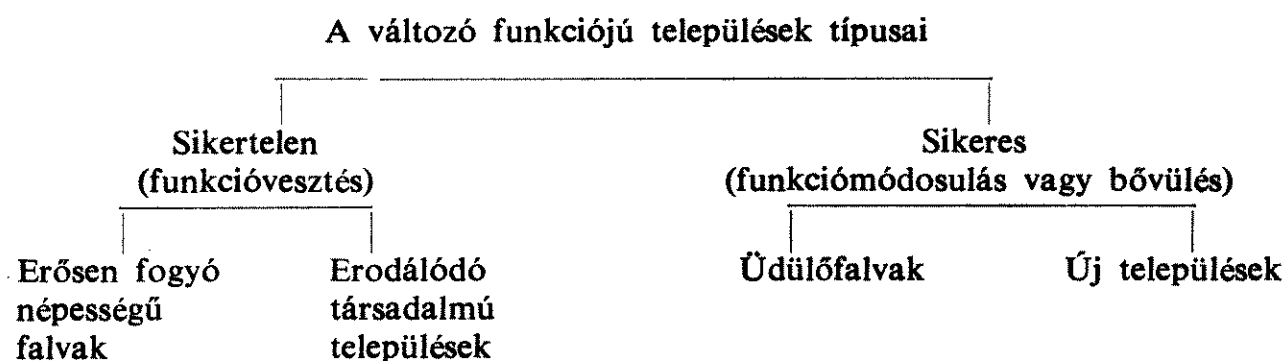
- a) a funkcionális hálóként működő települési rendszer elemét, részét, itt vehetjük számba a külső, kifelé irányuló kapcsolataikat;
- b) a mindennapi élet terepét, és vizsgálhatjuk az ezzel összefüggő belső funkciókat.

A településhálózat külső környezetét a különféle társadalmi alrendszerek alkotják, mint a gazdaság, a politika, a jog, az ideológia, hogy csak néhány fontosabbat említsek. A környezeti hatásokra a településhálózatnak azon elemei tudnak időben és megfelelő módon válaszolni, amelyeknek kellőképpen differenciált a belső struktúrája, ahol a lakosság magatartásiminta-készlete sokrétű. Működés rendelleneségre utal, ha a település belső ellátó feladatainak nem tud megfelelni, és ha összekuszálódnak a települési rendszer többi elemével fennálló kapcsolatai.

* A tanulmány rövidített változata a KSH Baranya megyei Igazgatósága által 1990-ben megjelentetett Települések változó funkciójában (Pécs. 1990. 38 old.) c. kiadványnak.

¹ Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői. A Népességtudományi Kutató Intézet kutatási jelentései. 33. köt. Budapest. 1987/3. 117 old.; A jelentősen fogyó népességű községek helyzete Baranya megyében. KSH Baranya megyei Igazgatósága. Pécs. 1987. 18 old.

Az egyensúlybomlás² általában nem a belső változásokkal, hanem az erőteljes külső hatásokkal hozható összefüggésbe. A rendellenességeknek a lakosság elvándorlásának felgyorsulása, a népességszám meredek csökkenése a legnyilvánvalóbb jele. A funkcióváltozás is a népességszám csökkenésén, illetve növekedésén keresztül ragadható meg a legközvetlenebbül. A folyamaton belül több eltérő típust különböztethetünk meg.³ A besoroláskor a kiemelkedőnek vélt sajátosságokat tartottam szem előtt, de az egyes csoportok jellemző vonásai kétségtelenül fellelhetők más településcsoportokban is.

Az önálló, teljes értékű településként való lét vagy nemlét az a választóvonal, amely szerint elkülönítettem a csoportokat. Így az új települések határozottan különböznek a másik három csoporttól, mivel esetükben éppen arról van szó, hogy a többé-kevésbé szerves fejlődést követően, a korábbi külterületi lakott helyek, puszták közigazgatásilag is önálló településsé váltak. Az erősen fogyó népességű és az erodálódó társadalmú települések egymástól eltérő okok miatt nem tudtak megfelelő módon reagálni a külső környezet változásaira. Az utóbbiaknál a belső társadalom széthullása (például a német őslakosság kitelepítése Kisbudmerről és Ligetről), az előbbieknél pedig a külső körülmények kedvezőtlen alakulása volt az elsődleges ok. Valamennyi település közös vonása, hogy hátrányos a településföldrajzi adottságuk, viszonylag nagy távolságra fekszenek a központoktól, rosszak a közlekedési feltételek.

A rendelkezésre álló adatokból a következőkre támaszkodtam elsősorban: a népességszám alakulása, a kormegoszlás, a foglalkozásszerkezet, a mezőgazdasági, valamint a helyben foglalkoztatottak aránya, az állatállomány, az intézményi, infrastrukturális ellátottság, a lakásállomány, valamint az ingatlanforgalomnak és a migrációnak a helyi tanácsoknál és a földhivataloknál nyilvántartott jellemzői.

AZ ERŐSEN FOGYÓ NÉPESSÉGŰ FALVAK

Az elemzésbe vont településeket a két korábban említett KSH-kiadványra támaszkodva választottam ki.⁴ Ezek azon falvakkal foglalkoztak, amelyek 1960 és 1980 között népességüknek legalább 40 százalékát elvesztették. Igyekeztem továbbá a megye valamennyi fontosabb térségét reprezentálni. Végül kilenc település — Erdősmárok, Drávakeresztúr, Markóc, Almáskeresztúr, Almamellék, Ibafa, Gyűrűfű, Magyarlukafa és Varga — adatait használtam fel.

² Bár a továbbiakban az aprófalvakra szorítkozik az elemzés, meg kell jegyezni, hogy a településhálózat nemcsak elemeiben, hanem egészében is működési zavarokkal küzd.

³ Sem a vizsgálat, sem a csoportosítás vélt érvényessége nem terjed túl az aprófalvak körén.

⁴ Lásd az 1. jegyzetben.

A kilenc településnek 1960-ban együttvéve 3923 lakosa volt. Népszámszámuk alapján, Almamellék kivételével, már ekkor az 500 fő alatti törpefalvak kategóriájába tartoztak. Az iparosítás, a termelőszövetkezet-szervezések és a falu-város viszonyban bekövetkezett változások hatásai ugyan érződtek már, de nem okoztak még strukturális változásokat. Bár a hatvanas évek elején a csoport egészét véve a természetes szaporodás mutatója pozitív volt, az elvándorlások következtében a népesség folyamatosan csökkent. A népesség korcsoportos összetételében ekkor még nem mutatkoztak torzulások. A foglalkozásszerkezet alapján egyértelmű, hogy mezőgazdasági településekről van szó. A népességnek a fele volt aktív kereső, akiknek több mint háromnegyede a mezőgazdaságban dolgozott, néhány százalékos eltéréssel ugyanekkor a lakóhelyükön dolgozók aránya. A későbbiekben nagyon lényeges változás, hogy a helyi munkavállalási lehetőségek teljesen megszűntek, vagy a minimumra csökkentek. 1960-ban még Markócon és Gyűrűfűn a lakosság 90 százaléka talált munkát, de még Magyarlukafán is, ahol a legalacsonyabb volt ez az arány, elérte a 74 százalékot.

1. tábla

A vizsgált települések népességszámának alakulása

Település	A népesség száma						
	1960.	1970.	1980.	1990.	1970-ben	1980-ban	1990-ben
	évben				az 1960. évi százalékában		
	Fogyó népességű települések						
Erdősmárok	357	228	163	139	63,9	45,7	38,9
Drávakeresztúr . . .	421	357	225	165	84,8	53,4	39,2
Markóc	181	138	74	87	76,2	40,9	48,1
Almáskeresztúr . . .	392	302	173	126	77,0	44,1	32,1
Almamellék	1274	1117	733	531	87,7	57,5	41,7
Ibafa	441	322	282	249	73,0	63,9	56,5
Gyűrűfű	193	37	.	.	19,2	.	.
Magyarlukafa . . .	274	200	133	112	73,0	48,5	40,9
Varga	390	352	172	121	90,3	44,1	31,0
<i>Összesen</i>	<i>3923*</i>	<i>3053</i>	<i>1955</i>	<i>1530</i>	<i>77,8</i>	<i>49,8</i>	<i>39,0</i>
	Erodálódó társadalmú települések						
Kisbudmér	200	209	155	125	104,5	77,5	62,5
Liget	686	584	523	469	85,1	76,2	68,4
Gilvánfa	577	606	424	303	105,0	73,5	52,5
Besence	229	180	152	155	78,6	66,4	67,7
Magyarmecske . . .	461	379	323	322	82,2	70,1	69,8
<i>Összesen</i>	<i>2153</i>	<i>1958</i>	<i>1577</i>	<i>1374</i>	<i>90,9</i>	<i>73,2</i>	<i>63,8</i>
	Üdülőfalvak						
Kisújbánya	216	172	3	.	79,6	1,4	.
Gorica	140	73	28	.	52,1	20,0	.
Kán	192	199	30	.	103,6	15,6	.
<i>Összesen</i>	<i>548</i>	<i>444</i>	<i>61</i>	<i>.</i>	<i>81,0</i>	<i>11,1</i>	<i>.</i>

A mezőgazdaságon kívül, a többi gazdasági ágban a foglalkoztatás ekkor még szórványos, a munkaerő nagyarányú elvándorlása, az ipar felé áramlás később indult meg. Az ipar szívó hatása csak azt követően érvényesült, hogy a belső viszonyokban is lényeges változások zajlottak le: a termelőszövetkezet-szervezések, a magángazdaságok működésének ellehetetlenülése. Mint tudjuk, a tévesztés utolsó nagy hulláma a hatvanas évek elejére tehető. 1960-ban Gyűrűfű, Vargán, Drávakeresztúron és Erdősmárokon még az önálló gazdálkodók voltak túlsúlyban.

A kilenc település intézményi, infrastrukturális ellátottságában nem voltak nagy különbségek. Sehol sem működött ipartelep; tanács és postahivatal is csak Almamelléken és Ibfán, körzeti orvos pedig csak Ibfán volt. Sem vasút, sem autóbusz nem érintette Gyűrűfűt, Magyarlukafát és Vargát, de a többi települést bekapcsolták a tömegközlekedési hálózatba. A vendéglátóhely csak Gyűrűfűn hiányzott, boltja minden falunak volt. Erdősmárok kivételével valamennyi falu fenntartott legalább egy általános iskolai osztálytermet, ami a későbbiekben már nem volt így. A lakásállomány ebben az időszakban még stabilnak mutatkozott, az épített és a megszűnt lakások száma nagyjából kiegyenlített.

Tíz év alatt a településeknek az elemzés körébe vont mutatói lényegesen megváltoztak. 1970-ben a kilenc településen már csak 3053-an éltek, ami 77,8 százaléka az 1960-as népességszámnak.

2. tábla

A népesség korcsoportos megoszlása a vizsgált településeken
(százalék)

A település típusa	0—14	15—29	30—54	55 évesek és idősebbek	Összesen
	évesek				
1960-ban					
Fogyó népességű települések	26,6	21,0	31,8	20,5	100,0
Erodálódó társadalmú települések	29,7	21,2	29,5	19,6	100,0
Üdülőfalvak	24,1	21,5	30,8	21,5	100,0
1970-ben					
Fogyó népességű települések	25,8	20,4	29,6	24,3	100,0
Erodálódó társadalmú települések	30,2	20,9	27,8	21,1	100,0
Üdülőfalvak	32,9	16,9	30,2	20,0	100,0
1980-ban					
Fogyó népességű települések	19,0	21,3	31,1	28,7	100,0
Erodálódó társadalmú települések	28,2	22,7	28,4	20,7	100,0

Községenként eltért a csökkenés mértéke, a legkisebb arányt Vargán (9,7%) és Almamelléken (12,3%), a legnagyobb arányt Erdősmárokon (36,1%), Ibfán és

Magyarlukafán (mindkettőn 27%) figyeltük meg. A csoport egészében a természetes szaporodás mutatója 1960 és 1970 között még pozitív volt, tehát a veszteség kizárólag a beköltözéseket jóval meghaladó elköltözéseknek tulajdonítható. Valamennyi település vándorlási veszteséget könyvelhetett el, és majdnem mindegyikre jellemző a néhány évig tartó nagy elvándorlási hullám. A csökkenés nem érintette egyformán a különböző korcsoportokat, összességében és településenként egyaránt megindult a 60 éven felüliek arányának növekedése (a legnagyobb mértékben Gyűrűfűn, Erdős-márokon, Markócon és Drávakeresztúron), ami értelemszerűen a gyermekkorúak és az aktív korban levők arányának csökkenésével járt együtt. Ez is arra mutat, hogy a népességfogyás oka elsősorban az elvándorlás és nem az idősek halandósága.

3. tábla

A foglalkoztatás jellemzői

A település típusa	Az aktív keresők száma*	Ebből:		Az ideiglenesen otthagytak száma
		lakóhelyén	lakóhelyén kívül	
		dolgozik		
		1960-ban*		
Fogyó népességű települések	1971	1575	261	135
Erodálódó társadalmú települések ..	1023	721	263	39
Üdülőfalvak	319	222	80	17
		1970-ben		
Fogyó népességű települések	1332	967	365	.
Erodálódó társadalmú települések ..	824	410	414	.
Üdülőfalvak	147	76	71	.
		1980-ban		
Fogyó népességű települések	926	375	541	.
Erodálódó társadalmú települések ..	580	113	467	.

* 1960-ban aktív és inaktív keresők együtt.

Az aktív keresők száma 32,9 százalékkal csökkent a hatvanas évtizedben. Több mint kétszeresére, 27,4 százalékra nőtt a lakóhelyükön kívül munkát vállalók aránya. (Az aránynövekedés egyúttal abszolútszámbeli emelkedést is jelent, 261-ről 365-re. Ezt azért érdemes kiemelni, mert jelzi, hogy valóban intenzíven folyt a munkaerő-eláramlása, és például nem a helyben dolgozók kiöregedése húzódott meg a háttérben.) A főbb gazdasági ágak közötti átrendeződés ekkor még nem történt meg, az aktív keresők háromnegyed része változatlanul a mezőgazdaságban dolgozott, sőt, egyes településeken, mint például Almáskeresztúron és Magyarlukafán, arányuk még nőtt is. A mezőgazdaságon belül viszont kétségtelenül strukturális átalakulás ment végbe a két időpont között, aminek a legfontosabb jele, hogy az önálló gazdálkodást folytatók és családtagjaik mindenütt perifériális helyzetbe kerültek, arányuk sehol sem érte el a 10 százalékot, és a csoport átlagában 3,9 százalékra zuhant. Az állattartásban is jól tükröződnek ennek hatásai. Szarvasmarhából a csoport átlagában száz lakosonként 20-at tartottak, ami kevesebb mint fele az 1960-asnak. Lovakból már ilyen arányokat sem lehetett számolni, az 1960-as 653-mal szemben mindössze 15

darab maradt. Ezzel párhuzamosan kialakult a foglalkoztatásban a szövetkezeti szektor abszolút túlsúlya (66,8%). Az ipari foglalkoztatottság Varga kivételével (12,7%) csak szórványos, és az építőiparban foglalkoztatottak is csak Drávakeresztúron képviseltek említendő hányadot (14,4%).

Az intézményi, infrastrukturális ellátás adatai jól mutatják a kibontakozó tendenciákat. Valamelyest javultak a közlekedési feltételek, legalábbis Gyűrűfű kivételével valamennyi települést bekapcsolták a tömegközlekedési hálózatba. Ez nyilván szoros összefüggésben áll a munkaerő eláramlásával, az ingázók számának emelkedésével, és önmagában kedvező jelenség lenne, csakhogy ezzel együtt járt a helyi intézményrendszer leépülése, elsovadása. Markócon már 1962-ben megszűnt az általános iskola, és 1970-ben csupán három településen (Drávakeresztúron, Almamelléken és Ibafán) volt kisiparos. A lakásállomány a hetvenes évektől napjainkig apad, a megszűnt lakások száma minden évben többszöröse az építettekének.

Megfigyeléseim szerint 1960 és 1970 között a vizsgált falvaknál mind a település-hálózatban, mind a belső ellátás területén működési zavarok alakultak ki, és egymást erősítve egyre erőteljesebben fejtették ki hatásukat. A hetvenes években aztán „robbanás” ment végbe, csak a romjait hagyva a korábbi települési és társadalmi struktúrának, különösen az aprófalvaknál.

4. tábla

* Az elvándorlások alakulása, 1975–1990

Település	Az elvándorlók száma összesen (fő)	években elvándoroltak aránya (százalék)		
		Az 1975–1979.	Az 1980–1984.	Az 1985–1990.
Fogyó népességű települések				
Erdősmárok	85	48,2	41,2	10,6
Drávakeresztúr	191	39,8	32,5	27,7
Markóc	82	53,7	24,4	22,0
Almáskeresztúr	102	59,8	25,5	14,7
Almamellék	290	43,8	31,0	25,2
Ibafa	387	49,6	30,0	20,4
Magyarlukafa	118	51,7	27,1	21,2
Varga	159	27,7	25,2	47,2
Összesen	1414	45,7	29,8	24,5
Erodálódó társadalmú települések				
Kisbudmér	203	36,9	30,5	32,5
Liget	319	5,3	55,2	39,5
Gilvánfa	229	8,3	45,0	46,7
Besence	118	61,0	23,7	15,3
Magyarmecske	173	9,8	46,2	43,9
Összesen	1042	19,2	43,1	37,7

A leglátványosabb Gyűrűfű esete, amelynek 1970-ben még volt 37 lakosa, 1971-re azonban valamennyien elköltöztek. Jól nyomon követhető, miként bizonyult folytathatatlanak a településen az addigi életforma, miként szűntek meg az addig lega-

lább minimális ellátást biztosító intézmények, az iskola, a bolt. A tömegközlekedésbe már be sem kapcsolták. A faluval foglalkozó írások szerint a gyors elnéptelenedésben fontos szerepet játszott, hogy lakói viszonylag jómódúak voltak, és máshol új egzisztenciát tudtak teremteni maguknak, nem kényszerültek bele a „többszörösen hátrányos helyzetben” való hosszú vegetálásba, el tudták hagyni a „süllyedő hajót”. A hasonlatnál maradva, a többi községet úgy jellemezhetjük, hogy lakói a „hajóroncsokon hánykolódtak tovább”.

A hetvenes és nyolcvanas években — bár lassuló ütemben — tovább folytatódtak a korábban jelzett tendenciák. A népesség az 1960. évi 41,6 százalékára csökkent. A fogyás elsődleges oka továbbra sem a halandóság, hanem a vándorlási veszteség volt. A helyi munkavállalási lehetőségek szűkössége miatt elsősorban azok a családok kényszerültek elvándorlásra, amelyek aktív keresőkből és iskolás korú gyermekekből álltak. Az aktív korúak számának csökkenése ellenére is egyre kisebb hányaduk (1980-ban átlagosan 40 százalékuk) talált a lakóhelyén állást, és azok is szinte kizárólag csak a mezőgazdaságban. (Markóc lakosaiból például egy tudott helyben elhelyezkedni.) Nem fordult meg az előregedés irányzata sem, a 60 éven felüliek aránya 21 százalékra emelkedett.

Körzeti orvosa csak Ibfának volt, gyógyszerháza egyik falunak sem. Kiskereskedelmi boltot mindenütt, vendéglátóhelyet csak Almamelléken, Ibfán és Dráva-keresztúron tartottak fenn. A két tanácsi székhelynek, Almamelléknek és Ibfának magasabb színvonalú az ellátása, de a megye többi tanácsi székhelyével összevetve már ezeké is inkább hiányosnak tűnik. Szemléletes és sokat eláruló adat, hogy míg 1960-ban Erdősmárok kivételével mindenütt, 1988-ban egyedül Almamelléken működött általános iskola.

A helyi tanácsokban külön adatgyűjtést készítettem. A népességnyilvántartó kartonokat abból a szempontból dolgoztam fel, hogy az 1990. év elején a településre bejelentkezett állandó lakosok közül ki mióta él a településen, illetve akik elköltöztek — a passzív állomány —, mikortól meddig laktak ott. A kartonok selejtezése, irattározása miatt a passzív állomány kartonjai csak 1975-ig visszamenően álltak rendelkezésre. Mindebből a népesség stabilitását és fluktuálását, a helyi társadalom kohéziós erejét akartam megismerni.

Az erősen fogyó népességű települések csoportjában a lakosságnak 71,5 százaléka 1970-nél nem régebben él állandó lakóhelyén.

Így önmagában a több mint 20 éve jelenlegi lakóhelyen élők aránya nehezen értelmezhető, az „új települések” hasonló értékéhez viszonylag közel esik, de több mint 10 százalékponttal elmarad az erodálódó társadalmú településektől. Abszolút viszonyítási pont nincs, nem tudom megmondani, milyen arány jelentené a legegészségesebb összetételt, amiben a stabilitás és a változás elemei a legkedvezőbb módon keverednek. A halálozások, a születések és a betelepülők egyaránt a rövidebb ideje egy helyben lakók irányába mozdítják el az arányt. A legelső csoportba azok kerültek, akik 1959 óta vagy régebben laknak a faluban, ők a csoport átlagában 14,9 százalékot képeznek. A korábbi elemzésből már látszott, hogy a vizsgált települések alapvetően előregedő korstruktúrájúak, a népességnek több mint fele 30 évesnél idősebb. A két tény egybevetése egyrészt a tömeges elvándorlást támasztja alá, másrészt következtésekre ad lehetőséget a bevándorlásokkal kapcsolatban. Ibfán például kiugróan magas (68 %) azoknak az aránya, akik 1980-nál nem régebben élnek a faluban. Ez az

azóta beköltözöttekből és a helyben születettekből tevődik össze. Mivel mind a sok gyermek, mind a viszonylag nagy mobilitás és a lakóhelyhez való gyenge kötődés inkább a marginalizálódott, többszörösen hátrányos helyzetű rétegeket jellemzik, Ibfán a jelek a helyi társadalom destabilizálódására, az eróziós folyamatok felerősödésére utalnak, és ebben az értelemben közelít a következő csoport településeihez. Következtetésünket megerősítik az elköltözöttek adatai is. Akár az 1980 és 1984, akár az 1985 és 1989 között elvándoroltakat vesszük alapul, azt látjuk, hogy több mint 60, illetve 50 százalékuk tíz évig sem élt a faluban. Az 1979 és 1989 között elköltözöttek száma meghaladja a jelenlegi népességszámot. Részben hasonló képet mutat Varga, ahol már senki sincs, aki 1960-nál régebben lenne a falu lakosa. Az utóbbi tíz évben beköltözöttek vagy helyben születettek aránya közel 60 százaléka a lakosságnak; a folyamat különösen 1980 után gyorsult fel.

5. tábla

A népesség megoszlása a helybenlakás időtartama szerint

Település	A népesség száma* (fő)	Ebből az						
		1959 előtti	1960— 1964.	1965— 1969.	1970— 1974.	1975— 1979.	1980— 1984.	1985 utáni
években bejelentkezettek aránya a népesség százalékában								
Fogyó népességű települések								
Erdősmárok	138	18,8	3,6	12,3	13,0	10,9	8,7	32,6
Drávakeresztúr	169	33,7	5,9	7,1	7,7	7,1	10,1	28,4
Markóc	67	7,5	4,5	3,0	6,0	13,4	20,9	44,8
Almáskeresztúr	124	12,1	3,2	11,3	18,5	8,9	16,1	29,8
Almamellék	430	12,3	6,5	13,3	11,6	8,4	18,6	29,3
Ibafa	238	7,1	2,5	4,2	8,0	10,1	34,0	34,0
Magyarlukafa	117	22,2	6,5	5,1	12,0	13,7	17,9	23,1
Varga	89	0,0	5,6	6,7	10,1	19,1	11,2	47,2
<i>Összesen</i>	<i>1372</i>	<i>14,5</i>	<i>5,0</i>	<i>9,0</i>	<i>10,9</i>	<i>10,2</i>	<i>18,6</i>	<i>31,8</i>
Erodálódó társadalmú települések								
Kisbudmér	132	9,8	7,6	4,5	6,8	10,6	14,4	46,2
Liget	399	0,0	5,5	9,0	9,3	22,8	20,1	33,3
Gilvánfa	344	6,7	3,8	4,7	16,6	7,8	18,3	42,2
Besence	167	13,2	2,4	9,0	12,6	18,0	17,4	27,5
Magyarmecske	332	10,8	3,9	5,4	15,1	9,6	19,3	35,8
<i>Összesen</i>	<i>1374</i>	<i>6,8</i>	<i>4,5</i>	<i>6,6</i>	<i>12,7</i>	<i>14,1</i>	<i>18,6</i>	<i>36,7</i>
Új települések								
Sátorhely	690	14,5	4,3	7,7	15,4	17,0	11,9	29,3
Szentegát	466	16,5	7,3	12,0	15,0	11,4	10,7	27,0
<i>Összesen</i>	<i>1156</i>	<i>15,3</i>	<i>5,5</i>	<i>9,4</i>	<i>15,2</i>	<i>14,7</i>	<i>11,4</i>	<i>28,4</i>

* 1989. februári adatok. Az adatgyűjtéskori állapotot vettem mindenütt figyelembe, mert a helyi tanácsok népesség-nyilvántartó kartonjaiból nem lehetett eszmei időponthoz igazodni.

Vannak települések, ahol viszonylag magas az „öslakosok” aránya, mint például Drávakeresztúron (33,7%), Magyarlukafán (22,2%) és Erdősmárokon (18,8%).

Magyarlukafán a hatvanas, Drávakeresztúron a hatvanas és a hetvenes években nem volt számottevő bevándorlás, és az adatok szerint a helyi társadalmat nem bomlasztotta az állandóan fluktuáló, cserélődő rétegkialakulása. Más a helyzet Erdősmárokon, ahol a nyolcvanas évekig az erősen fogyó népességű, elnéptelenedő falvak sajátosságait figyelhettük meg, az utóbbi években azonban egyre határozottabbak azok a jelek, amelyek az üdülőfalvak kategóriájához közelítik. Egyrészt a száz lakosra jutó adásvételi szerződések mutatójára gondolok, ami különösen 1989 után emelkedett, másrészt a tulajdonosi körre. A falu házainak 1960 óta mintegy fele legalább egyszer gazdát cserélt adásvétel útján, több mint háromnegyed része a nyolcvanas években. Az említett mutató az 1989 utáni időszakban 38,4 volt. Az ingatlanforgalomra jellemző, hogy a vevők túlnyomó többsége nem helybéli, hanem leggyakrabban mohácsi vagy pécsi, de vannak köztük már budapestiek is. Az adatokból az tűnik ki, hogy ha egy ház „idegenek” tulajdonába kerül, a továbbiakban már ebben a körben cseréli gazdát. Kevésbé határozott formában, de Erdősmárokhoz hasonló jelenségek mutatkoznak Vargán is, az ingatlanforgalom felerősödésében és az új tulajdonosok körében egyaránt.

A települések ingatlanforgalmának adatait a fontos információk közé kell sorolni, mivel sok mindent elárulnak a község (és lakóinak) társadalmi presztízsről, az ingatlanba fektetett tőkék forgatásának, konvertálásának lehetőségeiről, a tulajdonosok mobilitási esélyeiről.

Az erősen fogyó népességű, elnéptelenedő települések ingatlanforgalma folyamatosan nőtt, akár a hatvanas évek elejétől napjainkig megkötött adásvételi szerződések 9 éves időszakonkénti megoszlását, akár a lakásállományra vetített intenzitásukat vesszük alapul. Ez kedvező jel, abból a szempontból, hogy a népesség fogyását talán kevésbé követi a lakásállomány pusztulása, megtizedelődése, ami fontos előfeltétele a falu életben maradásának. (Sajnos az ingatlanárakról nincsenek kellő mennyiségű és pontoságú adataim, ezért az érvelésben kevésbé tudtam ezekre támaszkodni, részletesebben az üdülőfalvaknál térek vissza rá.)

Az eddig felsorakoztatott adatok alapján megfogalmazhatók a településcsoport jellemzői, és értelmezhetők az áttekintett időszak eseményei a vázolt fogalomrendszerben.

Miben nyilvánul meg a legvilágosabban a funkcióváltás? A településhálózat egészéhez való hagyományos kapcsolódási módot az elsősorban erőltetett iparosítást jelentő, ideológiai fogantatású modernizációs stratégia értékelte le. Ez politikai presszióval és nyers erőszakkal társulva lehetetlenné tette a falu belső ellátó feladatainak a fenntartását. Az addigi életmód és életforma folytathatatlanak bizonyult. Ugyanakkor a helyi társadalmak nem rendelkeztek azokkal a magatartási mintákkal, amelyek lehetővé tették volna a kapcsolatok új alapokra helyezését, hiszen a változásokat nem egy belső, szervesnek mondható fejlődés indukálta, hanem egy idegen politikai modell. A megváltozott életfeltételekre a lakosság nagyarányú migrációval és (részben kényszer) mobilitással válaszolt. Egyrészt az elvándorlások tömeges mértévé válása, másrészt a helyi társadalom szétesése, harmadrészt a munkalehetőségek, az intézményi hálózat és az infrastruktúra elsorvadása, illetve egyre elégtelenebbé válása öngerjesztővé tette a folyamatot. E jelenségek szorosan összekapcsolódnak, egyidejűleg tekinthetők oknak és okozatnak. Kérdés azonban, hogy a változások miért a hatvanas évek végétől kezdve gyorsultak fel és miért nem a legkeményebb

elnyomás, az ötvenes évek idején? A magyarázat társadalomlélektani okokban is kereshető. 1956 előtt, főleg a falu hagyományos értékeire, életvitelére támaszkodva, a brutális elnyomásra válasz lehetett a passzív ellenállás bizonyos fajtája. A felkelést követő megtorlás után válhatott nyilvánvalóvá a további ellenállás értelmetlensége, az, hogy hosszú távra kell berendezkedni és megtanulni élni az új rendszerben. A korábban többször kudarcot vallott termelőszövetkezet-szervezések váratlanul gyors sikere is ezzel magyarázható. A városokban bőségesen rendelkezésre álló, jobbára képzettséghez sem kötött ipari munkák elfogadható alternatívát jelentettek a helyi munkavállalási nehézségekkel szemben.

A vizsgált településeket tartósan és erősen csökkenő népességszámuk alapján soroltuk azonos csoportba, de többi paraméterük is közel állt egymáshoz, együttes elemzésük nem bizonyult megalapozatlannak. Ugyanakkor az időszak végére az is kiderült, hogy a nagyarányú népességfogyásnak is többféle folytatása vagy végkifejlete lehet. Az egyik lehetséges út Gyűrűfű már említett sorsa, de ez nem vált tömegessé, a teljes elnéptelenedés előtt felerősödhetnek más tendenciák, amelyekre már utaltam. Összességében a történeteket a sikertelen funkcióváltás — és egyúttal funkcióvesztés — példájának tekintjük.

Eltérők a nézetek arról, hogy az aprófalvak egy részének elnéptelenedése természetes velejárója-e a településhálózat állandó változásának vagy sem. Úgy vélem, ami történt az az adott viszonyok között értelmezhető és megmagyarázható, de nem alternatíva nélküli. Az elmúlt negyven év nem kedvezett a sokszínűnek, a kicsinek, az erőszakos népboldogítás ideológiájától eltérőnek. A redisztributív tervgazdaság által előnyben részesített célok és azok településpolitikai vetületei „öncsonkításra” kényszerítették a településhálózatot. Az elhagyott, kihalt falvakat nemcsak valamiféle romantikus érzülettől vezérelve tartom veszteségnek, hanem — véleményem szerint — a leépülés tendenciái, a hálózat differenciáltságának és ezáltal a mozgósítható magatartásmodellek gazdagságának csökkenése hosszabb távon is káros következményekkel járhat.

AZ ERODÁLÓDÓ TÁRSADALMÚ TELEPÜLÉSEK

Ebbe a csoportba javarészt szintén aprófalvakat soroltam, bár az előzőtől eltérően nem a népességszám csökkenésének mértéke volt az egyetlen kiválasztási szempont, hanem — kevésbé pontos módszer szerint — a helyi társadalom előzetesen megfigyelt marginalizálódása is. E módszer talán mégsem vált preconcepcióvá, mivel lehetőség lett volna a hipotézis elvetésére is, amennyiben a részletes adatok nem támasztják alá a közös csoportba sorolást.

Részletesen Kisbudmér, Liget, Gilvánfa, Besence és Magyarmecske adatait vizsgáltam. E településeken 1960-ban összesen 2153-an laktak, ami átlagosan 430 főt jelentett. Érdekes, hogy a jelentősen fogyó népességű csoport átlagos lakosság száma 1960-ban majdnem pontosan ugyanannyi volt (435). A hatvanas években a főbb demográfiai folyamatok — beleértve a természetes szaporodás és a migráció jellemzőit —, valamint a foglalkoztatás és a gazdaság alakulása nagyjából megfelelt a fogyó népességű falvak csoportjánál ismertetteknek. A mutatók hasonlósága megerősítette a feltételezést, miszerint a két csoport településeinek mozgásiránya majdnem egészében hasonló helyzetből indulva ágazott el a hatvanas évektől. A településcsoport

lakásállománya összesen 487 lakásból állt, településenkénti eloszlása követte a népességszámot.

A hatvanas években nem történtek a népességszámban olyan jelentős változások, mint az erősen fogyó népességű településeken. A csoport egészében a csökkenés 10 százalék alatt maradt. Ezen belül Kisbudmér és Gilvánfa lakossága valamelyest nőtt (4,9 illetve 9 százalékkal). A korcsoportok között emelkedett a 14 éven aluliak aránya, főleg a két említett faluban. Csekély mértékben ugyan az 59 év felettiak is többen voltak, de az elöregedés felgyorsulásáról itt még nem beszélhetünk. Ezen népesedési folyamatok háttérében részben a természetes szaporodás áll, részben pedig a migrációnak az a fajtája, amikor az elköltözők helyébe többnyire érkeznek új beköltözők. Három település lakossága fogyott, a legnagyobb mértékben (közel 22 százalékkal) Besencée.

Itt is végbementek a foglalkoztatási-foglalkozási helyzetben az előzőkben ismertett változások. A lakóhelyükön már 1960-ban is kevesebben dolgoztak, mint a fogyó népességű csoportban, és ez a nagyobb nyitottság továbbra is érvényesült; 1970-ben a foglalkoztatottak fele a lakóhelyén kívül dolgozott. Ezek az adatok nyilván szoros összefüggésben állnak a munkahelykínálattal. Bár a mezőgazdaság még mindig a meghatározó ágazat, de helyenként csökkent a súlya, és emelkedett a más ágazatokban és máshol foglalkoztatottak aránya. A hagyományos foglalkozásszerkezet elsősorban Besencén élt tovább, Ligeten már közel 40 százalékot képviseltek az iparban, Gilvánfán 10 százalékot az építőiparban dolgozók. A változások okai között itt is fontos szerepet töltött be a mezőgazdaság kollektivizálása, amit alig néhány kisgazdaság élt túl.

1980-ra az erodálódó társadalmú települések csoportjában a lakosság száma az 1960. évi 73,2 százalékára esett vissza, és ez valamennyi települést nagyjából azonos módon érintette. Különbségek legfeljebb a népességfogyás ütemében voltak, mert a korábban gyarapodó népességű falvak (Kisbudmér, Gilvánfa) is „behozták” a többieket. A csökkenés mellett, az előző csoporttal ellentétben, megmaradt a fiatalabb korstruktúra. A helyi munkavállalási lehetőségek hiánya még szembetűnőbb, mint a másik csoportban; az aktív keresők aránya alacsonyabb, de így is mindössze egyötödük tudott a lakóhelyén munkát találni. (Az erodálódó csoportban 1980-ban 64, a fogyó népességűben 78 százalék.) Mint majd még kitérek rá, jellemző a halmozottan hátrányos helyzetű rétegek jelenléte. Ismereteim szerint azóta a munkanélküliség terjedésével a helyzet sokkal rosszabbá vált. A foglalkoztatottak között a mezőgazdasági keresők aránya 40 százalék alá süllyedt.

A csoport jellegzetes vonásainak meghatározásához fontos adatokat nyújtanak a vándorlási és az ingatlanforgalomhoz kapcsolódó információk. A helyi tanácsok nyilvántartásából gyűjtött adatok szerint a településcsoportnak 1990 februárjában 1363 lakója volt, s ezeknek 83 százaléka nem több mint húsz éve élt ott. Ez az arány több mint 10 százalékponttal meghaladja az erősen fogyó népességű települések hasonló mutatóját. Különösen kiemelkedik Kisbudmér és Gilvánfa, ahol a lakosság 46, illetve 42 százaléka 1985-ben vagy ez után költözött oda. Mint az előzőkből már kiderült, e jelenség nem magyarázható a természetes szaporodással, az okokat a vándorlásban kell keresni.

A lakosság cserélődésében mutathatók meg talán a legszembetűnőbben az erodálódó társadalmú települések sajátos vonásai. A népességfogyás üteme nem ér el

rendkívüli méreteket a térségben, mivel az elköltözők helyére többnyire új lakók érkeznek. Ezt a megfigyelést az intenzívebb ingatlanforgalom is alátámasztja. A száz lakásra jutó adásvételek száma 1970-től nagyjából kétszerese volt az első csoporténak. De míg ez utóbbi helységeken a vásárló számos esetben megtartotta másutt levő lakóhelyét, az erodálódó csoportban — kevés kivételtől eltekintve — a vevő a település állandó lakosa lett, ami arra utal, hogy nem spekulációs vagy befektetési szándékok húzódnak meg a vásárlás hátterében.

Úgy gondolom, az eddig használt rendszerben értelmezhetők a számok mögött meghúzódó társadalmi folyamatok is. A második világháborút követő időszakig a települések közül kettőt, Kisbudmért⁵ és Ligetet⁶ nagy számban lakták német nemzetiségűek. A németek kitelepítésével és a helyükbe költöztetett új lakossággal egy csapásra összeomlott a települések addigi társadalm szerkezete, alapvetően módosultak a mindennapi szokások, magatartások. Az elnyomás éveiben nem alakult, nem alakulhatott ki új, egységes helyi társadalom, a nemzetiségi őslakosság és az újonnan betelepítettek viszonyát inkább a konfliktusok és nem a szolidaritás vagy az együttműködés jellemezte. Ilyen körülmények között a külső nyomással szemben is kisebb volt az ellenállás, korábban és nagyobb ütemben indult meg például a munkaerő elvándorlása. Kulcskérdés, hogy az elköltözők helyébe miért más kultúrájú, alacsonyabb társadalmi presztízsű és részben lumpen életvitelű csoportok áramlottak be? A vonzerőt részben az alacsony ingatlanárak jelentették, másrészt viszont a szétzilálódott helyi társadalom nem volt annyira zárt, hogy képes lett volna ellenállni az „invázióknak”. A helyi közösség elerőtlenedése kevésbé egy mozzanathoz köthetően, de a nem nemzetiségiek lakta területeken is bekövetkezett, és hasonló helyzetet eredményezett.

A betelepülők vagy „atomizálódottak” maradtak, mivel „szerencsét próbálni” érkeztek, és ha elképzeléseik nem valósultak meg, akkor továbbálltak (ezt Kisbudmérőn lehetett megfigyelni), vagy eltérő kultúrájuk miatt nem integrálódtak és nem segítették elő a helyi társadalom egységesülését, újjászerveződését. E lakosok jóval kisebb elvárásokat támasztanak lakóhelyükkel szemben, mint azon falvak lakói, amelyekben többé-kevésbé működik a helyi társadalom. Ők csak lakni akarnak a faluban, esetleg annyit elérni a gazdálkodásban, hogy továbbállhassanak, és máshol teremthessenek maguknak egzisztenciát, de nem törekednek arra, hogy polgáraivá váljanak a településnek, nem alakul ki érzelmi kötődés, a lakóhely nem része identitásuknak, bármikor felcserélhető egy másikkal. A mozgékonyság nemcsak a vándorlási adatokban mutatkozik meg, hanem a falu képén is, mivel az ideiglenesség miatt nem érdemes befektetni, tatarozni, felújítani, településfejlesztésre áldozni.

Az erodálódó társadalmú települések csoportjában tehát a helyi társadalom szétesése vagy megelőzte a környezetből a településhálózati kapcsolatokon át érkező hatások érvényesülését, vagy nagyon gyorsan követte azokat. Az eredeti differenciált funkciók leépülésével kialakult funkcióváltozás nem abban nyilvánult meg, hogy létezésük is feleslegessé vált, hanem csak új területre tevődött át. Térségi szinten jelentkezett a városszociológiai kutatásokból is ismert szegregációs folyamat, amely során a társadalmi csoportok különbözősége területi különválásukban is megnyilvánult.

⁵ *Gáspár Gabriella*: Hat falu hat sorsa. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutató Központ. Pécs. 1986. 110 old.

⁶ *Varsányi Erika*: Liget példája. *Valóság*. 1983. évi 12. sz. 59—70. old.

nult. Jelen esetben a halmozottan hátrányos helyzetű, perifériára szoruló csoportok egyes településekre, kisebb térségekbe benyomulva ott mintegy kistérségi „slum”-okat létrehozva koncentráálódtak. Részben a falut is a saját képükre formálták, ha jelenlétük meghaladt egy bizonyos mértéket, ugyanakkor szegregálódásukkal konzerválták hátrányos helyzetüket. A település leépülésének folyamata így vált mind nehezebben visszafordíthatóvá.

A felszíni jegyek alapján gyakran az a vélemény alakul ki, hogy egyes falvak úgy mond „elcigányosodásával” állunk szemben. Talán sikerült érzékeltetni, mennyivel összetettebb és szélesebb körű a kérdés. Így bizonyos mértékig sikerült a „látóhatáron kívülre” helyezni a hátrányos helyzetű csoportok problémáját, s kár lenne tagadni, hogy erőforrások hiányában ez „megoldásnak” tűnt, ily módon sikerült elkerülni a nagyobb konfliktusokat az erősebb érdekérvényesítő képességű társadalmi csoportokkal.

Összehasonlítva a sikertelenül funkciót váltó (más oldalról: funkciót veszítő) települések eddig elemzett két típusát, számos hasonlóságot és közös jegyet fedezhetünk fel. Már utaltam rá, hogy a hatvanas évek kezdetén statisztikai jellemzőik hasonlítottak egymáshoz, és azonos hatásoknak voltak kitéve. A funkcióváltás mindkét csoportban jelentős népességmozgással járt együtt; egyik esetben a lakosság erősen csökkent, a másikban csupán fluktuálódott, de ennek következtében szétzilálódott a helyi közösség. A két csoportot az is megkülönbözteti egymástól, hogy az erősen fogyó népességű falvaknak a településhálózaton belül elfoglalt korábbi helye, az erre épülő kapcsolatai váltak bizonytalanná, veszítették el értéküket, és csak azt követően indult meg a helyi társadalom bomlása. Az erodáló társadalmú településeknél a sorrend fordított volt, a belső társadalmi viszonyok szétzilálódása sodorta őket a településhálózat perifériája felé. A fogyó népességű kategóriába csak addig tartoznak a falvak, amíg a népességcsökkenés következtében más pályára nem állnak. Esetleg teljesen elnéptelenednek vagy átcsúsznak az erodáló társadalmúak közé, de akár üdülőfaluvá is alakulhatnak, igaz, nem bármilyen stádiumban. Amikor az elvándorlások következtében sok ház eladóvá válik, döntő, hogy milyen társadalmi csoportok jelennek meg vásárlóként. Ha a marginizálódtak, akkor megindul a település „lecsúszása”, s ez az eddigi tapasztalatok szerint nehezen állítható meg vagy fordítható vissza, ha a középosztálybeli, módosabb vásárlók „vetik meg a lábukat”, felerősödnek az üdülőfalura jellemző vonások.

Annak ellenére, hogy adatgyűjtésünk a megye településeinek csak kisebb körét érintette, felmerült néhány érdekes tény a migrációval kapcsolatban. Vélelmezhetően mind a térségen belül, mind a vizsgált településkörben léteznek jellegzetes költözködési célpontok. Bizonyos települések között „bejáratott” csatornák vannak, míg más települések között csak elvétve fordul elő mozgás. Ismert Pécs, illetve a baranyai kisvárosok szívó hatása, és az is érthető, hogy kialakultak a közelebbi környezetükre jelentősebb vonzást gyakorló, jól fejlődő nagyközségek. Bár a téma nagyobb körre kiterjedő további kutatást igényelne, hipotetikusán megfogalmazható, hogy a migrációnak van egy több lépcsős rendje. Budapestre, de még Pécsre sem költöznek figyelemreméltó arányban az aprófalvakból, különösen nem az említett körökbe, az erősen fogyó népességűekbe és az erodáló társadalmúakba tartozókból. Sokkal inkább tekinthető céltelepülésnek a tanácsiszékhely-község, esetleg a kevésbé képzett munkaerőt igénylő iparral rendelkező város, ugyanakkor létezik migráció az

elesett vidékeken belül, azok hasonló adottságú falvai között is. Az egyik példa erre Liget. Nemcsak a közeli Vargáról, hanem Almamellékről és Besencéről is költöztek be ide, míg a ligetiek fő áramlási iránya Komló és részben Pécs. (Vargáról Nagybudméra is többen költöztek, amely pedig szintén nem különösebben virágzó falu.)

AZ ÜDÜLŐFALVAK

Ebbe a kategóriába három település, Kisútbánya, Gorica és Kán tartozik.⁷ Közülük ma már egyik sem önálló, 1979. január 1-jétől mindhármát törölték a falvak sorából. Sorsuk sok szempontból azonos volt az erősen fogyó népességű településekével.

E települések 1960-ban is a legkisebb községek közé tartoztak. Kisútbányának 216, Kánnak 192, Goricának 140 lakosa volt. A korcsoportos összetétel a másik két településtípussal összehasonlítva a legelöregedettebbnek látszott, de a keresők aránya e csoportban volt a legmagasabb. A foglalkoztatásszerkezetben túlsúlyban volt a mezőgazdaság (a keresők 78 százaléka dolgozott itt), itt maradtak meg a legnagyobb arányban az önálló gazdák, termelészövetkezetet egyik helyen sem szerveztek. A keresők 70 százaléka a lakóhelyén talált munkát. A vizsgált csoportok közül száz lakosra vetítve itt tartották a legtöbb szarvasmarhát. Az említett időszakban még mindhárom faluban működött iskola és bolt, és Kisútbányának volt három kisiparosa. Nem rendelkeztek azonban sem vasútállomással, sem távolsági buszmegállóval, és ez a hiány a későbbiekben nagyon éreztette hatását.

A hatvanas és a hetvenes években itt is a már ismertett demográfiai és migrációs folyamatok és foglalkozásszerkezet-változások játszódtak le. 1970-ig a népesség 19 százalékkal csökkent. Ez a mutató meghaladta ugyan az erodálódó társadalmú településeket, de nem érte el az erősen csökkenő népességűekét. A lakosság nem tudta eldönteni, hogy elköltözzön vagy maradjon-e, ezt jelzi a lakásállomány „befagyása” is. Új lakást csak elvéve építettek, de keveset számoltak fel. Kisútbányán és Kánban a hetvenes évek elején még működött az iskola, a bolt és a kocsmá, Gorica már minden szolgáltatóegységét elveszítette. A tömegközlekedésbe továbbra se kapcsolták be ezeket a községeket.

Az 1970 és 1979 közötti időszak e három falu önálló életének az utolsó szakasza. Ezalatt a népességszám rohamosan csökkent. 1979-ben megszűntek mint önálló közigazgatási egységek. Ekkor Goricának 21, Kánnak 71, Kisútbányának 126 lakója volt. (Az adat Kisútbánya esetében csalóka, mert az üdülőfaluvá válásának történetét feldolgozó tanulmány szerint⁸ az őslakosok közül 1975-ben már mindössze hárman laktak ott ténylegesen.)

Az üdülőfalvakban a lakásállomány legnagyobb részét sikerült megőrizni (1960-hoz viszonyítva 86 százalék maradt fenn), e téren nem következett be olyan arányú csökkenés, mint például az erősen fogyó népességű településeken. A későbbiekben ez döntő jelentőségűnek bizonyult. Az ingatlanforgalmi adatok szerint Kisútbányán 1960 és 1969 között gyakorlatilag nem volt mozgás, 1970 és 1974 között hirtelen meg-

⁷ Figyelmem csak azokra a településekre terjedt ki, amelyek spontán módon, a megyei és regionális fejlesztési tervektől függetlenül vagy azok ellenére váltak üdülőfaluvá, ezért nem foglalkozom például Orfúvel, amely nagymértékű megyei beruházásokkal vált üdülőhellyé.

⁸ *Aubert Antal*: Egy funkcionálisan megújuló törpefalú Baranyában: Kisútbánya. (Kézirat.)

emelkedett a száz lakásra jutó adásvételek száma, s ekkor egyéb jelek szerint is felgyorsult az őslakosság elköltözése. (Körülbelül 3 év alatt építették fel új házaikat Hosszúhetényben.) Ekkor még nem dőlt el, hogy kik lesznek meghatározók az új betelepülők között, a marginális csoportok vagy a házakat üdülőként megvásárolók. A területileg illetékes hosszúhetényi tanács is érzékelte a kérdés fontosságát, és „rugalmas jogértelmezéssel” az akkori ingatlanszerzési korlátozások ellenére is inkább az utóbbiakat támogatta. A folyamat felgyorsult, 1975 és 1979 között száz lakásra közel 70 adásvétel jutott, 1980 és 1984 között pedig 41. Ekkorra gyakorlatilag befejeződött a falu átalakulása, minden ház elkelt, a későbbi adásvételekben már eladóként is az új telepések jelentek meg. A tulajdonosok javarészt értelmiségiek, legtöbbször Pécs az állandó lakóhelye, de Budapestről és több alföldi városból is járnak oda pihenni.

6. tábla

A száz lakásra jutó adásvételek száma

Település	1960— 1964.	1965— 1969.	1970— 1974.	1975— 1979.	1980— 1984.	1985— 1990.
	években					
Fogyó népességű települések						
Erdősmárok	1,0	1,0	4,9	6,3	11,0	38,4
Drávakeresztúr	0,0	0,9	1,0	4,2	6,1	3,0
Markóc	2,2	13,6	0,0	11,6	12,5	5,0
Almáskeresztúr	6,0	9,0	15,2	11,4	13,3	15,0
Almamellék	2,4	3,6	7,0	4,0	6,9	7,0
Ibafa	4,4	9,8	9,9	15,6	28,4	22,4
Magyarlukafa	4,3	0,0	3,6	9,1	16,0	18,0
Varga	0,0	0,0	8,2	14,3	8,7	28,4
<i>Összesen</i>	2,5	4,1	6,9	8,3	11,7	14,8
Erodálódó társadalmú települések						
Kisbudmér	10,0	12,5	12,7	18,2	26,9	29,0
Liget	0,0	3,0	13,2	16,9	19,4	18,5
Gilvánfa	0,0	4,6	10,3	13,6	9,7	15,3
Besence	0,0	3,6	3,8	17,3	13,5	9,6
Magyarmecske	5,3	11,1	14,0	17,9	13,7	21,8
<i>Összesen</i>	2,5	6,4	11,7	16,8	16,6	18,9
Üdülőfalvak						
Kisújbánya	0,0	0,0	17,0	69,6	41,3	26,1
Gorica	6,5	12,9	3,4	42,9	50,0	21,4
Kán	3,6	14,8	8,3	12,5	31,3	43,8
<i>Összesen</i>	2,9	9,0	10,5	41,0	39,3	32,0

Kisújbányát Gorica követte időrendben. Itt a hetvenes évek végén kezdődött el intenzíven a házak felvásárlása, és a nyolcvanas évek közepére nagyrészt be is fejeződött. Kán valamelyest különbözött a másik kettőtől. A nyolcvanas évek elejéig az elnéptelenedő és az erodálódó társadalmú települések sajátosságait figyelhettük

meg. A házak nagy része üresen állt, állaguk évről évre rohamosan romlott, a legelésebbek és cigányok laktak bennük. A fordulat az évtized közepén történt, amikor a szomszédos Goricán már nem lehetett olcsó és üres házat találni, és akadtak vállalkozók, akik Kánban próbálták megvetni a lábukat. 1985—1989-ben a száz lakásra jutó adásvételek száma már 43 fölé emelkedett. Az üdülőfaluvá válás tendenciája megerősödött, de a folyamat még nem fejeződött be.

Az eddigiek alapján pontosan meg kell fogalmaznunk, hogy milyen feltételek mellett alakulnak ki az üdülőfalvak, és mit értünk üdülőfalun. Elsősorban spontán folyamatról van szó annak ellenére is, hogy az üdülőfalvak kérdése, a falusi turizmus fejlesztésének szükségessége időről időre felmerült az államigazgatásban. Az elképzelések szerint azonban inkább az őslakosság megtartásával, számukra is bevételi forrásokat teremtve próbálnának bekapcsolni a turizmusba elsősorban természetileg értékes falvakat. Mint láttuk, a körülmények teljesen másként alakultak. Az állampolgári öntevékenység nem várt koncepciók kidolgozására, a nehézkes bürokrácia bekapcsolódására, hanem maga alakította ki a jelenlegi helyzetet.

Nehéz pontosan megragadni azokat a feltételeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy nagy népességvesztés után ne a hosszabb-rövidebb ideig tartó elnéptelenedés és ne a teljes marginalizálódás legyen a település sorsa. Kisújbánya, Gorica és Kán közös vonásai közé tartozik, hogy amíg hagyományos értelemben vett falvakként működtek, nem kötötte össze őket a külvilággal szilárd burkolatú út, és nem kapcsolták be őket a tömegközlekedés hálózatába. Így — a helyi munkalehetőségek felszámolása után — a lakók csak rendkívül nehezen tudták megközelíteni munkahelyüket, illetve nem találtak munkát lakóhelyükről elérhető távolságban. Az elzártság miatt a megürülő házakra nem volt kereslet, ezért (főként Goricán és Kánban) jelképesnek mondható összegekért kínálták őket. Fennállt annak a veszélye, hogy a perifériális csoportok beszivárgásával a települések sorsa megpecsételődik, mert csak ők voltak hajlandók odaköltözni, gyakran egyszerűen elfoglalva a gazdátlan házakat. Mint említettem, Kisújbányán a tanács is közreműködött ennek megakadályozásában. Goricán és Kánban inkább „kiszorítósi” kezdődött. Hosszú távon nehezen képzelhető el az üdülőtulajdonosok és a marginális csoportok együttélése, mivel utóbbiak éppen azokat az értékeket veszélyeztetik gyakran lumpen jellegű életmódjukkal, amelyeket az üdülők el szeretnének élni: a békés, nyugodt kikapcsolódást, ami akkor biztosítható, ha a falu összes házat vagy legalább túlnyomó többségét üdülőként hasznosítják. Gyakorlatilag azonban csak az üdülővásárlási szándékkal jelentkezők képviselnek fizetőképes keresletet. A legnehezebb talán a kezdeti áttörés, az első néhány tulajdonos megjelenése.

Az elzártság tehát egyrészt egyik fő oka volt az őslakosság elköltözésének, másrészt ugyanakkor a falvak mentesek maradtak azoktól az áramlatoktól, a túlszűfoeltságtól, a szennyezettségtől, a monoton életritmustól, amelyektől menekülve újra felfedezték őket. Úgy látom, hogy ez a fejlődési mód is értelmezhető és magyarázható a használt fogalomrendszerben, azaz olyan sikeres funkcióváltásnak tartom, melyhez az út az elnéptelenedéssel párosuló funkcióvesztésen keresztül vezetett. E falvak sem a településhálózathoz fűződő, sem a belső ellátó feladataiknak nem tudtak megfelelni, de a teljes leépülést követően sikerült új helyet találniuk maguk számára. Mint már említettem, a településhálózat működési zavarai nemcsak annak legkisebb egységeit sújtották, hanem minden elemét, beleértve a városokat is. Elnép-

telenedés az egyik oldalon, túlszűfolttság, túlterhelt infrastruktúra, civilizációs ártalmak a másik oldalon. A városokban ezekre egyelőre semmilyen megoldás nem született, különösen a kikapcsolódással, pihenéssel összefüggő igények maradnak kielégítetlenek. Az üdülőfalvak kialakulása az egyik ilyen lehetséges megoldás; a mindennapi szükségletek kielégítése nem egy településen belül történik, hanem részfunkciók „átvállalásával” másik település is bekapcsolódik. Az üdülőfalvak főleg a szabadidőhöz kötődő részfunkcióra specializálódnak, azt viszont a lehető legteljesebben ellátják. Korábban a differenciált és sokszínű települések mellett érveltem, de az üdülőfalu nem ellentétes ezzel, mert újabb elemként szervesen kapcsolódik a sokrétűen tagolt rendszerhez. Különbséget kell tenni a funkcióbeli leépülés, szét hullás és a specializálódás között. A legfőbb nyereségek egyike a falu közösségének újjászületése. Kisújban például a telepések baráti körbe szerveződtek, felelevenítették a helyi hagyományokat, például a búcsút együtt ünneplik a visszalátogató őslakosokkal.

ÚJ TELEPÜLÉSEK

A teljesség kedvéért térek ki a negyedik csoportra, a sikeres funkcióváltás, pontosabban funkcióbővülés példájára. A települések eltűnése, pusztulása mellett az ellenkező folyamatnak, az új település alakulásának is tanúi lehettünk a megyében. Sátorhely 1984-ben, Szentegát 1990-ben került az önálló települések sorába. Itt nincs mód hosszabb időre visszatekintve elemezni társadalmi, demográfiai viszonyaik alakulását, többek között azért sem, mert korábban külterületi lakott helyek voltak, és nem áll rendelkezésünkre elég adat. Létében és fejlődésében mindkettő szorosan kötődött egy mezőgazdasági nagyüzemhez, Sátorhely a Bólyi Mezőgazdasági Kombináthoz, Szentegát a Szigetvári Állami Gazdasághoz. Népségük nagy részét is a nagyüzemek dolgozói teszik ki. Önálló községgé válásukat a gyarapodó és állandósuló népesség tette lehetővé. 1990 elején a tanácsi nyilvántartások szerint Sátorhelynek 690, Szentegátnak 466 lakója volt. Nem találtam nyomát olyan „földcsuszamlásszerű” népességmozgásnak, mint a másik három csoportban, összetételük kiegyensúlyozott a helyben lakás időtartama szerint is. Nem mutatható ki a nemrég betelepült és várhatóan hamar továbbálló, fluktuáló réteg, az ingatlanforgalom lanyha.

Feltételezésem szerint alaposabb vizsgálat itt is funkcióhiányokat deríthetne ki, de míg másutt ezt leépülésként kellett értelmezni, addig itt valószínűleg a különböző funkciók ellátásának fokozatos kiépülésével lehet számolni. Nem közömbös az sem, mennyire tudnak leválni a létüket és fejlődésüket eddig meghatározó nagyüzem köldökszinórjáról, hogy kevésbé legyenek kiszolgáltatva a külső körülmények változásainak.

*

Végezetül természetes módon adódik a kérdés, hogy mi lesz a vizsgált települések jövője. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az a környezet, ahonnan a legfontosabb hatások kiindultak, számottevően megváltozott, gondolok itt elsősorban a politikára, a gazdaságra és az államigazgatás rendjére. Véleményem szerint belátható időn belül sem az üdülőfalvak, sem az új települések csoportjában nem kell a nyolc-

vanás évek tendenciáinak módosulásával számolni, számukra a körülmények kedvezőbbekké váltak.

Az erősen fogyó népességű és az erodálódó társadalmú települések helyzete nehezebb, mivel ott a működőképes helyi társadalom felbomlott, így a kihívásokra legfeljebb egyéni megoldások kínálkoznak. Ezt a feltevést valamennyire igazolhatják az 1990-es helyhatósági választások is. A két csoportban az önkormányzati képviselői helyekre pályázók száma Almamellék kivételével nem haladta meg a mandátumok kétszeresét. (Gilvánfán és Markócon például az első fordulóban kevesebb induló volt, mint ahány helyet be kellett volna tölteni.) Gyakorlatilag a pártok sem jelentek meg a településeken, aminek okát inkább az atomizáltságban, dezorganizálódottságban és marginalizálódottságban lehet keresni, mint valamiféle politikától való elfordulásban. A kormányzati törekvések között sem körvonalazódott mindaddig olyan program, amely a jelzett problémákkal számolna. Lehetne foglalkozni még az egyéb társadalmi mozgásoknak a szóban forgó településtípusokat érintő hatásaival, így például a kárpótlási törvénnyel. A törvény elvileg (ha már van), a földtulajdoni viszonyaiban hozhatott volna olyan változásokat, amelyeknek a tulajdonosi mentalitású réteg megjelenésével kedvező hatása lehetett volna a helyi társadalomra is. Mint a sok feltételes módból érzékelhető, ezt immár nem látom valószínűnek. A civil társadalom felélesztésére a legmegbízhatóbb kezdeményezések eddig is magából a civil szférából érkeztek. Konkrétan az Ormánság Alapítvány gilvánfai munkahelyteremtő tevékenységére gondolok. Egyébként is úgy vélem, a helyi társadalom talpraállítására az állami beavatkozás kevésbé alkalmas, a cselekvési lehetőséget elvileg az önkormányzatok léte biztosítja.

TÁRGYSZÓ: Területi statisztika. Településszociológia.

РЕЗЮМЕ

В своем очерке автор ищет ответ на вопрос о том, какова внутренняя дифференциация сокращения населения в регионах мелкого поселочного типа. Он рассматривает исходным пунктом занимаемую роль обследованных сел в сети поселений как функциональной системы с одной стороны, и их местное общество, с другой.

С помощью статистических данных за 30 лет автор показывает возможность типизации (указывая также на её ограничения), согласно которой маленькие поселения с убывающей численностью населения имеют два основных направления развития. В том случае, если общество поселения оказалось неспособным дать соответствующий ответ на изменения внешней среды, уход населения в значительной мере ускорился (поселения с сильно сокращающимся населением). Если однако кризисные явления проявились сначала внутри местного общества, это привело к образованию группы поселений с эрозионным местным обществом. К образованию курортных поселений пути ведут теоретически из обеих групп, на практике однако более всего из первой группы. Ради полноты автор останавливается также на новых поселениях в качестве четвертной группы поселений.

SUMMARY

In his study the author tries to respond to the question to what extent the population decrease of regions with small villages has been differentiated from inside. The place of investigated villages

in the settlement network, taken as a functional system, and their inherent society are taken for starting points.

The author shows the possibility (and also the limits) of a classification method, using the statistics of thirty years, which indicate two main development tendencies of small villages with decreasing population. If the inherent society could not give an adequate answer to changes in the environment, emigration has considerably speeded up (settlements with rapidly decreasing population). Conversely if the signs of the crisis appeared first in the society itself it led to a settlement group with eroded society. Resort villages could evolve, in principle, from both groups, but in practice they have mostly evolved from the first one. In order to give a full-scale picture, the author also discusses in detail the new settlements as a fourth group.

MIGRÁCIÓ A KÖZÉP-TISZA-VIDÉKEN*

DR. KISS ÉVA

Társadalmi, gazdasági, térbeli hatása miatt a migráció interdiszciplináris kutatás tárgya itthon és külföldön egyaránt. Vizsgálatát jelentősen nehezíti, hogy a belső vándorlásra vonatkozó hivatalos statisztikai adatok nem településszintűek és nem eléggé részletesek.

A migráció iránya, intenzitása és a termelőerők térbeli megoszlása között szoros összefüggés van. Általában azok a területek a legnagyobb népességkibocsátók, amelyeknek alacsony a gazdasági fejlettségük, csekély a gazdasági vonzásuk. Ezek a gazdaságilag is elmaradott térségek nagyarányú népességveszteségük révén — a megváltozott társadalmi-gazdasági körülmények miatt — még hátrányosabb helyzetbe kerülnek. Éppen ezért a településtervezéssel, -fejlesztéssel foglalkozók és a periférikus térségek sorsáért felelősséget érzők számára elengedhetetlenül szükséges e területek alapos feltárása.

A vizsgált térség hazánk egyik halmozottan hátrányos, elmaradott területe. A Közép-Tisza-vidék ez ideig nem tartozott az intenzívebben tanulmányozott területek közé. Egyfelől azért, mert közigazgatásilag erősen tagolt — négy megye (Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok) megyehatár menti zugaiból tevődik össze —, másfelől pedig azért, mert a túlnyomóan közép- és nagyfalvas településszerkezetéből nem következne elmaradottsága. Területén 1990-ben 37 település osztozott.¹

A Közép-Tisza-vidék már a múlt században is fontos népességkibocsátója volt az országnak [1]. Népességszáma rendszerint az országos községi átlagnál erősebben fogyott. (A térség tényleges fogyása az 1960., 1970. és 1980. évi népszámlálások szerint 15,9, 6,2 és 8,0 százalék volt, míg a megfelelő országos községi átlagértékek 0,6, 3,9 és 7,4 százalék voltak.) A vizsgált terület vándorlási különbözetei is magasabbak az országos községi átlagnál.

A NÉPESSÉGMOZGÁS FŐBB JELLEMZŐI

Tanulmányomban két eltérő szintű, de egymást kiegészítő helyi felmérés feldolgozásával arra keresek választ, hogy az elmúlt évtizedben mi jellemezte az országos

* Kutatásaimat az MTA-Soros-Alapítvány támogatásával végzem. Az Alapítvány támogatásáért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

¹ A Közép-Tisza-vidék térképét lásd [4] 472. old. A térség települései közül Heves és Tiszafüred 1984-ben, Kunhegyes 1989-ben, Mezőcsát pedig 1991-ben kapott városi rangot.

tendenciákkal összehasonlítva — a Közép-Tisza-vidék népességmozgását, és a vándorlás hogyan befolyásolta a térség demográfiai struktúráját és szellemi potenciláját.

A településszintű felmérések tapasztalatai

Az 1990-ben — településnagyság, magasabb elvándorlási arány stb. kritériumok alapján — kiválasztott 12 településen elvégzett felméréssel az 1980 és 1990 közötti évek népességmozgását vizsgáltam. A ki- és beköltözők életkor, nem, családi állapot, iskolázottság, szakképzettség, vándorlási ok, vándorlási irány szerinti jellemzőit a helyi tanácsi vezetőktől tudtam meg. Természetesen hiányos ismereteik miatt a vizsgálatba nem kerülhetett be az ez idő alatt lakóhelyet változtató valamennyi személy, és így számuk sem egyezik meg a hivatalos statisztikával.

Néhány év településszintű elköltözési adata² alapján megállapítható, hogy az elmúlt évtizedben körülbelül 90 000 fő költözött el a Közép-Tisza-vidékről, a vizsgált 12 községből pedig körülbelül 30 000, s közülük 2552 fő részletes adatait ismerjük.

Az elköltözőknek egyötöde 0—14 éves, azaz a lakóhelyét elhagyók közül csaknem minden ötödik gyermek volt. Legtöbben Tiszaburát (129 fő) hagyták el, ami elsődlegesen a cigányság magasabb termékenységevel és erősebb migrációs hajlandóságával magyarázható. A legkevesebben pedig a kis lélekszámú és kedvezőtlen korstruktúrájú falvakból (Borsodivánka, Négyes) költöztek el. (Lásd az 1. táblát.)

Magyarországon³ az állandó vándorlók⁴ között a gyermekek aránya 1980-ban közel 25 százalék és tíz év múlva (22,5%) is meghaladta a Közép-Tisza-vidék megfelelő arányát (21,7%).

A továbbiakban a 14 évesnél idősebbeket vizsgáljuk, ugyanis egyfelől a gyermekkorúaknak a migráció szempontjából kevesebb fontos jellemzőjük van, másfelől pedig nincs is szerepük az elköltözés irányának alakításában.

1980 és 1990 között — szakítva a korábbi hagyományokkal — egyre több nő (a felnőtt vándorlók 53 százaléka) választott új lakóhelyet. Valószínűleg a jövőben is ők lesznek mobilabbak, amit egyrészt az iskolai megkérdések eredményei sejtetnek, másrészt pedig az országos trend is ezt mutatja.

A lakóhely-változtatások gyakorisága életszakaszonként igen különböző, és általában fiatalabb korban változtatnak gyakrabban lakóhelyet az első munkába lépés, a családiállapot-változás, a magasabb iskolai végzettség megszerzésére törekvés miatt. Ennek megfelelően a közép-tisza-vidéki elköltözők 69 százaléka is 15—39 éves, tehát fiatalabb munkaképes korú volt. Az idősebb (40—59 éves) aktív korúak aránya ugyanakkor csak 14 százalék. Az előbbieknél a helyi munkalehetőségek hiánya és a házasságkötés miatti elköltözése Tiszaburán és Tiszaörsön volt legnagyobb mértékű (19, illetve 11 százalék).

A 60 évesek és idősebbek relatíve magasabb — főleg más településen élő gyermekeéhez történt — elvándorlása (17%) többnyire nem saját elhatározásból következett be, hanem inkább külső kényszerítő körülmények (egészségi állapot-romlás, özvegyülés) hatására.

² Az adatok forrása a Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Heves, Szolnok megyei statisztikai évkönyv 1981—1984. évi kötetei.

³ Az országos adatok forrása itt és a továbbiakban: a demográfiai évkönyv 1980—1989. évi kötetei.

⁴ Állandó vándorló, aki állandó lakását elhagyva más településen levő lakást jelöl meg állandó lakóhelyeül.

*A Közép-Tisza-vidék néhány települését elhagyók főbb demográfiai jellemzői
a vizsgált időszakban*

Nem	A 0—14 éves	A 15—39 éves	A 40—59 éves	A 60—X éves	Az összes	A házas	A nem házas
	15 éves és idősebb						
elköltözők száma (fő)							
Borsodivánka (1980—1989)							
Férfi	4	39	6	10	59	—	—
Nő	4	46	8	11	69	—	—
<i>Együtt</i>	8	85	14	21	128	44	76
Egerlövő (1989—1990)							
Férfi	—	4	—	3	7	—	—
Nő	—	4	3	4	11	—	—
<i>Együtt</i>	—	8	3	7	18	4	14
Hevesvezekény (1985—1990)							
Férfi	7	35	4	4	50	—	—
Nő	10	41	2	9	62	—	—
<i>Együtt</i>	17	76	6	13	112	24	71
Kömlő (1980—1987)							
Férfi	.	35	5	8	48	—	—
Nő	.	41	10	5	56	—	—
<i>Együtt</i>	33	76	15	13	137	66	38
Nagyiván (1980—1990)							
Férfi	.	93	25	27	145	—	—
Nő	.	105	23	27	155	—	—
<i>Együtt</i>	76	198	48	54	376	120	180
Négyes (1980—1990)							
Férfi	8	34	12	7	61	—	—
Nő	6	37	10	20	73	—	—
<i>Együtt</i>	14	71	22	27	134	38	82
Tiszabábolna (1987—1989)							
Férfi	3	10	5	2	20	—	—
Nő	3	12	2	3	20	—	—
<i>Együtt</i>	6	22	7	5	40	2	32
Tiszabura (1980—1990)							
Férfi	.	199	41	31	271	—	—
Nő	.	182	48	56	286	—	—
<i>Együtt</i>	129	381	89	87	686	116	441

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Nem	A 0—14 éves	A 15—39 éves	A 40—59 éves	A 60—X éves	Az összes	A házas	A nem házas
	elköltözők száma (fő)					15 éves és idősebb	és idősebb
Tiszaigar (1980—1990)							
Férfi	.	88	10	14	112	—	—
Nő	.	96	13	15	124	—	—
<i>Együtt</i>	<i>49</i>	<i>184</i>	<i>23</i>	<i>29</i>	<i>285</i>	<i>54</i>	<i>182</i>
Tiszaörs (1980—1990)							
Férfi	.	94	23	34	151	—	—
Nő	.	126	18	40	184	—	—
<i>Együtt</i>	<i>112</i>	<i>220</i>	<i>41</i>	<i>74</i>	<i>447</i>	<i>112</i>	<i>223</i>
Tiszaroff (1980—1989)							
Férfi	.	22	13	5	40	—	—
Nő	.	24	11	4	39	—	—
<i>Együtt</i>	<i>40</i>	<i>46</i>	<i>24</i>	<i>9</i>	<i>119</i>	<i>66</i>	<i>13</i>
Tiszavalk (1980—1990)							
Férfi	.	19	2	3	24	—	—
Nő	.	22	4	2	28	—	—
<i>Együtt</i>	<i>18</i>	<i>41</i>	<i>6</i>	<i>5</i>	<i>70</i>	<i>14</i>	<i>38</i>

Megjegyzés. A felsorolt településeken a tanácsok nyilvántartásaiból 1990-ben összegyűjtött adatok.

A nők száma és aránya mindhárom korcsoportban felülmúlta a férfiakét, és az idősebb korosztályok felé haladva — kedvezőbb halandóságuk és így hosszabb átlagos életkoruk miatt — egyre magasabb az elvándorlók közötti arányuk.

Az országos adatok szintén azt tükrözik, hogy a nagyobb mobilitás inkább a fiatalabb korcsoportokat jellemzi. Az elmúlt évtizedben az állandó vándorlók 56-57 százaléka 15—39 éves volt, miközben — feltehetően a népesség általános elöregedése miatt — nőtt a 40 évesnél idősebbek vándorlókon belüli aránya.

Mind az elköltözők, mind a beköltözők között — Tiszaroffot kivéve — a nem házasok voltak többségben. Az országos adatok szerint az állandó vándorlók több mint fele (1980-ban 55, 1985-ben 52, 1989-ben pedig 56 százaléka) nem házas volt.

Az elköltözés igen sokféle (objektív, szubjektív) okait három fő csoportba:

- az első csoportba (44%) például a válás, a továbbtanulás, az eltartási szerződés, a gyermekhez, a szociális otthonba költözés, a lakásvásárlás, és valamilyen pszichológiai okokat;
- a kiváltó tényezők második csoportjába (38%) a munkával kapcsolatos okokat;
- a harmadik csoportba (18%) a házasságkötéssel kapcsolatos okokat

soroltam. A férfiaknak általában a helyi munkalehetőségek hiánya vagy szerény választéka miatt, a nőknek pedig többnyire férjhez menetelük miatt kellett lakóhelyet változtatniuk. Az első csoportba sorolt okokat szintén a nők jelölték meg gyakrabban. (Lásd a 2. táblát.)

2. tábla

*A Közép-Tisza-vidék néhány településéről elköltöző felnőttek száma
az elköltözés oka és iránya szerint a vizsgált időszakban*

Nem	A munkavégzés miatt elköltözők száma (fő)	A házasságkötés	Az egyéb okok	A megyén kívülre			A megyén belülre	
				Buda- pestre	más városba	faluba	városba	faluba
	költözők száma (fő)							
Borsodivánka (1980—1989)								
Férfi	9	7	39	3	8	16	21	7
Nő	9	18	38	6	12	13	24	10
<i>Együtt</i>	<i>18</i>	<i>25</i>	<i>77</i>	<i>9</i>	<i>20</i>	<i>29</i>	<i>45</i>	<i>17</i>
Egerlövő (1989—1990)								
Férfi	1	1	5	1	2	2	2	—
Nő	—	4	7	1	3	2	1	4
<i>Együtt</i>	<i>1</i>	<i>5</i>	<i>12</i>	<i>2</i>	<i>5</i>	<i>4</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Hevesvezekény (1985—1990)								
Férfi	—	—	—	5	7	7	16	8
Nő	—	—	—	11	4	2	23	12
<i>Együtt</i>	<i>—</i>	<i>—</i>	<i>—</i>	<i>16</i>	<i>11</i>	<i>9</i>	<i>39</i>	<i>20</i>
Kömlő (1980—1987)								
Férfi	27	3	18	8	4	2	20	14
Nő	29	6	21	8	6	1	26	15
<i>Együtt</i>	<i>56</i>	<i>9</i>	<i>39</i>	<i>16</i>	<i>10</i>	<i>3</i>	<i>46</i>	<i>29</i>
Nagyiván (1980—1990)								
Férfi	93	15	37	35	20	27	42	21
Nő	91	21	43	37	31	24	45	18
<i>Együtt</i>	<i>184</i>	<i>36</i>	<i>80</i>	<i>72</i>	<i>51</i>	<i>51</i>	<i>87</i>	<i>39</i>
Négyes* (1980—1990)								
Férfi	3	2	48	4	4	3	21	20
Nő	2	8	57	9	11	4	20	23
<i>Együtt</i>	<i>5</i>	<i>10</i>	<i>105</i>	<i>13</i>	<i>15</i>	<i>7</i>	<i>41</i>	<i>43</i>
Tisزابabolna (1987—1989)								
Férfi	2	6	9	3	4	1	4	5
Nő	4	5	8	2	1	1	5	8
<i>Együtt</i>	<i>6</i>	<i>11</i>	<i>17</i>	<i>5</i>	<i>5</i>	<i>2</i>	<i>9</i>	<i>13</i>
Tisزابura** (1980—1990)								
Férfi	96	52	123	40	33	55	62	80
Nő	60	68	158	40	28	53	88	76
<i>Együtt</i>	<i>156</i>	<i>120</i>	<i>281</i>	<i>80</i>	<i>61</i>	<i>108</i>	<i>150</i>	<i>156</i>

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Nem	A munkavégzés miatt elköltözők száma (fő)	A házas- sággkötés	Az egyéb ok	A megyén kívülre			A megyén belülré	
				Buda- pestre	más városba	faluba	városba	faluba
	költözők száma (fő)							
Tiszaigar (1980—1990)								
Férfi	67	16	29	12	14	21	46	19
Nő	49	31	44	17	17	22	52	16
<i>Együtt</i>	<i>116</i>	<i>47</i>	<i>73</i>	<i>29</i>	<i>31</i>	<i>43</i>	<i>98</i>	<i>35</i>
Tiszaörs (1980—1990)								
Férfi	79	22	50	26	27	23	48	27
Nő	67	59	58	25	32	21	65	41
<i>Együtt</i>	<i>146</i>	<i>81</i>	<i>108</i>	<i>51</i>	<i>59</i>	<i>44</i>	<i>113</i>	<i>68</i>
Tiszaroff (1980—1989)								
Férfi	29	—	11	3	8	8	7	14
Nő	26	—	13	5	8	7	7	12
<i>Együtt</i>	<i>55</i>	<i>—</i>	<i>24</i>	<i>8</i>	<i>16</i>	<i>15</i>	<i>14</i>	<i>26</i>
Tiszavalk (1980—1990)								
Férfi	—	2	22	—	5	2	9	8
Nő	—	6	22	1	6	2	9	10
<i>Együtt</i>	<i>—</i>	<i>8</i>	<i>44</i>	<i>1</i>	<i>11</i>	<i>4</i>	<i>18</i>	<i>18</i>

* Egy férfi külföldre távozott.

** Egy férfi és egy nő külföldre távozott.

A folyamatos vándorlási statisztika adatai szerint a hazánk falusi térségeiből történő állandó elvándorlások előidézőjeként egyre előkelőbb helyre kerülnek az első csoportba tartozó okok, ugyanis míg 1980-ban csak az összes ok 49, addig tíz évvel később már 78 százalékát adták. Ezzel egyidejűleg a munkával kapcsolatos elköltözések aránya 39-ről 7 százalékra esett vissza, mivel fejlődtek a termelőerők és térbeli elhelyezkedésük is egyenletesebbé vált. Az említett tendencia összhangban van a [2] és a [9] eredményeivel is.

A Közép-Tisza-vidéket elhagyóknál magasabb volt a munkavállalás miatti lakóhelyváltoztatás mértéke, mint az ország falusi térségeiben, és ez egyértelműen jelzi a terület gazdasági elmaradottságát (is).

Az 1980-as évtizedben mindinkább a megyén belüli, kistérségek közötti népeségmozgás került előtérbe ([3], [6], [9]). Az ország összes megyén belülré költözőinek nagyobb része a községekbe vándorolt, míg a megyén kívülre költözők döntően a városokba. A lakóhelyet változtatók száma 1989-re — valószínűleg a megindult társadalmi-gazdasági változások (a lakásvásárlás költségeinek növekedése, a munkalehetőségek beszűkülése stb.) folytán — számottevően (80 000—100 000 fővel) visszaesett az előző év(ek)hez képest. Az 1980-as évek közepén megfigyelt átmeneti emelkedés után Budapest vonzása is mérséklődött.

A községekből állandó jelleggel elvándorlókat az elköltözés iránya szerint vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy 1980 és 1990 között a fővárosba és a többi városba költözők száma lassan emelkedett, míg a más községekbe betelepülők száma kismértékben csökkent.

A Közép-Tisza-vidéken is azok az elvándorlók voltak kevesebben (45%), akik egykori lakóhelyük megyéjén kívül választottak új lakóhelyet. Többségük (55%) az adott megyén belül telepedett le, főleg a megyei városokban (59%). Ez utóbbi ellentétes az országos tendenciával, ami talán azzal a szubjektív tényezővel függ össze, hogy egy elmaradott térség falusi lakosa számára kevésbé vonzó egy másik falusi település. A megyén kívüli városokba költözők felét Budapest fogadta be. A városi életforma, a remélt jobb életkörülmények és a városok nyújtotta előnyök a nőket vonzották erősebben, míg a falvakban letelepedők között majdnem azonos volt a két nem aránya.

A magasabb iskolai végzettségűek és a szakképzettek inkább a megyén kívülre, valamint a városokba költöztek, az alacsonyabb iskolai végzettségűek és a kevésbé kvalifikáltak viszont többnyire a megyén belüli falvakat választották.

A Közép-Tisza-vidéket elhagyók helyébe 1980 és 1990 között mintegy 80 000 fő, ebből a vizsgált 12 községbe körülbelül 25 000 fő költözött. Ezen időszakban a Közép-Tisza-vidék vándorlási vesztesége 7252 fő volt, ami az összes község vándorlási veszteségének 3,3 százaléka.⁵

A vizsgált falvakba az elköltözők helyére 58 százalékkal kevesebb felnőtt és 39 százalékkal kevesebb gyermekkorú érkezett, ezért folytatódott a községek népességének fogyása és korstruktúrájának torzulása. A 12 községbe beköltözőkből szinte minden negyedik Tiszaörsre települt, ami „székhely” funkciójával magyarázható.

A bevándorlók között a nők (53%) és a 15–39 évesek (67%) voltak többségben, a 60 évesek és idősebbek aránya pedig 10 százalék volt. Ez utóbbi korcsoportba tartozók elsősorban a megyén kívüli településekből származtak, és az üdülési szerepkört is betöltő falvakban telepedtek le (vásároltak lakást) életkorukból adódóan természetesen rontva a befogadó település népességének korösszetételét.

A beköltözés magyarázó tényezői és a beköltözők vándorlási iránya szerinti megoszlása hasonló az elköltözéséhez és az elköltözőkéhez. A betelepülők 55 százaléka a megyén belüli városokból és községekből költözött a Közép-Tisza-vidékre. A férfiaknak a nyugalmasabb falusi élet utáni vágya tükröződik abban, hogy mind a megyén belüli (50%), mind a megyén kívüli városokból (70%) sokan választották új lakóhelyül a vizsgált falvakat.

A vizsgált települések közül 1980 és 1990 között a vándorlási többletből egyedül Borsodivánka népessége gyarapodott, ami a község „székhely” szerepkörével magyarázható. A lakóhely-változtatás főleg a propagatív korú nőket érintette, ezért jelentősen mérséklődött az elveszületések száma. Tiszabura⁶ kivételével — ahol a cigányság körében magasabb a termékenység — mindegyik község népessége természetes fogyást mutat. A nők nagyobb mobilitása ellenére a falvak túlnyomó többségében ezer férfira sokkal több nő jutott 1990-ben, mint 1980-ban. Ez a lakosság elöregedésének és az időskorúak körében a nők magasabb arányának következménye.

⁵ Az 1990. évi népszámlálás előzetes adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 231 old.

⁶ 1988-ban Tiszabura község lakosságának 42 százaléka, két évvel később viszont már 47 százaléka volt cigányszármazású.

Az iskolai megkérdezések főbb következtetései

A Közép-Tisza-vidék jövőbeli migrációs jellemzőit azzal a kérdőíves megkérdezéssel igyekeztem feltárni, amelyet néhány település általános iskolájának⁷ és a terület valamennyi középfokú oktatási intézményének⁸ végzős osztályaiban végeztem, 1990-ben. A középiskolások közül csak azok vettek részt a felmérésben, akik a vizsgált 37 település valamelyikében laktak. Megjegyzem, hogy már 1988-ban is végeztem ilyen jellegű adatgyűjtést, így összehasonlítási lehetőségem is volt. A felmérés a megkérdezett tanulók 14 éven felüli testvérei lakóhelyének vizsgálatára is módot adott.

A megkérdezett nyolcadik osztályosok (156 fő) 62 százaléka fiú volt, akiknek közel 84 százaléka tervezte a jelenlegi lakóhelyén történő letelepedést. Indoklasként elsősorban a megszokott és jól ismert falusi környezetet, a városoknál kisebb mértékű levegőszennyezést jelölték meg. A megfelelő munkahelyek hiánya, a kedvezőtlen lakóhelyi környezet és a rossz vagy nagyon alacsony színvonalú infrastruktúra miatt a leányoknak 40 százaléka (60 fő) szándékozott elhagyni lakóhelyét. Ez az arány két és félszerese a fiúk megfelelő arányának, ami ugyancsak arra enged következtetni, hogy a közeljövőben is ők lesznek majd azok, akik nagyobb valószínűséggel vállalkoznak lakóhely-változtatásra.

Az általános iskolások közül senki sem, vagy csak 1-2 fő szeretne elköltözni Borsodivánkáról, Tiszakeszről, Tiszaderzsről és Igriciről. Ez azzal magyarázható, hogy az első község társközségek centruma, a második közepes nagyságú és ebből kifolyólag jobb ellátású, az utóbbi két községben pedig jók a közösségi kapcsolatok. Ugyanakkor a következő években a szűkös munkalehetőségek és az „elcigányosodás”,⁹ valamint a továbbtanulás miatt a tanulók 30-40 százaléka akarja Sarudot, Tiszaburát és Újszentmargitát más lakóhellyel felváltani.

A nyolcadikosok 14 éven felüli testvéreinek (127 fő) 82 százaléka — a fiúk 94, a leányok 70 százaléka — maradt helyben. Ez egyrészt abból adódik, hogy 30 százalékuk még tanuló, és ezért nem választhatott új lakóhelyet, másrészt pedig abból, hogy azok is helyben maradónak számítottak — mivel állandó lakóhelyük ott van —, akiknek (17%) a munkahelye az adott megyén kívül van, ahonnan a napi ingázás, hazajárás már nem oldható meg. De a megyén belül dolgozók (28%), egy töredéke sem tud naponta eljutni állandó lakóhelyére. Így tehát mindezek szem előtt tartásával a ténylegesen helyben letelepedettek, helyben élők aránya az említett 82 százaléknál kisebb.

A migráció lassulását jelzi, hogy míg 1988-ban a 17-18 éves középiskolások 45 százaléka tervezett lakóhely-változtatást, addig 1990-ben már csak 37 százalékuk és többségükben leányok. A korábbi felméréskor az elköltözést tervezők között — a vizsgált terület kisvárosaiban lakókat városinak, a községekben lakókat pedig vidékinek tekintve — a vidékiek voltak többen (55%), az utóbbi felmérésnél pedig már a városiak (53%). Ehhez a változáshoz valószínűleg nemcsak Kunhegyes várossá

⁷ Borsodivánka, Igrici, Sarud, Tiszabura, Tiszaderzs, Tiszakeszi, Újszentmargita.

⁸ Középfokú Oktatási Intézmény (Heves), Nagy László Gimnázium és Híradástechnikai Szakközépiskola (Kunhegyes), Mezőgazdasági és Ipari Szakmunkásképző Intézet (Kunhegyes), Nógrádi Sándor Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola (Mezőcsát), Kossuth Lajos Gimnázium és Kereskedelmi Szakközépiskola (Tiszafüred), 630. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet (Tiszafüred).

⁹ 1990-ben Sarudon a lakosság egyötöde, Újszentmargitán 7 százaléka volt cigányszármazású.

nyilvánítása járult hozzá, hanem az is, hogy ugyanezen idő alatt 49,7-ről 45,8 százalékra csökkent a térség falvaiból továbbtanuló fiatalok aránya, továbbá az is, hogy a kisvárosi életkörülmények és munkalehetőségek sem olyan vonzóak már napjainkban, mint korábban. 1990-ben a lakóhely-változtatást tervezők között a leányok, a maradni szándékozók között azonban a fiúk aránya magasabb.

A tanulók elköltözési szándéka az iskolatípustól függően jelentősen különbözik. A szakmunkásképző intézetek diákjainak 1988-ban 31, 1990-ben 37 százaléka tervezett lakóhely-változtatást, ugyanakkor a szakközépiskolásoknak, gimnazistáknak 54, illetve 57 százaléka.

A fiúknak és a leányoknak mindkét vizsgálatban közel azonos hányada hivatkozott leggyakrabban hátrányos lakó- és életkörülményekre. Az elvándorlást kiváltó tényezők között általában a leányok említették másodikként a munkalehetőségek korlátozottságát és az elhelyezkedési nehézségeket.

A lakóhely-változtatás ellen szóló érvek közül a fiúk és a leányok azonos arányban hivatkoztak a megszokott, a jól ismert lakóhelyi környezetre és a családi, rokoni és baráti kapcsolatokra.

Néhány település (Egyek, Kunmadaras, Mezőcsát, Pély, Tarnaszentmiklós, Újszentmargita) változatlanul kedvezőtlen helyzetét, előnytelen adottságait mutatja, hogy 1988-ban és 1990-ben is majdnem minden megkérdezett tanuló el kívánta hagyni. 1990-re közel 50 százalékra emelkedett a három kisvárosban (Heves, Tiszafüred és Kunhegyes) lakó tanulók között azok aránya, akik ugyancsak el akarnak majd költözni.

A középfokú oktatási intézmények végzős diákjai 15—39 éves testvérei 1988-ban 66, 1990-ben viszont már 82 százalékának — többségében férfiak — nem tért el az állandó lakóhelye a megkérdezettekétől, és ebből a helyben maradás erősödésére következtethetünk. Arányuk természetesen alacsonyabb lenne, ha figyelembe vennénk az állandó lakóhelyüktől távolabbi településen dolgozókat, a nem naponta ingázókat.

Az iskolában végzett megkérdezések eredményei szintén a migráció lefékeződését, a kistérségek közti népességmozgás elsődlegessé válását, a nők nagyobb mobilitását és az első csoportba sorolt okok (a munkakeresés) miatti elköltözések növekedését jelzik előre.

A MIGRÁCIÓ HATÁSA HATÁSA AZ ISKOLÁZOTTSÁGI, SZAKKÉPZETTSÉGI SZÍNVONALRA

Számos kutatás bebizonyította, hogy a magasabb iskolai végzettségűek gyakrabban vesznek részt a migrációban (akiknek ezáltal javul a társadalmi mobilitási esélye is). A magasabb iskolai végzettségűek elvándorlásával a kibocsátó terület szellemi potenciálja lényegesen csökkenhet. Ez különösen kedvezőtlen azon térségek szempontjából, amelyekben egyébként is kevés a kvalifikált munkaerő, és így alacsony a szellemi potenciál.

A korábban bemutatott településszintű és iskolai felmérések, valamint az iskolák és a tanácsok vezetőivel 1990-ben készített interjúk lehetővé teszik annak a vizsgálatát is, hogy az elmúlt évtizedben a migráció következtében hogyan módosult a Közép-Tisza-vidéken élők iskolázottsági, szakképzettségi szintje.

3. tábla

Az el-, illetve beköltözők iskolai végzettsége és szakképzettsége

Megnevezés	Összes költöző (fő)	Az általános iskola 8 osz- tályát el nem	Az általános iskola 8 osz- tályát el-	A szak- munkás- képzőt	A szak- közép- iskolát	A gimnáziumot	A főiskolát	Az egyetem	A szak- képzéssel	
									rendel- kezők	nem rendel- kezők
									aránya (százalék)	
Egyerlövő (1989—1990)										
Elköltöző	18	55	6	39	—	—	—	—	44	56
Beköltöző	6	—	100	—	—	—	—	—	—	100
Borsodivánka (1980—1989)										
Elköltöző	120	19	9	28	15	24	4	1	48	52
Beköltöző	52	—	15	38	12	19	14	2	65	35
Kömlő (1980—1987)										
Elköltöző	104	35	4	28	16	2	10	5	65	35
Beköltöző	37	27	38	16	11	—	3	5	35	65
Négyes (1980—1990)										
Elköltöző	120	23	29	20	8	13	7	—	30	70
Beköltöző	39	18	38	20	3	18	3	—	26	74
Nagyiván (1980—1990)										
Elköltöző	300	21	22	25	18	4	6	4	51	49
Beköltöző	129	14	32	35	9	2	5	3	51	49
Tiszabábolna (1987—1989)										
Elköltöző	34	9	26	44	3	6	6	6	62	38
Beköltöző	17	12	6	35	—	12	29	6	70	30
Tiszaigar (1980—1990)										
Elköltöző	236	16	29	29	14	5	6	1	49	51
Beköltöző	126	17	43	30	3	2	4	1	41	59
Tiszaörs (1980—1990)										
Elköltöző	335	23	25	25	13	5	7	2	47	53
Beköltöző	212	12	27	35	11	5	8	2	56	44
Tiszaroff (1980—1989)										
Elköltöző	79	—	18	23	15	6	20	18	76	24
Beköltöző	90	—	38	28	4	6	15	9	57	43
Tiszavalk (1980—1990)										
Elköltöző	52	8	23	38	12	15	4	—	54	46
Beköltöző	18	6	16	39	39	—	—	—	83	17
Összes elköltöző										
Férfi	652	17	16	43	11	2	7	4	64	36
Nő	746	23	26	13	16	13	7	2	38	62
<i>Együtt .....</i>	<i>1398</i>	<i>20</i>	<i>22</i>	<i>27</i>	<i>14</i>	<i>7</i>	<i>7</i>	<i>3</i>	<i>51</i>	<i>49</i>
<i>Korrigált együtt*</i>	<i>1138</i>	<i>2</i>	<i>26</i>	<i>33</i>	<i>17</i>	<i>9</i>	<i>9</i>	<i>4</i>	<i>62</i>	<i>38</i>

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Megnevezés	Összes költöző (fő)	Az általános iskola 8 osztá- lyát el nem	Az általános iskola 8 osztá- lyát el-	A szakmunkás- képzőt	A szakközép- iskolát	A gimnáziumot	A főiskolát	Az egyetemet	A szakképzett- séggel	
									rendel- kezők	nem rendel- kezők
végzettek aránya (százalék)									aránya (százalék)	
	Összes beköltöző									
Férfi	356	10	22	47	6	2	8	5	68	32
Nő	370	14	42	17	9	10	7	1	35	65
<i>Együtt</i>	726	12	32	32	7	6	8	3	51	49

* Az általános iskola 8 osztályát el nem végzett 40 év fölöttiek (260 fő) számával csökkentett adatok.

Megjegyzés. E táblában Közép-Tisza-vidék néhány településében a tanácsok nyilvántartásaiból összegyűjtött adatok szerepelnek.

Az elköltözők¹⁰ legnagyobb része szakmunkás (27%) volt, 86 százalékukat a 39 évesnél fiatalabbak és 74 százalékukat férfiak tették ki. Az általános iskola 8 osztályát elvégzettek közül került ki az elvándorlók 22 százaléka (a nők aránya körülbelül kétharmad), míg az általános iskola 8 osztályát el nem végzettek adták az elköltözők 20 százalékát. E csoportba többségükben a 40 évesnél idősebbek, részben nyugdíjasok tartoznak, akik még az általános iskolát sem végezték el. Ez a csoport rontja az összes elköltöző iskolai végzettség szerinti megoszlását. A 3. tábla adatai szerint szakközépiskolát, gimnáziumot és főiskolát inkább a nők végeznek, míg egyetemet a férfiak.

Az elköltözők helyébe érkező hasonló vagy ugyanolyan iskolai végzettséggel rendelkezők valamelyest mérséklék az adott település szellemi potenciáljának romlását, ám többnyire kisebb számuk — más beköltözők nagyobb számával és gyengébb iskolázottságával szemben — nem elegendő e kedvezőtlen folyamat megállítására.

Több települést azért érint hátrányosan a magasabb iskolai végzettségűek és a kvalifikáltabbak elköltözése, mert évente igen kis számú betelepülőre számíthat.

A bevándorlók között az általános iskolát és a szakmunkásképzőt végzettek voltak többségben, akiknek aránya meghaladta az elköltözőkéét. Az általános iskolát be nem fejezettek 79 százaléka szintén 40 évnél idősebb. (Ez megegyezik a népszámlálások során tapasztaltakkal.) Lakóhely-változtatásuk előidézője a már említettekben túl az üdülőfalvakban történt lakás- vagy telekvásárlás.

A beköltözők alacsonyabb iskolázottsági szintjét mutatja egyfelől az, ha az egyes iskolatípusokat elvégzettek arányát azon elköltözőkéhez viszonyítjuk, amelyeknél az általános iskolát el nem végzett 40 év fölöttieket nem vettük figyelembe. Másfelől pedig, hogyha az arányok helyett az abszolút számokat vizsgáljuk: például 295 érettségizett helyébe 99, vagy 144 diplomás helyébe 78 jött. Nagymértékű „cserearányromlás” tehát a közép- és felsőfokú végzettségűeknél következett be.

Az iskolázottsági színvonal visszaesésével egyidejűleg a szakképzettségi szint stagnált. Ezt részben az eredményezte, hogy minden harmadik betelepülő szakmun-

¹⁰ Számuk a vizsgált időszakban 1398 volt. Hevesvezekény és Tiszabura ki- és beköltözőinek iskolai végzettségéről és szakképzettségéről nem voltak adatok.

kás volt, részben pedig az, hogy 47 százalékkal kevesebb gimnáziumot, 23 százalékkal kevesebb általános iskolát és 70 százalékkal kevesebb általános iskolát sem végzett érkezett. Ha azonban az általános iskolát el nem végzett, idős szakképzetlen elköltözőket nem számítjuk, akkor e téren is „leépülés” mutatható ki, azaz szűkült a szakképzettek köre és szélesedett a szakképzetleneké.

A népességmozgásban részt vevő szakképzetteknek csak töredéke (az eltávozók 13 és a betelepülők 21 százaléka) volt 40 évesnél idősebb. Ugyanakkor a szakképzetlen elköltözőknek 46, a beköltözőknek pedig 52 százaléka 40 évesnél fiatalabb volt. Az előbbi csoportban a férfiak, az utóbbiban a nők voltak többségben.

Az iskolákban végzett felmérések során a tanulókat egyfelől arról kérdeztem meg, hogy testvéreik közül hányan és milyen iskolai végzettséggel, szakképesítéssel tértek vissza lakóhelyükre. Másfelől pedig arról, hogy körükből mennyien és milyen iskolázottsággal szándékoznak majd helyben letelepedni, s kik azok, akik el kívánják hagyni a Közép-Tisza-vidéket.

A megkérdezett 8. osztályosok háromnegyede akart szakmunkásképzőben továbbtanulni, 82 százalékuk — döntően fiúk — nem tervezett lakóhely-változtatást. A szakközépiskolába jelentkezőknek (15%) — ellentétben a gimnáziumba készülőekkel — ugyancsak többsége szeretne helyben maradni. A még valamilyen iskolába járóktól eltekintve testvéreik 71 százaléka sem hagyta el a térséget az általános, illetve a szakmunkásképző iskola elvégzése után. Az egy egyetemet és a három gimnáziumot végzett leánytestvér viszont máshol keresett lakóhelyet.

1988-ban a középiskolások 44 százaléka gondolt új lakóhelyre, akiknek körülbelül fele felsőfokú intézménybe jelentkezett továbbtanulni. 1990-ben a megkérdezett középiskolások 37 százaléka vélekedett úgy, hogy elköltözik a Közép-Tisza-vidékről, de csak 28 százalékuk szándékozott egyetemre, főiskolára menni. Arányuk még mindig magasabb a helyben maradó és felsőfokú intézményekben továbbtanulni kívánóknál (23%). Az elköltözést tervezők között mindkét alkalommal azok voltak többen, akik gimnáziumba vagy szakközépiskolába jártak.

Az elmúlt évben a középiskolások testvérei közül (304 fő) tizenháromnak (4,2%) volt diplomája, de közülük csak négyen tértek vissza lakóhelyükre. Két évvel korábban a 191 testvérből 11 fő végzett felsőfokú tanintézetben, ám közülük mindössze ketten telepedtek le állandó lakóhelyükön.

A gimnáziumok, szakközépiskolák igazgatóival készített interjúk szintén azt erősítették, hogy a magasabb iskolai végzettségűekből nagyon kevesen maradnak származási településükön. Hasonlóképpen vélekedtek az általános iskolai tanárok. Azok, akik mégsem mennek el, rendszerint pedagógusok vagy agrárszakemberek. A szakmunkásképző intézetek vezetői viszont arról számoltak be, hogy végzett tanulóik 60-70 százaléka nem keres új települést.

A helyi tanácsi vezetők válaszai szintén a felméréseket igazolták, ugyanis az irányításuk alá tartozó település(ek)ről elköltözők — főleg a fiatalok — képzettebbek, magasabb általános és szakmai ismerettel rendelkezők, míg a beköltözők a kevésbé iskolázottak és alacsony képzettségűek.

Az iskolázottabbak, szakképzettebbek elvándorlása elsődlegesen azzal magyarázható — a diákok, az iskolai és a tanácsi vezetők egybehangzó véleménye szerint —, hogy a választott iskolatípus elvégzése után nem tudnak szakképzettségüknek megfelelően elhelyezkedni. Az elhelyezkedési gondok egyrészt abból adódnak, hogy

olyan mesterséget szeretnének gyakorolni, amire a térségben nincs, illetve kevés igény van (például kozmetikus, látszerész, fényképész), másrészt pedig az ellátandó települések kis területe miatt nem biztosított megélhetésük. A diplomások elhelyezkedését e települések intézményekkel, szolgáltatásokkal való ellátottságának alacsony szintje, egyoldalú gazdasági struktúrája akadályozza.

A helyi adatgyűjtések s információk egyöntetűen arra utalnak, hogy mivel a Közép-Tisza-vidék hazánk egyik jelentős vándorlási veszteséget elszenvedő falusi térsége, ezért népességének iskolázottsági, szakképzettségi színvonala, tágabb értelemben véve szellemi potenciálja is romlik, csökken. Bár a helyi lehetőségek számbavétele alapján ez úgy is értékelhető, mint a „felesleg” természetes „elvezetése”, amely a kereslet és kínálat közötti egyensúly megteremtését segíti elő.

*

A Közép-Tisza-vidéken lebonyolított felmérések adatai egyértelműen azt bizonyították, hogy:

- az elmúlt évtizedben mérséklődött a népesség térbeli mozgása;
- a ki- és bevándorlók között a fiatalok, valamint a nők voltak többen, és a jövőben is inkább ők vállalkoznak majd a térség elhagyására, így a népesség előregedése folytatódik;
- a lakóhely-változtatás okai között a vezető helyen az életkörülményekkel, az infrastruktúrával összefüggők álltak, s csak utánuk következett a munkalehetőségek hiánya, illetve korlátozottsága;
- a megváltozott migráció iránya: a megyén belüli városok lettek a legfőbb vándorlási célpontok;
- a térség lakosságának iskolázottsági, szakképzettségi színvonala — a magasabb iskolai végzettségűek, szakképzettek elköltözése és az alacsonyabb iskolai végzettségűek, szakképzett-ségűek beköltözése révén — csökkent.

Mindezek együttesen hozzájárultak a Közép-Tisza-vidék demográfiai struktúrájának deformálódásához és szellemi potenciáljának erőteljes csökkenéséhez, visszaeséséhez. Ez a kedvezőtlen tendencia gyengülő ütemben ugyan, de jelenleg is tart, és várhatóan a jövőben is folytatódik.

IRODALOM

- [1] *Beluszky Pál*: Két hátrányos helyzetű terület az Alföldön: a Közép-Tisza-vidék és a Berettyó-Körösvidék. Megjelent: *Alföldi Tanulmányok*. V. köt. Békéscsaba. 1981. 131—161. old.
- [2] *Daróczy Etelka*: A belföldi vándorlás intenzitásának és térbeli szerkezetének változása Magyarországon 1960—1978 között. *Demográfia*. 1981. évi 1. sz. 37—73. old.
- [3] *Elmerné dr. Turi Magdolna*: A vándorlások hatása a középfokú központok és vonzáskörzeteik népességének összetételére Baranya megyében. *Területi Statisztika*. 1985. évi 3. sz. 283—295. old.
- [4] *Dr. Kiss Éva*: Iskolázottság és szakképzettség a Közép-Tisza-vidéken. *Statisztikai Szemle*. 1991. évi 6. sz. 471—486. old.
- [5] *Kovács Tibor*: Népesedési folyamatok és a településhálózat. *Területi Statisztika*. 1982. évi 3. sz. 149—158. old.
- [6] *Langerné dr. Rédei Mária*: A kistérségi népességmozgások. *Statisztikai Szemle*. 1986. évi 11. sz. 1093—1107. old.
- [7] *Sleegers, W. F.*: Regional population dynamics and migration in the Netherlands. Donderdag. 1987. 269 old.
- [8] *Stasiak, E.*: Migration processes in selected villages in the Suwalki voivodship. Megjelent: *Development of rural areas*. Szerk.: *Kostrowicki, J.—Stola, W.* Polish Academy of Sciences. Warszawa. 1982. 165—180. old.
- [9] *Vida József*: A lakóhely-változtatások alakulása és társadalmi hatásai Somogy megyében. *Területi Statisztika*. 1983. évi 4. sz. 388—400. old.

TÁRGYSZÓ: Vándorlás. Iskolázottság. Szakképzettség.

РЕЗЮМЕ

В административном отношении весьма расчлененный среднетисайский край является менее развитым, обладающим незначительной притягательной силой регионом страны, для сел которого характерен превышающий средний по стране уровень уход населения. Автор исследует эффект имевшей место в течение истекших десятилетий миграции с помощью двух различных по типу, но взаимно дополняющих друг друга, местного обследования и интервью с местными руководителями.

Согласно полученным результатам в ходе последнего десятилетия произошло дальнейшее замедление движения населения, причем главными целями миграции были в первую очередь города комитата. Среди меняющих место жительства большинство составляли лица 15–39-летнего возраста, неженатые и женщины. Из-за миграции сократилось число рождений и произошло старение населения. Уровень общего и специального образования прибывающих поселенцев как правило был ниже, чем у выбывающих лиц.

В результате отрицательного баланса миграции произошло искажение состава и ухудшение умственного потенциала населения среднетисайского края.

SUMMARY

The administratively disaggregated middle region of river Tisza is one of the less developed regions of the country with limited economic attractive power, being characterized by emigration above the average of communes for several decades already. The authoress analyses the effect of migration in the last decades relying on two local level inquiries of different type, though supplementing each other, and using interviews made with local leaders.

According to the results of her inquiring, migration of the population continued to slow down in the last decade while the main targets of migration were primarily the towns within the county. Of those changing their residence the majority is given by those between 15 and 39 years of age, non-married men and women. Due to migration the number of births has diminished and the aged population increased. The educational level and skill of immigrants usually lags behind that of persons moving off.

As a result of the adverse balance of migration the population structure has become distorted and the intellectual potentials has deteriorated in the middle region of river Tisza.

LAKÁSOK ÉS HÁZTARTÁSOK BUDAPESTEN, 1850—1944 (II.)

DR. FARAGÓ TAMÁS

Tanulmányom első részében (*Statisztikai Szemle*. 1992. évi 2. sz. 138—147. old.) a budapesti házak és lakások számának változását mutattam be a legkorábbi rendelkezésre álló adatok alapján. Az épületstatisztikai adatok segítségével az elmúlt százötven esztendő legjellemzőbb fővárosi lakóháztípusainak jellemzését tártam az olvasó elé, majd a budapesti lakások belső szerkezetét (a különböző funkciójú helyiségek alapján) és infrastruktúráját írtam le.

HÁZTULAJDONOSOK, HÁZTARTÁSOK, BÉRLŐK

Közhelyként elfogadott vélekedések szerint Magyarországon a hagyományos városi társadalomban a lakosság számottevő része háztulajdonos volt. Ha azonban a valóságos budapesti helyzet számszerű adatait akarjuk összeállítani, nehézségekkel kell szembenéznünk, mivel — eltekintve az adóalanyonként felvett adóösszeírásoktól,⁴ (melyekről az 1848 utáni időszakra vonatkozóan részletes forrás nemigen maradt ránk) — a háztulajdonosokról csak viszonylag későn készült külön statisztika. Első ismert adat az 1900. évi népszámlálás eredménye, miszerint 16 254 épületet és összesen 17 473 ház- és házrészbirtokost⁵ írtak össze a fővárosban, vagyis a háztartásfőeknek 16,5 (a keresőknek 5,3) százaléka volt háztulajdonos. Nyilván ez az arány egy fél évszázaddal korábban, illetőleg a külső kerületekben lényegesen magasabb lehetett, elég, ha arra utalunk, hogy a tulajdonlás 1906-ban lényegesen szűkebben értelmezett fogalma szerint is Óbudán a háztulajdonosok aránya két és félszerese volt a fővárosi átlagnak (a háztartásfők 18,3 százaléka, szemben a budapesti átlag 7,1 százalékaival). Mindenesetre ebből arra következtethetünk, hogy a háztartások többsége már a XIX. század közepén sem rendelkezett saját háztulajdonnal még a külterületeken sem, nemhogy a Belvárosban. A két világháború közötti időszakban a háztulajdonlás még ritkábbá vált. 1930-ban a háztartásfőknek mindössze 5 százaléka lakott tulajdonosként, illetve mint tulajdonos hozzátartozója

⁴ A XIX. század eleji-közepi Pest-Buda társadalmáról az adójegyzékek segítségével több elemzést készített *Bácskai Vera*. Eredményeinek összefoglalását lásd [1].

⁵ Az 1906. évi népösszeírás csak 11 214 tulajdonost adott meg. A közel 50 százalékos eltérés oka az adatközlések-ből nem derül ki, valószínű, hogy a „tulajdon” és a „birtok” fogalmak eltérő értelmezéséről volt szó. Lásd: Az 1906. évi népszámlálás eredményei. Szerk.: *Thirring Gusztáv*. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei. 43. Budapest. 1914. 288 old.

saját lakásában. Még az ún. közép- és alsó középosztályhoz tartozó, egész életüket végigdolgozó nyugdíjasok között — akik számára fontos cél, a polgári lét jelképe volt a saját családi ház megszerzése — sem haladta meg a háztulajdonosok aránya a 12 százalékot. Összességében a háztartásfőnek több mint 96 százalékát bérlőként írták össze, 24 százalékukat társ-, al- és ágybérlőként, 72 százalékukat pedig főbérlőként.

9. tábla

A rendes lakásokban lakó háztartásfők megoszlása lakásbérleti viszony és társadalmi réteg szerint, 1930

A háztartásfő	A lakásban								Összesen**
	háztulajdonos	háztulajdonos családtagja	természetbeni lakás*	egyéb (nem fizet bért)	főbérlő	társbérlő	albérlő	ágybérlő	
jogcímen lakók aránya (százalék)									
Iparos	4,8	0,7	3,0	0,2	69,9	0,9	14,3	6,2	100,0
Kereskedő	4,5	0,8	0,5	0,2	76,5	0,9	14,6	2,0	100,0
Magántisztviselő	3,4	1,0	4,9	0,3	74,6	1,3	13,3	1,2	100,0
Köztisztviselő ..	4,8	1,3	7,6	0,8	76,5	1,8	6,7	0,5	100,0
Altiszt	3,6	0,2	25,4	0,2	58,5	0,7	5,7	5,7	100,0
Munkás	1,5	0,4	11,8	0,1	59,0	0,8	9,5	16,9	100,0
Nyugdíjas	8,6	1,1	2,5	1,1	65,9	1,4	16,2	3,2	100,0
Egyéb	2,3	0,7	7,4	0,2	54,4	0,9	20,6	13,5	100,0
Összesen ...	3,3	0,7	8,5	0,3	62,8	1,0	13,2	10,2	100,0
N	10 382	2 248	27 071	1 056	198 751	3 198	41 791	32 175	316 672

* Elsősorban szolgálati lakások.

** A távollevő háztartásfőkkel együtt.

Megjegyzés: a [26] adatai alapján számítva.

Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a háztulajdon és az önálló háztartás az esetek túlnyomó többségében különálló fogalmak voltak, a háztartások elsőprő többsége csak bérelte lakását. Mindössze két foglalkozási csoportban: az úgynevezett „őstermelők”, illetve a „vagyonukból élők” között találkozunk nagyobb mértékű háztulajdonlással. Az előbbieket kicsiny csoportja nagyjából a hagyományos társadalom, az eltűnőfélben levő földművesek és szőlőművelők maradéka lehetett, míg a másik kategória részben a nyugdíjas háztulajdonosokból, részben a „háziurakból”, a lakáskiadásból élő vállalkozókból tevődött össze.

Összehasonlítva azonban a fővárosi háztulajdonosok 1930. évi arányát az ország többi részével, úgy találjuk, hogy az jelentősen elmarad a többi településtípusétól. A rendkívül alacsony érték azt jelzi, hogy a főváros társadalmának egyes kutatók által feltételezett kispolgárosodása legfeljebb csak a normarendszer, esetleg az életmód bizonyos vonásaiban következhetett be, a tulajdon szemszögéből nézve erős korlátok közé szorult.⁶

⁶ 1930-ban a falvakban és a kisvárosokban a 20 évesnél idősebb férfi népességnek közel 18 százaléka, a vidéki nagyvárosokban kerekén 12 százaléka, míg Budapesten mindössze 3,8 százaléka rendelkezett ház- és házrészirtokkal. (Lásd: Magyar Statisztikai Közlemények 114. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1941. 262 old.)

Mint az eddigiekből is látható, a lakásban lakás jogcíme az egyszerű tulajdonosbérleti dichotómiánál lényegesen színesebb volt. Nem utolsósorban ez az oka annak, hogy a XIX—XX. századi budapesti háztartások vizsgálata számos nehézséget gördít a kutató elé. A múlt század utolsó harmadára vonatkozóan még a háztartások hozzávetőleges számának megállapítása is nehézségekbe ütközik. A lakásból kiinduló budapesti statisztikai felmérések szerint a lakóegyüttesek — melyeket a csekély eltérés miatt a továbbiakban az egyszerűség kedvéért háztartásként fogunk kezelni⁷ — Budapesten a vizsgált időszakban az egykorú terminológia szerint három alaptípusba sorolhatók:

- a) az ún. rendes lakásokban, lakás céljára épült helyiségegyüttesben lakók, akik lehetnek fő-, al- és ágybérletők (a társbérlető fogalma csak 1930-ban tűnt fel);
- b) az egyéb lakott helyeken — nem lakásokban, hanem gazdasági, kulturális, közigazgatási stb. célra használt épületekben, szolgálati lakásban, illetve üzletben, műhelyben — lakó háztartások;
- c) intézeti háztartások.

Már az 1880. évi első részletes adatok szerint is viszonylag sok olyan különleges háztartást találunk Budapesten, melyek száma és aránya a századfordulótól kezdve általában a rendes lakásban élőket meghaladó ütemben gyarapodott. (Lásd a 10. táblát.) Ez alól csak egy rövid, az első világháború végén bekövetkező átmeneti időszak volt kivétel. Az összeomlás miatt ugyanis az intézeti háztartások egy része (elsősorban a közigazgatási-katonai jellegűek) felszámolódott, és a gazdasági zűrzavar közepette az „egyéb helyen” lakók aránya is csökkent. Utóbbiak számszerű visszaesését egy új csoport, a vagonlakók megjelenése sem ellensúlyozta.⁸ A gazdaság fokozatos konszolidálásával párhuzamosan úgy tűnik, az 1920-as évektől kezdve a különleges háztartásokban élők száma ismét növekedett. A folyamat figyelemmel kísérése azonban rendkívül nehézkes, mivel a katonai intézményeket — a legnagyobb intézeti háztartásokat — az első világháború után rendszeresen kihagyták az összeírásokból.⁹

A különleges háztartások típus szerinti megoszlásából világosan látszik a különbség mind a hagyományos városi, mind az egykori falusi társadalomhoz képest. Utóbbiban a templom és iskola kivételével ilyen bérlemények és intézmények nagyrészt elő sem fordultak, illetve a tanító, a pap, a mesterember vagy a kocsmáros háztartásához (és lakásához) kapcsolódtak. Először a hagyományos városi társadalomban jelent meg a fenti intézetek és egyéb bérlemények egy része (kórház, szegényház, nyilvánosház, egy-egy hivatal), de a XX. századinál lényegesen szerényebb mennyiségben és változatban. Számos intézmény (például a rendőrség, pénzügyőrség, szállodák, egyletek, múzeumok, vasúti helyiségek stb.) Magyarországon, a XIX. szá-

⁷ Egy-egy bérleményben, illetve együttélő csoportban egynél több háztartásfő is előfordulhatott, amennyiben azonban jogilag egy főbérletgyüttest képeztek, akkor a lakásstatisztika a háztartásfők számát figyelmen kívül hagyta. Ugyanez a helyzet az albérletők esetében is, akiket külön háztartásként kezelünk. Mint az *Pikler J. Gyula* vizsgálatából is kitűnik, a lakóegyüttesek, illetve az ezeket jelképező „bérletők” száma és a tényleges háztartásszám között azonban az eltérés minimális, néhány tucat főre tehető, így mindenképpen 1 százalék alatt maradt.

⁸ Az első világháború után mintegy félmillió menekült került a szomszéd országokhoz csatolt területekről a trianoni Magyarországra. Mivel elhelyezésük átmenetileg súlyos lakás gondokat okozott, sokan közülük kényszerűségből hosszabb ideig vasúti kocsikban laktak. Ezek száma Budapesten 1921—1922 körül 2000—4000 fő között mozgott. [22]

⁹ A trianoni békeszerződés korlátozta a magyar haderő létszámát, melyet a kormányzat különböző katonai céllal, de nem katonaságként nyilvántartott intézmények bűjtött személyzetével igyekezett kijátszani. Ezeket érthető okokból, a statisztikai megfigyelés köréből kihagyták.

zad utolsó harmadában, egyértelműen a modernizálódás, az átalakuló gazdaság és társadalom termékeként és szinte kizárólag városokban alakult meg. Az intézeti háztartások szaporodásával párhuzamosan megjelent egy új, az úgynevezett „egyéb helyiségben lakók” kategóriája is. Míg korábban a különféle szolgálatok vállalása elsősorban magánszemélyek egy-egy magánháztartáshoz kapcsolódása formájában jött létre, addig az átalakuló, urbanizálódó társadalomban az intézményekben, gazdasági egységekben — hol szolgálati lakásokban, hol csak egy-egy helyiségben (műhelyben, irodában, raktárban stb.) — lakó magányos és családos örök, házmesterek, gondnokok és egyéb alkalmazottak serege tűnt fel. Ugyancsak tömegével jöttek létre munkásszállások és különböző bentlakásos intézmények (szegényház, népszálló) részben vagy teljesen kollektív háztartásai.

10. tábla

A háztartások megoszlása a lakás jellege szerint*

Év	A rendes lakásokban		Egyéb lakott helyen	Intézeti háztartásban	Összesen
	fő-bérlőként	al- és ágy-bérlőként			
lakó háztartások (százalék)					
1880	80,0	14,0	2,6	3,4**	100,0
1890	81,5	14,3	1,4	2,8**	100,0
1900	84,7	12,0	1,5	1,8**	100,0
1910	77,1	14,2	4,2	4,5	100,0
1920	81,9	10,5	2,6	5,0	100,0
1930	81,0	10,1	4,8	4,1	100,0
1941	75,7	13,7	3,2	7,4	100,0

* Csak lakott lakások és lakott helyek szerint.

** Tényleges polgári népesség. A katonaság beszámításával az intézeti háztartásban lakók aránya magasabb lenne.

Forrás: Az 1880—1941. évi népszámlálások adatai.

Valójában nem egyszerűen új elemek jelentek meg, hanem a háztartások lakás- és jogviszonyainak alapvető átalakulása zajlott le. Nemcsak arról volt ugyanis szó, hogy a ház- és lakástulajdonosok aránya a népesség törpe kisebbségére csökkent, hanem a bérleti viszonyok gazdag változatai alakultak ki. Még az egyes főbérleti viszonyok között is elég számottevő társadalmi különbségek jöttek létre. Az „altiszt” kategóriába tartozóknak például közel egyharmada, a munkásoknak egyötöde nem fizetett lakbért, hanem a lakhatást fizetéskiegészítésként, illetve szolgálatai fejében kapta. E „bérlemények” (többnyire vállalati és házmesterlakások) természetesen vélhetőleg nemcsak komfortosságuk, méretük, hanem lakóik jogviszonya terén is távol álltak a statisztikák ugyanezen rovatában szereplő tisztviselő háztartások főbérleteitől. Sőt, a keresők részletes lakásviszonyait kimutató 1930. évi adatokból (lásd a 9. táblát), kitűnik, hogy egyes marginális társadalmi kategóriákban még a munkásokénál is kevesebbet, alig 50 százalékot tett ki a főbérleti viszonyban élők aránya, és sokan közülük még a saját háztartásban élés „luxusát” sem engedhették meg maguknak.

Az albérlők tömeges megjelenése tipikusan nagyvárosi jelenség. Jól mutatja ezt, hogy Budapesten kívül, Magyarország többi városában is minimális volt az arányuk, a falvakról nem is beszélve [6]. A jelenség elterjedése elsősorban arra vezethető vissza,

hogyan a gazdasági konjunktúrák idején megszorodó bevándorlók részben a lakáshiány, részben gyenge fizetőképességük miatt nem tudtak számottevő mértékben saját lakást bérelni vagy építeni. De a helybeli születésűek között is gyakorta előfordult életciklus-jelenségként a néhány évig tartó átmeneti albérletben élés. Az önállósulás, a szülői háztartásból való kiválás, illetőleg a házasságkötés között sok fiatal — elsősorban férfiak — önálló lakás bérlése helyett az annál lényegesen olcsóbb albérletet választotta [19].

Valószínűnek tartjuk azonban, hogy ezek a főbérleti viszonyal nem rendelkező kvázi-független háztartások nem kizárólag az urbanizáció és a városi társadalom átalakulásának termékei. E típusnak — a XIX. század második felében keletkezett intézeti háztartásokétól eltérően — történeti gyökerei is lehettek. Társadalomtörténeti elemzésekből ismert, hogy a hagyományos városi társadalmakban — közöttük természetesen Pest-Budán is — mindig jelentős arányú, többnyire szolgál- és napszámos munkát végző zsellér vagy egyéb lakó élt ([2], [23]), akik az otthont adó háztartáshoz a későbbi albérleti viszonytól eltérő módon, bizonyos értelemben szorosabban kapcsolódtak. Ennek egyik oka abban rejlett, hogy a lakók a lakást gyakorta nem pénzért, hanem szolgálatért, a bérbeadó háztartás egyes tevékenységeiben való közreműködésért kapták, vagyis mintegy átmenetet képeztek a függőségben levő fogadott szolgálta és a modern, független bérlakó között. A másik ok a hagyományos polgárházak épületeinek alaprajzából, térszerkezetéből következett: az egyes épületek nem mindig különültek el egyértelműen több lakásra. Nem annyira a házak szobái tagolódtak funkcionálisan, mint inkább a lakók különültek el, de egymástól nem minden esetben teljesen elkülönült, együttélő egységekre.¹⁰ A polgárosodás, a hagyományos viszonyok kommercializálódása és a tradicionális polgárházak bérházakká változása (vagy bérházakkal való kicserélődése) folyamán e lakók egy részéből főbérelő, más részéből albérelő lett. A XIX. század utolsó harmadának népszámlálásai lényegében ezt az átalakulást regisztrálták. Kétségtelen tény azonban, hogy a szőlőművelés hanyatlását követően, a XIX. század utolsó negyedétől az albérelő és ágybérelő esetében már a modern urbánus társadalomra jellemző vonások uralkodtak [19].

Ha csupán az albérelő adatait tekintjük (lásd a 11. táblát), akkor azt látjuk, hogy 1870-ből származó első pesti adataink szerint a háztartásoknak több mint 40 százalékában élt al- vagy ágybérelő, és bár arányuk az idők folyamán csökkent, a két világháború között még mindig viszonylag magasan, 23 százalék körül maradt. Az albérelő háztartások sajátos demográfiai és családszerkezete miatt,¹¹ népességük azonban ennél az aránynál kisebb volt: az össznépségnél kezdetben 20 százalékát alkották, majd 1900-ra 12 százalékra csökkentek. Az albérelőnépesség 1870 körüli magas aránya valószínűleg arra vezethető vissza, hogy az 1840—1850-es évektől felgyorsult bevándorlás ütemét a XIX. század közepétől kezdődően a budapesti lakásépítés jó darabig nem tudta követni, így az újonnan érkezők jelentős részének egy ideig nem jutott saját lakás, részben a lakások hiánya, részben a hiányból következő igen magas, fizetőképességüket meghaladó mértékű lakbérek miatt ([18], [26], [30]).

¹⁰ Sem az egykorú összeírások, sem a nagyobb házak Budapest Főváros Levéltárában őrzött 1848 előtti építészeti tervei (a helyiségek ezeken látható funkcionális eloszlása) nem utalnak elkülönült lakások kialakulására. (Gajary István közlése.)

¹¹ Az 1890. évi adatok szerint az albérelő háztartások átlagos nagysága 1,26, az ágybérelőké 1,11. Bár ezen értékek 1930-ra csekély mértékben emelkedtek, e háztartások nagysága és összetétele egyértelműen jelzi azt, hogy túlnyomó részt magányos személyekről van szó. (Ezt bővebben lásd az [4].)

11. tábla

Az albérlők számának alakulása a rendes lakásokban 1870—1941 között

Év	A lakásban albérlő és/vagy ágybérlő		Az albérlők	Az ágybérlők	Összesen (fő)	A lakónépesség százalékában
	nincs	van				
	százalék		száma (fő)			
1870*	58,5	41,5	.	.	41 415	20,7
1880	.	.	23 411	27 529	50 940	14,9
1890	.	.	.	.	69 384	14,8
1900	.	.	50 330	35 516	85 846	12,2
1910	69,4	30,6	57 344	67 483	124 827	14,5
1920	67,0	23,0	.	.	97 879	10,9
1930	80,4	19,6	41 791	32 175	73 966	8,1
1941	76,7	23,3	100 559	58 519	159 078	14,2

* Csak Pest.

Megjegyzés. Az albérlő és az ágybérlő kategória megkülönböztetése — különösen azokban az esetekben, amikor az illetők egyszobás lakásban laktak — nem volt mindig következetes és egyértelmű. *Ferenczi Imre* például 1910-ben az ágybérlők számát 67 000 helyett 85—90 000-re becsülte.

Forrás: [24], valamint Budapest Főváros Statisztikai Évkönyvei, 1927 és 1944. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1071 és 357 old.

A lakásépítkezések fellendülése és a bevándorlás ütemének csökkenése a századforduló környékére valamelyest javított az albérleti arányokon — ha nőtt is az albérlők abszolút száma, arányuk az össznépességen belül csökkenésnek indult —, majd az első világháború számuk növekedését hosszabb időre megállította. 1930-ban már csak a népesség 8 százalékát alkották. Az ekkor megforduló trend ismét a XIX. század második felében is ható tényezőkre, a lassú lakásépítkezésre, valamint egy újabb bevándorlási hullám keltette lakásszűkére vezethető vissza.¹² Vagyis a népeség-növekedés, valamint ezzel párhuzamosan a gazdasági (és ezzel összefüggésben a lakásépítési) konjunktúrák váltakozása időközönként „kitermelt” egy olyan alacsony fizetőképességű réteget, amely kiegészülve az általában minden társadalomban megtalálható, egyébként is hátrányos helyzetű szegény elemekkel, nem mindig volt képes az önálló lakás költségeit fedezni.

Az időközönkénti lakásszűke, vagy ahogy azt az egykorú publicisztika előszere-tettel nevezte: a „lakásnyomor” azonban nem pusztán az albérlők számában, hanem az albérlőtartó háztartások arányának növekedésében (lásd a 12. táblát) és sajátos társadalmi struktúrájában is tükröződött.

Azt pontosan nem tudjuk, hogy melyek voltak az albérlőtartó háztartások a XIX. század közepén, de *Kőrösi* leírása szerint [16], a szobaszám adatok alapján (a legmagasabb az albérlőtartás az egyszobás lakásokban) valószínűsíthető, hogy a két háború közötti időszakhoz hasonlóan korábban is a szegényebb rétegekből kerültek ki. A magasabb társadalmi státusúak között viszonylag alacsony volt az albérlőtartó háztartások aránya, vagy ha mégis tartottak albérlőt — mint a magántisztviselők egy rétege —, akkor rendszerint nagyobb lakásokban éltek.

¹² Lásd *Szendy Károly* budapesti polgármester felterjesztését a belügyminiszterhez a lakásínség növekedéséről. *Források Budapest múltjából*. III. köt. 1919—1945. Budapest Főváros Levéltárának kiadványai. Budapest. 1972. 512—515. old.

12. tábla

Az albérlős lakások megoszlása az albérlők száma szerint

Megnevezés	1870.*	1910.	1925.	1941.
	évben (százalék)			
A lakásban				
albérlő nincs	58,5	69,4	80,5	76,7
albérlő van	41,5	30,6	19,5	23,3
Ebből az albérlő száma				
1	.	12,0	8,5	9,0
2	.	7,9	6,0	6,3
3—5	.	8,9	4,4	6,6
6—9	.	1,6	0,6	1,2
10 és több	.	0,2	0,0	0,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N.....	35 872	169 034	209 874	283 025
	Egy albérlőtartó háztartásra jut			
Albérlő háztartás	.	2,06	1,60	.
Albérlő, fő	2,78	2,41	2,06	2,41

* Csak Pest.

Megjegyzés: lásd a 11. táblánál.

Az iparosoknál és a kereskedőknél lakó albérlők jelentős hányada viszont minden valószínűség szerint a műhelyekben, üzletekben lakó szolgálók, segédek, tanoncok soraiból került ki. Ellenben az altisztek 13 százalékos, a munkások és az „egyéb” kategória (mely többnyire napszámosokat, lakáskiadásból élő özvegyasszonyokat és az egyéb fizikai segédszemélyzetet foglalta magában) 28—29 százalékos albérlőtartási arányai (lásd a 13. táblát) már társadalmilag sokkal nehezebben értelmezhetők. E rétegek döntő többsége — 80—90 százaléka — egyszobás lakásokban lakott, így az al- és ágybérlők vagy a konyhát foglalták el, vagy a szobát osztották meg a főbérlővel. Ily módon nem egy esetben mai szemmel nézve elképesztően zsúfolt lakviszonyokat (és valószínűleg igen sajátos, a korszak polgári ideáljától messze eső életmódot) alakítottak ki. Ugyancsak elsősorban e rétegek körében találjuk azokat a már-már tömegszállásnak tekinthető lakásokat, illetve albérlőtartó „vállalkozásokat”, ahol 3—5 vagy még több albérlő élt együtt egy lakásban.¹³

Ha az albérlőtartás társadalmi struktúrájának változása kevésbé is követhető nyomon, az azonban biztos, hogy az általunk vizsgált időszakban megváltozott az albérlőtartás topográfiája. 1870-ben Pesten az albérlőtartás a külterkeken és a Nagykörúton kívüli sűrűn lakott városnegyedekben volt a legmagasabb, a legalacsonyabb pedig a Belvárosban. Ezzel szemben a két világháború között a legkevesebb albérlőt a külterületi lakásokban találjuk, míg a Körúton belüli belvárosi övezet albérlőinek száma és aránya ekkorra elérte a Körúton kívüli sűrűn beépített övezetét, a korábbi első helyen álló albérlőtartó területét. Bár a budai oldalon általában lényegesen ala-

¹³ 1935-ben például az albérlős lakások harmada egyszobás volt, ahol az esetek 17 százalékában az albérlők a mellékhelyiséget bérelték ki, 83 százalékban azonban a főbérlő húzódott ki a konyhába. (Lásd: N. F.: [Novák Ferenc. — A szerk. megj.] Albérlős lakások Budapesten. *Statisztikai Értesítő*. 1939. június. 124—126. old.)

csonyabb volt az albérlőtartás, a tendencia itt is hasonló volt: a külterületeken albérlőket tartók aránya 1930-ban alig több mint fele a budai belváros albérlőtartóinak. Sejtésünk szerint e változások mögött a külterki, illetve peremvárosi (részben család-
dos) zsellérből, napszámos-szőlőkapás foglalkozású lakókból álló albérlőcsoport el-
tűnésének, illetőleg belvárosi-peremvárosi, nem házassági fizikai munkásokból, fiatal
tisztviselőkből összetevődő új albérlőréteggel való felváltódásának folyamata állt.¹⁴

13. tábla

Az al- és ágybérlőtartás társadalmi rétegenként, 1941

A háztartás társadalmi rétege	Az al- és ágybérlő nélkül	Az al- és ágy- bérlővel	Összes háztartás	N
	élő háztartások aránya (százalék)			
Földbirtokos	94,5	5,5	100,0	1 130
Köztisztviselő	93,3	6,7	100,0	27 573
Magántisztviselő	86,1	13,9	100,0	30 749
Altiszt	86,9	13,1	100,0	18 722
Kereskedő	79,3	20,7	100,0	14 386
Iparos	75,7	24,3	100,0	18 486
Munkás	72,0	28,0	100,0	86 997
Egyéb	70,8	29,2	100,0	87 452
<i>Összesen</i>	<i>76,9</i>	<i>23,1</i>	<i>100,0</i>	<i>285 495</i>

Forrás: Budapest Főváros Statisztikai Évkönyve, 1944. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1944. 357 old.; Az 1930. évi népszámlálás eredményei Budapesten. 2. köt. Szerk.: *Illyefalvi I. Lajos*. Budapest Székesváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1932. 147 old.

14. tábla

Az albérlőtartás övezetenként, 1930

Övezet	Al- bérlővel	Ágy- bérlővel	Al- és ágy- bérlővel	Albérlő nélkül	Mind- összesen
	élő háztartások aránya (százalék)				
Buda belterülete	8,9	3,9	0,3	86,9	100,0
Buda külterülete	4,6	3,2	0,2	92,0	100,0
Pest belterülete					
a Körúton belül	18,8	4,8	1,2	75,2	100,0
a Körúton kívül	14,4	10,1	1,2	74,3	100,0
Pest külterülete	5,9	7,7	0,3	86,1	100,0
<i>Budapest összesen</i>	<i>11,6</i>	<i>7,2</i>	<i>0,8</i>	<i>80,4</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Lásd a 13. táblánál.

Ha együtt nézzük a lakás- és nem lakás célú bérleményekben lakókat, akkor megállapítható, hogy összességében a budapesti lakáshelyzet a bérlők jogállása szempontjából nem volt annyira rossz — főleg, ha más nagyvárosokhoz, illetőleg Bécshez

¹⁴ Az albérlők társadalmi-foglalkozási összetétele 1930-ban a következő volt: 43 százalékuk munkás, 24 százalék tisztviselő, további, körülbelül 10 százalék kereskedelmi alkalmazott és diák, az ágybérlők 78 százaléka munkás és 6 százaléka kereskedelmi alkalmazott volt. Az al- és ágybérlők 85 százaléka gyermektelen [13].

viszonyítjuk —, mint ahogy azt az egykorú lakáshelyzettel foglalkozó, élesen polemikus irodalom és a célzott szociográfiák alapján sejteni lehetne. Voltak leromlott városrészek, túlszűfolt lakások, főként szükséglakásokból álló telepek, de ezekben az összlakosságnak csak néhány százaléka élt. A bérleti viszonyról pedig megállapítható, hogy a megfigyelt időszakban végig a főváros népességének általában 75—85 százaléka főbérlelőként élt. A főbérletek aránya látszólag csupán 1900 és az első világháború között, illetőleg az 1930-as években csökkent. Közelebbről megnézve azonban kitűnik, hogy ez a relatív csökkenés nem az al- és ágybérlelők, hanem inkább az egyéb helyeken (üzletekben, raktárakban, műhelyekben) élők számának növekedésével magyarázható, de a statisztikák alapján ez nem dönthető el pontosan. Nagy valószínűség szerint ezek az arányváltozások elsősorban a gazdasági fejlődés következtében megszorodott „szolgálati lakások” (egyéb lakott helyek) számának növekedésével is magyarázhatók. (Lásd a 10. táblát.)

Hangsúlyoznunk kell, hogy egy gyorsan növekvő népességű nagyvároson belüli arányokról beszélünk, ahol a szükséglakásos telepeken élők száma abszolút értékben elérhette a 40 000 főt, az albérlelők száma pedig a századfordulótól kezdve általában meghaladta a 100 000 főt. Mindez azt jelenti, hogy a XIX. századihoz képest alacsonyabb albérlelőarány mögött az 1870-es évektől 1941-ig 50 000-ról 159 000-re, vagyis több, mint háromszorosára növekvő tömegről beszélhetünk. (Az már más kérdés, hogy ugyanezen idő alatt maga az össznépesség is több mint négyszeresére nőtt.)

Összességében azt mondhatjuk, hogy a tulajdon és a lakás, melyek a magyar városokban évszázadokra visszamenőleg sem tekinthetők egymást teljesen fedő fogalmaknak, a két világháború közötti időszakban Budapesten szinte teljesen szétváltak egymástól, és a leggyakoribb lakótípus a főbérlelő vált. Ez azonban nem jelentette egyúttal azt, hogy az egy lakásban együtt élő kis népességcsoportok belső viszonyai teljesen leegyszerűsödtek. Adataink szerint a nyílt piaci hatásoknak kitett lakosság — különösen az első világháború előtti időszakban — rendkívül mobil volt, gyakran változtatott lakóhelyet. A bérlelők folyamatosan egyensúlyozni igyekeztek a lakás minősége, a munkahely elérhetősége és a lakbér nagysága között. Nyilván — mindenekelőtt a lakbér emelésére törekedvén — hasonló szándékok vezették a háztulajdonosokat is, akik a lakbéremelésekkel és a nemfizetők kilakoltatásával gyakorta tevőlegesen is „segítették” a bérlakók „cirkulációját”.¹⁵ A lakások közötti mozgás csak a két világháború közötti időszakban csökkent, mivel a fővárosi hatóságok az első világháborútól kezdve a lakbéremeléseket és a kilakoltatásokat változó szigorúsággal ugyan, de korlátok közé szorították.¹⁶

A mobilitás mellett a másik ok, amely a XIX. század örökségeként bonyolulttá tette a lakviszonyokat, részben a lakócsoportok patriarchális összefonódása, részben a XIX. századi gyors növekedés közepette kialakult lakásszűke, illetőleg az újonnan bevándoroltak letelepedését-életkezdését kísérő kezdeti anyagi nehézségek voltak. Adataink azt mutatják, hogy bár, mint az a háztartás-szerkezeti elemzésekből látható, az együtt élő csoportok viszonylag kicsik maradtak és összetételük meglehetősen egyszerű volt, a háztartások egymáshoz kapcsolódása a XX. századinál még

¹⁵ 1890-ben egy lakosra 1,7, 1910-ben 2,2 bejelentett lakcímváltozás jutott [31]. Az akkori irodalom ennél alacsonyabbra, a népesség 5—33 százalékára teszi az évente költözők számát.

¹⁶ Szabad lakbérigazgatás lényegében csak 1926 és 1940 között állt fenn, a lakbéremeléseknek, illetve a kilakoltatásoknak azonban ekkor is eleget kellett tenniük bizonyos formai követelményeknek [28].

lényegesen szorosabb volt. Annak ellenére, hogy adataink hozzávetőlegesek, arra mégis elégségesnek tűnnek, hogy kijelentsük: a XIX. század közepén a független, egymagában élő, egy családra épülő háztartás, a szociológusok által „polgári család”-nak nevezett egység az összes együtt élő csoport felét sem tette ki. 1870 körül még a háztartásoknak nagyjából kétharmada akár albérlőtartóként, akár mint alvagy ágybérlő, otthonát másokkal osztotta meg. (Lásd a 15. táblát.) Bár a formailag külön csoportok jogállása, vagyoni és hatalmi pozíciója között esetenként nyilvánvalóan jelentős különbség lehetett, a félig-meddig közösködő életvitelben, az elkülönülés lehetőségeinek szűkösségében mindannyiuknak osztozniuk kellett. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy ekkor még a lakások jó 60 százaléka egyszobás volt, és körülbelül 15 százalékuk konyhával sem rendelkezett (nem is beszélve a WC-ről és fürdőszobáról), akkor — bár a városi közép- és alsó rétegek mindennapi életéről egy-egy irodalmi leírásen kívül egyelőre ma még nem sokat tudunk — lehetnek sejtéseink arról, hogy az egymás mellett élés, a megosztott helyiségek és eszközök segítségével fenntartott lét milyen bonyolult viszonyokat, helyzeteket teremthetett. Elég arra utalnunk, hogy a szegényebb rétegekhez tartozók jelentős része ágybérlőként fekvőhelyét is megosztani kényszerült másokkal, illetőleg a családtagok számottevő része nemcsak többedmagával lakott egy szobában, hanem egy ágyban is többen aludtak ([4], [16]).

15. tábla

A rendes lakásokban élő háztartások együttélése más háztartásokkal

A háztartás	1870.*	1910.	1930.
	évben		
	A háztartások száma		
Magában élő	20 994	117 293	192 492
Más háztartással együtt élő	.	158 146**	124 180
Ebből:			
albérlőtartó	14 878	51 741	47 016
albérlő	.	.	41 791
ágybérlő	20 000—30 000**	106 405	32 175
társbérlő	.	.	3 198
<i>Összesen</i>	.	275 439	316 672
	A háztartások megoszlása (százalék)		
Magában élő	32—37	42,6	60,8
Más háztartással együtt élő	63—68	57,4	39,2
Ebből:			
albérlőtartó	23—27	18,8	14,8
albérlő	.	.	13,2
ágybérlő	41—45	38,6	10,2
társbérlő	.	.	1,0
<i>Összesen</i>	100,0	100,0	100,0

* Csak Pest.

** Becsült adat.

Forrás: Az 1930. évi népszámlálás eredményei Budapesten. 2. köt. Szerk.: Illyefalvi I. Lajos. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1932. 147 old.

Megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy míg a XVIII—XIX. századi magyarországi falusi társadalomban — ha kisebbségben is — gyakorta előfordultak bonyolultabb, rokonokból és nem rokonokból szerveződő összetett háztartások [7], addig a XIX. századi Budapesten s talán az urbánusabb, nagyobb magyarországi városokban is az alapjában egyszerű szerkezetű háztartások térhasználat, mindennapi élettevékenységük szervezése és végzése — egyszóval lakásviszonyaik — voltak bonyolultak. Érdekes párhuzam sejthető meg abban is, hogy míg vidéken a XIX. század utolsó harmadában elindult egy háztartásszerkezet-egyszerűsödési, háztartás-összeszűkülési folyamat, addig a főváros adatai a lakásviszonyok egyszerűsödésében sejtetnek hasonlót. Mind az albérlőt tartó, mind az al- és ágybérlőként élő háztartások aránya — az első világháború után abszolút számuk is — csökkenésnek indult, a saját lakóterükben egyedül élő háztartások aránya pedig 1870 és 1930 között nagyjából kétszeresére, vagyis egyharmadról kétharmadra növekedett. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a lakások mérete és a külön konyhával, WC-vel és fürdőszobával rendelkező lakások aránya is javult a szóban forgó időszakban, akkor azt mondhatjuk: valószínű, hogy az együtt élő csoportok saját életüknek másoktól való elkülönítésére irányuló tudatos törekvése állhatott e fejlődési trend mögött. Másképpen fogalmazva: törekvés az individualitásra, a külső világtól való távolságtartásra, a szociológusok által emlegetett „polgári családi intimitásra”. [25]

*

Összefoglalóul azt mondhatjuk tehát, hogy a statisztikák alapján kirajzolódó összkép a XIX. század második felének és a XX. század első felének budapesti lakásairól és háztartásairól meglehetősen vegyes benyomást kelt. Egyáltalán nem mondható el az, hogy a Nagykörút bérpalotái és lakói alapján megrajzolhatjuk a város és társadalma képét. Budapest túlnyomó része még az 1940-es években is kis, néhány lakásos házakból állt, tulajdonképpen csak a két belvárosi kerület (Belváros, Lipótváros) és a VI—VII., valamint a VIII. kerület nagykörúti és a közvetlen mögötte levő része, továbbá az ún. Új-Lipótváros (XIII. kerület belső része) volt az, amelyik megfelelt a századfordulós világvárosról kialakult képnek. De nemcsak a szecessziós, sokemeletes metropolisz jegyei voltak a vélnél kisebb területen megtalálhatók, hanem nagyrészt hiányzott a másik véglet, a jól felszerelt családi házas kertvárosok övezete is. A magyar főváros lakosságának csak elenyészően kis része rendelkezett háztulajdonnal, a külvárosok inkább a szegény, a belső kerületekből kiszorult rétegek, illetve a faluról felvándoroltak gyülekezőhelyei voltak.

Nagy különbségek voltak Budapest egyes kerületei között az infrastruktúra fejlettségében is. Míg a Belváros lakásai nagyrészt a korszak minden vívmányával (villannyal, gázzal, telefonnal) fel voltak szerelve, addig a külvárosok házai és lakásai gyakorta még a XX. század közepén is a XIX. század technikájánál tartottak. Ugyancsak jellemző, hogy bár a budapesti háztartások túlnyomó többsége méretében kicsi, szerkezetében egyszerű összetételű volt, lakásviszonyaik azonban gyakorta annál bonyolultabbak.

A XIX. század közepén a lakások túlnyomó részében változatos jogviszonyok közepette, kettő vagy több háztartás élt együtt. Csak a XX. század első felében kerültek többségbe a másoktól független, főbérlőként élő háztartások, és teremtődtek meg az individualizált, elkülönült családi élet anyagi feltételei. Bár a XIX. század óta

megfigyelhető a magán- és a közsféra, a munka- és a lakóhely elkülönülésének, az egyfunkciós mikroterek kialakulásának tendenciája, ezek jelentős arányúvá válása — különösen az alsóbb társadalmi rétegek körében — csak közvetlenül a második világháború előtti időszakban következett be [11].

A XIX—XX. század folyamán sok tekintetben dinamikus változások zajlottak le a budapesti háztartások életmódjában és lakáskörülményeiben. A hagyományos gazdálkodási ágak eltűnése, illetve háttérbe szorulása miatt a lakó- és munkahelynek a tradicionális társadalmakban megszokott egysége a XIX. század második felében nagyrészt felbomlott, csak a kisiparosok és kiskereskedők fokozatosan zsugorodó rétegében élt tovább. A második világháború időszakára a lakások fele teljesen, másik fele csak részlegesen modernizálódott. A változás azonban az infrastrukturális ellátottság javulásában sokkal erőteljesebb volt, mint a lakások méretének növekedésében, a helyiségek funkcionális tagolódásában, valamint az életmóddal, szokásokkal összefüggő háztartási technikák korszerűsödésében. A lakosságnak mintegy fele még az 1940-es évek elején is kedvezőtlen körülmények között, viszonylag kis térben, szobáját másokkal megosztva élt.

Nagyok a társadalmi különbségek is, a különböző városrészek, övezetek, illetve az ezzel részben összefüggő különböző társadalmi rétegek lakásviszonyai meglehetősen eltérők voltak egymástól. Bár a villannyal, vízzel való ellátottság terén az eltérések csökkentek, számos mutató tekintetében azonban a területi és rétegekülönbségek a XX. század közepén is fennmaradtak. A közép- és felső rétegek háztartásainak lakása és életmódja sokkal inkább modernizálódott, mint a munkásságé. Noha a munkáslakások közművesítettsége a XX. század közepére lényegesen meghaladta a falusi lakások színvonalát — s ennyiben a Budapestre beköltözött népesség helyzete, életmódja előnyösen változott —, a soklakásos bérházak zsúfoltsága, az egyes háztartások önállóságának csökkenése a házak belső tereinek, szolgáltatásának részben közös használata ugyanakkor hátrányosan érintette őket. E jelentős létszámú, részben vidéki származású rétegek akkor, amikor teljes foglalkozás-, életmód- és lakóhelyváltást hajtottak végre, részben a hagyományos falu házainak, egy-két helyiséges zsellérlakásainak szűkös viszonyait hozták magukkal a fővárosba, illetve akik nem zsellérsorból érkeztek, azok a földrajzi mobilitásért, a foglalkozásváltásért, az új munkalehetőségért lakásviszonyaik bizonyos mértékű romlásával fizettek.

Fentiekből tehát az következik, hogy a társadalomtudomány által a budapesti háztartások lakáshelyzetéről, életkörülményeiről rajzolt, egymásnak ellentmondó képek a statisztikai adatok tükrében egyszerre igazak is meg nem is. A századforduló egykorú szociológiai és politikai vitairódalma, ha időközönként a valóságosnál sötétebb képet, illetve perspektívát festett is, valójában elfogadható pontossággal vázolta a külvárosok szegény rétegeinek körülményeit. Ugyanígy a polgári családdal, a polgári lakással foglalkozó társadalomkutatók belvárosi-lipótvárosi családokat, otthonokat megörökítő elemzései is valós képet adtak a felső rétegek háztartásairól. Bár az összesített adatok az 1920—1930-as évekig inkább az előbbi kép — az elmaradott viszonyok, a zsúfoltság — irányába tolja el az arányokat, végső soron azonban egyik kép sem abszolútizálható. Budapest háztartásainak lakásviszonyait, életkörülményeit területi elhelyezkedésüktől, társadalmi réteghez tartozásuktól függően még a XX. század közepén is az egyszerűség és a bonyolultság, a hagyományosság és a modernség egymásra halmozott, erős különbségei jellemezték. Hasonlóan számos

más, hirtelen urbanizálódó európai nagyvárosokhoz, a lakásviszonyok változásának fővárosi trendje egybevág a társadalmi változásokkal, de mintha a lakásviszonyok javulása mind mennyiségileg, mind minőségileg elmaradt volna a társadalom átalakulása mögött.

IRODALOM

- [1] *Bácskai Vera*: Gesellschaftliche Veränderungen in den kapitalistischen Verhältnisse (Wien, Prag, Budapest). Megjelent: Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa. Szerk.: *Bácskai Vera*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1986. 916 old.
- [2] *Bácskai Vera*: Pest társadalmi és politikai arculata 1848-ban. Megjelent: Tanulmányok Budapest múltjából. Statisztikai Kiadó és Nyomda. Budapest. 1972. 351 old.
- [3] *Bárczy István—Harrer Ferenc*: Tanulmány a szomszédos községeknek Budapesthez való kapcsolásáról. Székesfővárosi Házinyomda. Budapest. 1908. 22 old.
- [4] *Bród Miksa*: Adatok a budapesti lakásnyomorhoz. A budapesti kerületi általános munkásbetegségélyező-pénztár lakásfelvételei 1905—1906-ban. *Huszedik Század*. 1908. évi 1. sz. 273—282. old., 2. sz. 378—386. old.
- [5] *Csanádi Gábor—Ladányi János*: Budapest — a városszerkezet történetének nem-ökológiai vizsgálata. *Szociológia*. 1986. évi 4. sz. 363—385. old.
- [6] *Faragó Tamás*: Familien und Haushalte in Budapest. Familien in Wien und Budapest. (Kézirat.)
- [7] *Faragó Tamás*: Háztartásszerkezet és falusi társadalomfejlődés Magyarországon. 1787—1828. Történeti Statisztikai Tanulmányok. 3. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1977. 348 old.
- [8] *Farkas E. János—Vajda Ágnes*: A lakásstatisztikai adatközlések, 1920—1990. *Statisztikai Szemle*. 1990. évi 1. sz. 67—73. old.; 2. sz. 156—168. old.; 3. sz. 239—253. old.
- [9] Fürdőszobás lakások a székesfővárosban. *Statisztikai Értesítő*. 1943. február. 25—27. old.
- [10] *Gyáni Gábor*: Nyomortelep és bérkaszánya. A budapesti munkáslakás múltja. (Kézirat.)
- [11] *Gyáni Gábor*: A városi mikroterek társadalomtörténete. *Tér és Társadalom*. 1990. évi 4. sz. 1—13. old.
- [12] *Hanák Péter*: Polgárosodás és urbanizáció. Bécs és Budapest városfejlődése a 19. században. Megjelent: *Hanák Péter*: A kert és a műhely. Gondolat. Budapest. 1988. 301 old.
- [13] Az 1930. évi népszámlálás eredményei Budapesten. Szerk.: *Illyefalvi I. Lajos*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1932. 126, 147 old.
- [14] *Jankovich, A.*: Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern, besonders in medicinischer und anthropologischer Hinsicht. Univ. Druck. Ofen. 1838. XIV. 261, 14 old.
- [15] *Kőrösi József*: Budapest főváros az 1881-ik évben. A népleírás és népszámlálás eredményei. Budapest Főváros Statisztikai közleményei. 3. köt. Budapest. 1883. 328 old.
- [16] *Kőrösi József*: A budapesti zsúfolt lakások. Jelentés a lakásügyi bizottsághoz. Fővárosi Statisztikai Havi Füzetek 238. Budapest. 1893. 74—107. old.
- [17] *Kőrösi József*: Die königliche Freistadt Pest im Jahre 1870. Resultate der Volkszählung und Volksbeschreibung. Pest. 1871. XII, 344 old.
- [18] Lakóház-építkezés Budapesten 1925 óta. *Statisztikai Értesítő*. 1941. január. 7—13. old.
- [19] *Dr. Laky Dezső*: Az albérlők és ágybérlők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Fővárosi Statisztikai Közlemények. 58. köt. 4. sz. Budapest. 1929. 290 old.
- [20] *Dr. Laky Dezső*: A háztulajdon alakulása Budapesten. Fővárosi Statisztikai Közlemények. 66. köt. 1. sz. Budapest. 1932. 121 old.
- [21] *Márkus Antal*: Adalékok Budapest nagyvárosias kialakulásához 1880—1940 között. *Városi Szemle*. 1943. évi 4. sz. 725—764. old.
- [22] *Mócsy István*: The effects of World War I. The uprooted: Hungarian refugees and their impact on Hungary's domestic politics, 1918—1921. New York. 1983. 252 old.
- [23] *Nagy Lajos—Bónis György*: Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Budapest története, 3. Akadémia Kiadó. Budapest. 1975. 585 old.
- [24] *Pikler J. Gyula*: Az 1911-iki fővárosi lakásszámlálás főbb eredményei és szociálpolitikai tanulságai. *Huszedik Század*. 1912. évi első félév 318—329. old.
- [25] *Somlai Péter*: Konfliktus és megértés. A családi kapcsolatrendszer elmélete. Gondolat. Budapest. 1986. 358 old.
- [26] *Szadeczky-Kardos Tibor*: A lakbérviszonyok alakulása Budapesten. Fővárosi Statisztikai Közlemények. 54. köt. 4. sz. Budapest. 1933. 81 old.
- [27] *Szántó Emil*: Petrólevilágítású lakások Budapesten. *Statisztikai Értesítő*. 1940. október 217—221. old.
- [28] *Székely Miklós*: A lakásügy állása Budapest székesfővárosban. *Városi Szemle*. 1946. évi 3—4. sz. 161—201. old.
- [29] *Szelényi Iván*: Az urbanizáció és az életmód alakulása Budapesten. Megjelent: Várossháztörténet. Válogatott tanulmányok. Szerk.: *Szelényi Iván*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1973. 441 old.
- [30] *Thirring Gusztáv*: Budapest építőipara és építkezései. *Közgazdasági Szemle*. 1900. évi 8. sz. 436—459. old.
- [31] Budapest félevszázados fejlődése, 1873—1923. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei. 53. sz. Szerk.: *Thirring Gusztáv*. Budapest. 1925. XII, 270 old.
- [32] *Thirring Gusztáv*: Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó ötven évben 1—2. Fővárosi Statisztikai Közlemények. 70. köt. 2—3. sz. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest. 1936—37. 335, 272 old.
- [33] *Thirring Lajos*: Városaink és a tízezernél népesebb községek 1930. évi lakásviszonyai. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1937. évi 7. sz. 705—724. old.

[34] A villamos áram használatának elterjedése a budapesti háztartásokban. *Statisztikai Értesítő*. 1942. április. 233—240. old.

TÁRGYSZÓ: Lakásstatisztika. Statisztika története.

РЕЗЮМЕ

Автор публикует данные о количественных и качественных изменениях за прошедшие полтора столетия будапештских домов и квартир, являющихся основным единицам местожительства семей и домашних хозяйств. Тем самым дается весьма важный аспект анализа для исторического обследования столичных семей и домашних хозяйств.

Анализ следит за изменениями жилищного положения и динамикой общественной топографии города на основе статистик своего времени (главным образом переписей населения, которые распространялись также на статистику строений и квартир, а также и других единичных обследований).

В качестве вывода автор устанавливает, что тренд жилищного положения совпадает с общественными изменениями, тем не менее кажется, что подобно другим, внезапно урбанизирующимся европейским крупным городам, улучшение жилищных условий как в количественном, так и качественном отношении отстало от темпов изменений других общественных перемен.

SUMMARY

The author publishes the analysis of an important aspect in the field of historical surveys of families and households in the capital, covering the changes in the quantity and quality of basic units concerning families and households, namely those of the houses and flats in Budapest in the last one and a half century.

The analysis follows up the changes taken place in housing conditions and in the development of social topography of the capital, using data sources of the period (mostly population censuses including housing statistics as well as other specific surveys).

Summing up the author points out that trends in housing conditions coincide with social changes, however, the improvement of housing conditions — similarly to other European cities which undergo rapid urbanization — seemingly has been lagging behind the speed of other social changes, both in quantitative and qualitative terms.

STATISZTIKAI „EGYPERCESEK”

NŐK A POLITIKAI ÉLETBEN*

Az 1990 tavaszán lezajlott parlamenti választásokon indult három és félezer képviselőjelölt több mint kilenczede férfi volt. Összesen 316 nő került fel a választási listákra. A parlamentbe 28 nő jutott be (a képviselők 7,3 százaléka). Az amúgy is kis számban induló nők tehát „gyengébb” eredményeket értek el a választásokon, mint a férfiak. A parlamenti pártok közül nőket a liberális ellenzék (SZDSZ, Fidesz) jelölt az átlagosnál magasabb arányban. A politikai pályára aspiráló asszonyok férfi pályatársaiknál 4-5 évvel fiatalabbak, éppen csak betöltötték negyvenedik életévüket.

Minden öt jelöltből (férfiakat és nőket egyaránt számolva) négy egyetemet végzett; a választások előtti időszakban beosztott értelmiségiként vagy vezetőként dolgozott. Ahogy a munkahelyeken általában beosztottként inkább nők dolgoznak, a vezető pozíciókat pedig jobbra férfiak töltik be, úgy ez jellemzi az országos politika színterére lépni szándékozókat is.

A politikusjelölt nők és férfiak életében a legjellemzőbb különbség nem annyira a vezető beosztás vagy az aktív ellenzéki magatartás korábbi vállalása tekintetében mutatkozott, hanem abban a rendkívül egyszerű tényben, hogy teljes családban élnek-e. A jelölt férfiaknak alig több mint egytizede él a szabályos családi körön kívül, a képviselőjelölt nőknek viszont éppen negyven százaléka elvált, hajadon vagy özvegy. A család, feleség, gyerek a férfiaknak stabil háttérrel, támogatást biztosít. Az asszonyokat viszont nehéz választás elé állítja az országos politika, a család nekik többnyire nem támaszt nyújt, hanem kettős feladatot ad, és ezt csak kevesen tudják vállalni.

A helyi közélet már alkalmasabb terep a női erények kamatoztatására, és úgy tűnik, ennek a választópolgárok is tudatában vannak. Bár az önkormányzati választások jelöltjei és a megválasztott képviselőtestületi tagok nagyobb részt ugyancsak férfiak, a nők részvétele a helyi igazgatásban jelentősebb, mint a „nagypolitikában”, és választási eredményeik nem mondhatók gyengének.

Az őszi helyhatósági választásokon indult képviselőjelöltek 16 százaléka volt nő, és a megválasztott képviselőtestületi tagok között is maradt ez az arány, azaz nem „szavazták le” őket. A rendszerváltás óta a helyi politikában is csökkent a nők aránya, de ez leginkább a választás demokratizmusát bizonyítja, hiszen köztudott, hogy a korábbi szavazásokon pártirányelvek szabályozták a nők, a fiatalok stb. bekerülési arányát, kvótarendszerrel biztosítva, hogy ezek a formális elvárások teljesüljenek. Nem meglepő tehát, hogy az 1985-ös tanácsválasztások eredményeként még 27 százalékban kerültek be nők a tanács tagok közé, inkább az meglepő, hogy ez az arány 1990-ben „csak” 16 százalékra csökkent.

A falusi képviselőtestületekbe a nők legnagyobb része független jelöltként jutott be, a városokba pedig a Fidesz, az SZDSZ és a kereszténydemokraták színeiben. A kiszagadják a „legférfiasabb” párt, 5-6 százalékos nőarányal.

A 10 000 lélekszám alatti településeken a nők magas arányban kerültek be a helyi igazgatásba. Nem is olyan meglepő ez, ha arra gondolunk, hogy egy kisebb település közössége inkább személyeket választott, nem pártokra szavazott. A falusi közösségekben pedig mindig is voltak hangadó asszonyok, akiket a közösség becsült, és akik maguk érezhették, érezhetik, hogy a rájuk bízott közösség ügye – ellentétben a nagypolitikával – jelen körülmények között is sok „testre szabott” feladatot nyújt.

* *Forrás:* KSH-adatfelvétel az 1990-es parlamenti választáson indult képviselőjelöltekről és a helyhatósági választásokon megválasztott polgármesterekről és képviselő-testületi tagokról.

A kistelepülések hangadó asszonyainak nagy része a fiatal helyi értelmiségből került ki. A falvak képviselőtestületeiben a nőknek 44 százaléka, a férfiaknak csak 30 százaléka diplomás. (Még a városokban is valamivel magasabb a női képviselőtestületi tagok iskolázottsága a férfiakénál, bár a különbség kevésbé jelentős.) A nők a falvakban jóval nagyobb arányban kerültek a helyi vezető és értelmiségi posztokról az önkormányzatba, mint a férfiak, akik a helyi vezetőkön kívül a szakmunkásságot képviselik. A pártpolitikai alapon szerveződött városi önkormányzatok férfi és nő képviselői egyaránt nagy többségben a vezető és értelmiségi rétegből verbuválódtak. Nagy részük férjnél van, családban él, de valószínűleg nem véletlen, hogy az egyedülállók aránya a helyhatósági képviselők között is magasabb, mint férfi kollégáik körében.

A polgármesterek között a kistelepüléseken nagyjából minden tizedik, a városokban minden harmincadik nő.

A két választás eredményei tehát arra utalnak, hogy a nők a nagypolitikában nemigen kívántak részt venni, és a helyi kis közösségek irányításától is távol tartották magukat, ha nem is oly mértékben, mint a nagypolitikától. Nem látszik jele annak, hogy a nők törekednének saját érdekeik szervezett képviseletére. Egyelőre annak sincs igazi jele, hogy a női magatartás és képességek igényeltetnének az irányításban, vezetésben. Talán csak mi, választópolgárok érezzük néha az asszonyi józanság hiányát?

V. Á.

STATISZTIKUSOK EGYMÁS KÖZÖTT: NÉHÁNY GONDOLAT A HIVATAL SZEREPÉRŐL AZ ÚJ STATISZTIKAI INFORMÁCIÓ-RENDSZERBEN

Az utóbbi években több nyilvános és nem nyilvános értékelés, elemzés készült a statisztikai információ-rendszer jövőjéről. Az 1990. évi tavaszi országgyűlési választások óta különösen megszorodtak ezek a vizsgálatok. Ezért jelen írás tartalmaz olyan elemeket, amelyek már az új hivatali vezetés gyakorlatában és dokumentumaiban megtalálhatók, és olyanokat is, amelyek e sorok írójának saját véleménye. Szubjektív élményanyag alapján próbál felvázolni néhány gondolatot a statisztikai információ-rendszer megújításáról és véleményt formálni a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) jövőbeni szerepéről.

Az 1990-ben és azóta lezajlott magyarországi változások a gazdasági és politikai (állami) életben bizonyosan olyan erős hatással vannak a KSH helyzetére is, mint az 1948–1949-es fordulat volt. Ha így van, ennek megfelelően újra kell értékelni a KSH szerepét, amelynek során a következő főbb külső és belső körülményeket célszerű figyelembe venni.

A Hivatal és a közigazgatás

Megváltozott a minisztériumok, az országos hatáskörű szervek feladatköre, és a tervezési rendszer is átalakult. A minisztériumok feladata a jövőben kevésbé lesz hatósági jellegű (vállalati igazgatók kinevezése, kontingensek megállapítása stb.), a minisztériumok inkább az adott terület helyzetének elemzésével, prognózisok készítésével fognak foglalkozni. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a minisztériumok számára felértékelődik a statisztikai jellegű információk szerepe, az adatok értékelését maguk fogják elvégezni, és kevésbé lesznek külső intézményekre (például a KSH-ra) utalva. A múltban is fontos volt az, hogy a statisztikai információ-rendszerben pontosan meghatáro-

zott helye legyen a minisztériumoknak, illetve a KSH-nak; ez a jövőben még fontosabb lesz. (Erről az új statisztikai törvény dönt.) A minisztériumok helyzetének változása következtében csökken a KSH „központi adatbank” jellegű szerepköre az Országos Tervhivatal megszűnésével pedig a KSH a legnagyobb múltbeli megrendelőjét veszítette el. (A Tervhivatal szerepkörét részben átvevő Pénzügyminisztérium rendelkezik a legnagyobb „saját” információs bázissal.) A minisztériumok szerepkörének változása elsősorban a gazdaságstatisztikai területet fogja érinteni, de hatással lesz a társadalmi szolgáltatásokkal foglalkozó intézményi statisztikára is.

A gazdaság- és a társadalomstatisztika tekintetében egyaránt megváltozott a KSH-t körülvevő, statisztikai információkkal dolgozó tudományos környezet is a korábbi – különösen a két világháború közötti – időszakhoz képest. Kutatóintézetek sora jött létre, amelyek statisztikai adatok gyűjtésével, elemzésével foglalkoznak. Ezért tisztázni kell a kutatóhelyek és a KSH kapcsolatrendszerét is, hogy kiszűrhetőek legyenek a párhuzamos adatgyűjtések, és megfelelő koordinációval biztosítani lehessen a meglévő információvagyon optimális felhasználását.

E téren is meg kell határozni, hogy melyek a KSH-nak mint a közigazgatás egyik szervének a feladatai, miben különbözik a hasonló profilú kutató intézetek tevékenységétől. (Például a jövőben számos intézmény kíván foglalkozni a munkanélküliség problémakörével.) Természetesen lehetnek olyan témák, amelyeknél célszerű az eredmények érdekében a többféle megközelítés, (például az árindexszámítás), az esetek többségében azonban az lenne az ésszerű, ha elkerülhetőek lennének a párhuzamos adatgyűjtések.

Az önkormányzatok és a statisztika

Jelentős változást okoz a statisztikai információ-rendszerben a területi önkormányzatok létrejötte. A területi statisztikában kevésbé lesz döntő, hogy az egész országra egységes statisztikai adatsorok keletkezzenek, sokkal inkább előtérbe kerül az egyes települések, régiók adatigénye. Ez a körülmény hatással lesz az igazgatóságok helyzetére is. E téren az lenne a kívánatos, hogy a területi önkormányzatok és az igazgatóságok kapcsolata szorosabbá váljék. (Ebben a helyzetben fontos lesz tisztázni a KSH-nak mint országos hatáskörű szervnek és az önkormányzatoknak a viszonyát az igazgatóságokkal. Kényes kérdéstről van szó, tekintettel arra, hogy egyeztetni kell a központi és a területi információ-rendszer érdekeit. A megyék szerepének változása (irányító funkciójuk jelentősen csökken) azt jelenti, hogy az igazgatóságoknak a városi, községi önkormányzatokkal külön-külön is megállapodásra kell jutniuk a statisztikai információk gyűjtéséről. Valószínűleg az önkormányzatoknak anyagilag is hozzá kell járulniuk a statisztikai információ-rendszer működtetéséhez. (Kérdés, hogy mennyire lesz rá hajlandóságuk, illetve mennyire támaszkodnak saját információbázisra.) Az is nyilvánvaló, hogy ebben az esetben egységességről nem lehet szó, a támogatás mértéke önkormányzatonként változni fog.

Adatgyűjtés és/vagy adatelemzés

A magyar Központi Statisztikai Hivatal *Keleti Károly* koráig visszamenőleg általában „elemző” hivatal volt. Kérdés, hogy ez a hagyomány a jövőben mennyire folytatható. Feltéve, de meg nem engedve elképzelhető, hogy a KSH „csak” gyűjti az adatokat, és ezeket átadja olyan intézményeknek (minisztériumoknak, kutató intézeteknek), amelyek az adatokat feldolgozzák, elemzik. Úgy gondolom, nem lenne szerencsés az efféle változás, tekintettel arra, hogy szakmai szempontból kívánatos az adatgyűjtés, feldolgozás és elemzés szervezeti és személyi egysége. Ez azonban a munkatársak megfelelő íráskészségét, tájékozottságát feltételezi és nem utolsó sorban azt, hogy kellő szakmai bátorsággal rendelkezzenek a problémák feltárásában.

Másfajta képesség kell az adatgyűjtések megszervezéséhez, végrehajtásához, a statisztikai munkához nélkülözhetetlen nomenklatúrák összeállításához. Az utóbbi tevékenység az

előbbinél „belterjesebb” munkát kíván, ugyanis figyelmét olyan probléma megoldására összpontosítja, melynek fő követelménye — a statisztikai adatsorok összeállításához nélkülözhetetlen — pontos, aprólékos, lelkiismeretes munka. E két típusú tevékenység (az adatgyűjtések szervezése és végrehajtása) és az elemzés egyként fontos a statisztikai munkában, nem lehet közöttük értéksorrendet felállítani, vannak munkatársak akik mind a két fajta tevékenységet el tudják látni. (Az ideális az lenne, ha mind több érdemi feladatot ellátó munkatárs lenne képes erre.) Gyakori konfliktusforrás, hogy az adatgyűjtéssel foglalkozó kollégák — ebben az esetben „érdemi” adatgyűjtőkről van szó — nehezményezik, hogy az általuk összegyűjtött, rendszerezett, kijavított adatokat az „elemzők” felhasználják, és az esetleges erkölcsi, nem egy esetben anyagi elismerés is őket illeti meg, miközben megfedkednek az „adatgyűjtők” nélkülözhetetlen alapozó munkájáról. Ez az ellentét sokszor szervezeti szinten is megjelenik (gondoljunk intézményünk volt Közgazdasági főosztálya és az ágazati főosztályok közötti konfliktusra). Véleményem szerint a KSH legjobb kiadványai úgy születtek, hogy vagy az „adatgyűjtők” maguk elemezték adataikat, vagy az „adatgyűjtők” és az „elemzők” szoros munkatársi kapcsolatban állították össze az elemző kiadványokat. A KSH szervezeti rendszerének kialakításánál célszerű lenne figyelembe venni ezeket a kedvező tapasztalatokat, és olyan szervezeti struktúrát kialakítani, amely lehetővé teszi az „elemzők” és az „adatgyűjtők” hatékony együttműködését, illetve a feladathoz kapcsolódó munkaerő-átcsoportosításokat.

A számítógépesítés jelentősen befolyásolja az adatgyűjtési rendszert. A KSH adattároló monopóliuma bizonytalansággal megszűnik, tekintettel arra, hogy a személyiségi jogok szem előtt tartásával lehetővé válik teljes adatbázisok átadása más felhasználó szerveknek. (Ennek követelménye, hogy meg kell változtatni a KSH tájékoztatási politikáját, figyelemmel a nyomdai jellegű kiadványok szerepének csökkenésére és a gépi adathordozók forgalmazási lehetőségeinek növekedésére.)

A személyi számítógépek elterjedése befolyásolni fogja a személyi állomány összetételét is. A KSH elmúlt negyvenéves történetében nagy szerepet játszottak a középszintű végzettséggel rendelkező, főleg kézi adatgyűjtésre specializálódott munkatársak, azaz inkább munkatársnők. (A létszámnövekedés időszakában főleg ehhez a réteghez tartozó munkatársak száma

emelkedett.) A kézi adatgyűjtéshez kapcsolódó feladatok a számítógépesítésnek köszönhetően csökkenni fognak, és ezáltal alapvetően megváltozik az adminisztratív, illetve az elemző munkát végzők aránya az utóbbiak javára. Költségvetési szempontból is kívánatos ez a tendencia, mert így jobban meg lehet fizetni a fogalmazói kart, és ezáltal javítható a KSH szellemi kapacitásának színvonala.

A KSH-n belüli feladatátcsoporthozás (egyres adatgyűjtések megszüntetése, újak kialakítása) nagy körültekintést és tapintatot igényel azokkal a munkatársakkal szemben, akik hosszú időt töltöttek az új helyzetben feleslegessé vált vagy már eredetileg sem mindig szükséges adatok gyűjtésével.

A Hivatalnak a közszolgálati intézmények között átlagon felüli szervezeti és személyi stabilitásából következik, hogy a „szerkezetátalakítás” is igen nehéz. A Hivatal tevékenységének átalakításakor figyelembe kell venni azt a szellemi potenciált, amely az elmúlt évtizedek alatt felhalmozódott, és a szükséges átcsoportosításokat főleg a belső erőforrásokra támaszkodva kell elvégezni. (Annak megállapítása, hogy a Hivatalban melyik tevékenység felesleges, és melyik hasznos, belülről nem vagy nehezen állapítható meg. Külső szakértőkből álló bizottságnak kellene ezt a munkát elvégezni, ez azonban nem jelenti azt, hogy a Hivatal belső szakértőgárdája ne nyilvánítson véleményt ebben a kérdésben. Talán az 1990 őszén történt átszervezést is nagyban segítette volna ilyen „külső” átvilágítás.)

Szakmai függetlenség – szervezeti önállóság

A KSH-nak nemcsak az új statisztikai információ-rendszer kialakítása a feladata, hanem az információk értékelését is el kell végeznie. Ehhez azonban biztosítani kell a teljes szakmai függetlenséget. A KSH tevékenységét nem befolyásolhatják politikai szempontok. A múlt tapasztalatai miatt a KSH munkatársi közösségeiben erősen megnőtt az igény a szakmai függetlenség iránt. Biztosítékokat szeretnének látni arra, hogy a statisztikai információszolgálat nem válik a pártharcok színterévé, és a politikai küzdelmek nem befolyásolják a KSH tevékenységét. A függetlenség biztosításának egyik elképzelhető módjaként felmerült, hogy (a Magyar Nemzeti Bankhoz, az Állami Számvevőszékhez hasonlóan) a Parlament lássa el a KSH felügyeletét, és így váljon a Kormánytól független szervvé. A hagyomány és a kidolgozás alatt álló statisztikai törvény alapján

azonban a KSH az államigazgatás szerves része marad, közvetlen kormányfelügyelettel. Minthogy a Kormány a Parlament ellenőrzése alatt áll, az esetleges politikai jellegű beavatkozás a nyilvánosság elé tárható. (A szakmai függetlenség legfőbb biztosítója tehát maga a demokratikus politikai rendszer.)

Fontos szempont, hogy a szakmai függetlenségnek szoros tartozéka a szervezeti önállóság. Jelenleg a KSH a Miniszterelnökségi Hivatal felügyelete alá tartozik, amely egyfelől jó megoldás, hiszen így biztosítva van a függetlensége a többi minisztériumtól, másfelől viszont a szervezeti egység részeként nehezkesebbé vált a kapcsolattartás a közigazgatási és az önkormányzati szervekkel, fontos információk csak közvetett módon (vagy sehogysem) jutnak el a Hivatalba.

Közismert, hogy a KSH rendelkezett egy bizonyos hatósági szereppel is. Ennek csökkenése (megszűnése) nem okozhatja a statisztikai információ-rendszer felborulását, a különböző, KSH-n kívüli statisztikai felvételek koordinációjának megszűnését. Különösen a statisztikai szabványok, nomenklatúrák használatát kell biztosítani, mert csak úgy válik lehetővé az egyes statisztikai felvételek összehasonlítása, konvertálása. Rendkívül költséges lenne, ha a különböző adatgyűjtések alapvető módszerei eltérnének egymástól, és azokat csak a felvételt elrendelő szerv tudná használni.

A Központi Statisztikai Hivatalnak — és a statisztikai információ-rendszernek — tehát meg kell találnia azt a középutat, amely eleget tesz a statisztikai információk iránt megnövekedett igényeknek, ugyanakkor elkerüli a szükségtelen, nem a valós életet tükröző adatgyűjtéseket, és kellőképpen figyelembe veszi az adatszolgáltatók szempontjait. E cél elérésére csak egy kisebb létszámú, de jól képzett, jól vezetett statisztikai szervezet képes.

*

Áttekintve a statisztikai tevékenység múltját, jelenét és jövőjét, a régi kiadványok megsárgult lapjait forgatva némi nosztalgiával gondolhatunk arra érdemes elődeink etikus magatartására, megfontolt munkamódszerére, a kutatói és hivatalnoki attitűd összeegyeztetésére és e kiadványokban tükröződő szakmai hozzáértésre, melyet egyaránt jellemzett a statisztikai munka pontossága, az elemzések eredetisége, nagyvonalúsága és szép magyar nyelveze. Ezt a szellemet kellene megidézni.

Dr. Lakatos Miklós

SZEMÉLYI HÍREK

Felmentések-kinevezések. A Kormány 1057/1991. (XII. 4.) Korm. határozatával, 1991. december 31-i hatállyal, nyugállományba vonulása miatt — érdemei elismerése mellett — *Véghvári Jenőt* a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesét megbízatása alól felmentette.

*

A Kormány 1065/1991. (XII. 20.) Korm. határozatával, 1992. január 1-jei hatállyal, *dr. Lendvai Jánost* kinevezte a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesévé.

*

Dr. Vukovich György, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1992. január 1-jei hatállyal *Almás Károlyt* kinevezte főosztályvezetőnek, és megbízta a Költségvetési főosztály vezetésével; *Imre Jánost*, a KSH Gazdasági Műszaki Ellátó Szolgálat igazgatóját átszervezés miatt, beosztásából felmentette, egyidejűleg kinevezte főosztályvezetőnek, és megbízta a Szolgáltatási főosztály vezetésével; *Kertészné Gérecz Esztert*, a Számítóközpont igazgatóját átszervezés miatt beosztásából felmentette, egyidejűleg

kinevezte főosztályvezetőnek és megbízta az Informatikai főosztály vezetésével.

*

Helt Ferenc, a KSH elnökhelyettese 1991. december 1-jei hatállyal *Molnár Endrét*, a Költségvetési főosztály osztályvezetőjét kinevezte főosztályvezető-helyettesnek; *Karsai Istvánt*, a Számítóközpont igazgatóhelyettesét átszervezés miatt beosztásából 1992. január 1-jei hatállyal felmentette, egyidejűleg kinevezte az Informatikai főosztály főosztályvezető-helyettesévé.

Címadományozás. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1992. január 1-jei hatállyal *statisztikai főtanácsosi* címet adományozott *Fehér Bélának*, *Pap Imrének*, *Váczai Vilmosnak*, a KSH Informatikai főosztály főmunkatársainak és *dr. Pető Mártonnak*, a KSH Tájékoztatási főosztály főmunkatársának; *statisztikai tanácsosi* címet adományozott *Bíró Tibornénak*, *Gonda Ferencnek*, *Kátay Lászlónak*, a KSH Informatikai főosztály főmunkatársainak, *Nagysolymosi Istvánnak*, a KSH Bács-Kiskun megyei Igazgatósága csoportvezetőjének.

SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

Magyar statisztikusok az EUROSTAT-nál. 1991. november 25. és 27. között a Középtávú Program (Medium Term Program — MTP) végleges egyeztetésére magyar statisztikus delegáció látogatott Luxemburgba.

A küldöttséget *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke vezette, tagjai voltak: *dr. Pukli Péter*, *Hüttl Antónia*, *Fajth Gáspár*, a KSH főosztályvezetője és *Pál Sándorné*, a KSH osztályvezetője. *Dr. Vukovich György* találkozott *Y. Franchet-val*, az

EUROSTAT (Európai Közösség Statisztikai Hivatala) igazgatójával.

A luxemburgi látogatás során a magyar szakemberek megbeszéléseket folytattak az EUROSTAT szakértőivel. A tárgyalásokon megvitatták a Program koncepcióját és ennek végleges kialakítását, valamint az egyes statisztikai szakterületekre vonatkozó terveket. Felvetődött még a rövid távú mutatók módszertanának és a magyar statisztikusok intenzív nyelvtanulásának kérdése is.

Szervezeti változás. A Központi Statisztikai Hivatal elnökének 1/1992. KSH határozata értelmében az 1991. december 31-ével megszűnt Gazdasági Műszaki Ellátó Szolgálat és Számítóközpont feladatait a Központi Statisztikai Hivatal vette át, továbbá, ennek megfelelően megszűnt az Igazgatási és Informatikai főosztály.

1992. január 1-jétől *Helt Ferenc* elnökhelyettes közvetlen felügyelete alá tartoznak a következő egységek:

— az új szervezeti egységként megalakult Költségvetési főosztály, Informatikai főosztály és Szolgáltatási főosztály;

— változatlan feladatkörrel az Igazgatási és Jogi osztály, a Humán-erő-gazdálkodási osztály, valamint az Ellenőrzési osztály (korábban Ellenőrzési és Titkos Ügykezelési osztály)

— a PHARE-programmal kapcsolatos teendők elvégzésére létrehozott PHARE-iroda.

Magyar szerző tanulmánya külföldi folyóiratban. *Dr. Klinger Andrásnak*, a KSH elnökhelyettesének *Les politiques familiales en Europe de l'Est* (Családpolitika Kelet-Európában) címmel jelent meg a *Population* c. francia demográfiai folyóirat 1991. évi 3. számában a kelet-európai demográfiai helyzet e részterületét elemző tanulmánya.

Pályázati eredmények. A *Statisztikai Szemle* 70. évfolyama és az önálló magyar statisztikai szolgálat megalapítása 125. évfordulója alkalmából meghirdetett pályázaton a következő pályaművek nyertek díjat:

I. díj: Csaba Erika: A munkanélküliség mérésének statisztikai módszerei Magyarországon;

II. díj: Molnárné Venyige Júlia: A munkaerő-struktúra fontosabb jellemzői az 1980—90-es évek fordulóján;

III. díj: Gáspár Tamás: Adalékok a makroökonómiai magatartásformák vizsgálatához.

A bírálóbizottság dicséretben részesítette

Dr. Késedi Ferenc: A magyar munkaerőpiac néhány jellemzője;

Laczkó Sándorné: Gondolatok a mezőgazdasági statisztika múltjáról, jelenéről és jövőjéről;

Dr. Hajdú Bertalanné, Dajka János, Filep Gyuláné dr. Nagy Éva, Malakucziné Póka Mária: Gazdasági válságjelenségek Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

című pályaművét.

A díjakat *dr. Vukovich György*, a KSH elnöke 1992. január 31-én adta át.

Pénzügyi információ-rendszer — pénzügyi statisztika címmel rendezett konferenciát a Magyar Statisztikai Társaság 1991. december

11-én. Az ülést *dr. Botos Katalin*, tárcanélküli miniszter nyitotta meg. A délelőtti ülésen *dr. Kupcsik József*, a Társaság elnöke, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem rektorhelyettese, a délutánin *dr. Vértés András*, a Gazdaságkutató Intézet igazgatója elnökölt.

Dr. Vukovich Györgynek, a KSH elnökének bevezetője után a következő előadások hangzottak el:

Hüttl Antónia: Pénzügystatisztika a nemzetgazdasági elszámolásokban;

Hamza László: A pénzügyi információ-rendszerrel szemben támasztott igények;

dr. Szabó László: A Pénzügyminisztérium információs igénye felmérésének főbb tapasztalatai;

Kerekes Ágnes: A jegybank információs igénye, a Magyar Nemzeti Bank ma élő információs rendszerének néhány problémája;

Rudas Ágnes: A kereskedelmi bankok információs és statisztikai tevékenysége a kétszintű bankrendszer létrejötte után;

Farkas Ágota: A külkereskedelmi makrostatisztikai rendszer változásai 1991. január 1-jétől;

Minarik György: Az adó- és a statisztikai rendszer összefüggése;

Dr. Balogh György: A vámigazgatás helye és szerepe a pénzügyi információs rendszerben;

Fekete Antal: A vámigazgatás vám-, adó- és jövedéki ellenőrzési feladatai a statisztika tükrében;

dr. Kepecs Gábor: A biztosítás és a gazdaságstatisztika kapcsolata és legfontosabb problémái;

Fazekasné Kovács Katalin: Bankok, biztosítók és egyéb pénzügyi vállalkozások kezelése a nemzetgazdasági elszámolásokban.

A Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute — ISI) Állandó Irodája (Permanent Office) igazgatói tisztét — az 1991 nyarán leköszönt *prof. Denise Lievesley* utódként — 1992. január 2-től *dr. Kenessey Zoltán* tölti be.

Dr. Balassa Béla (1928—1991). 1991. május 10-én, Washingtonban elhunyt a magyar származású neves közgazdász, *dr. Balassa Béla*, a John Hopkins Egyetem egyetemi tanára, a Világbank tanácsadója, az Összehasonlító Közgazdaság-tudományi Egyesület volt elnöke.

Legismertebb művei: *The theory of economic integration* (A gazdasági integráció elmélete) (1961); *The purchasing-power parity doctrine: a reappraisal* (A vásárlóerő-paritás doktrínájának újraértékelése) (1964); *The structure of protection in developing countries* (A protekcionizmus struktúrája a fejlődő országokban) (1971).

Balassa professzor 1956-ban hagyta el Magyarországot, és 1957 óta élt az Egyesült Államokban.

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

COX, L. H.-HART, T. A.-VOYTUK, J. A.:

A MATEMATIKA- ÉS STATISZTIKATUDOMÁNY FEJLŐDÉSE AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

(Trends in mathematical and statistical sciences in the United States.) – *Journal of Official Statistics*. 1991. 1. sz. 105–121. p.

A statisztikát, az operációkutatást és a számítógép-tudományt hosszú éveken át a matematikai tudomány al-diszciplínáinak tekintették. A számítógép-tudományt ma már önálló tudományterületként tartják számon, amit annak rendkívül gyors fejlődése és igen széles körű alkalmazásai tesznek indokolttá. A cikk szerzői vizsgálódásaik alapján úgy látják, hogy a statisztika is az önállósulás útjára lépett, és egyre inkább önálló tudományágnak tekinthető. E megállapításukat arra alapozzák, hogy a sok hasonlóság ellenére számos különbség van a matematika és a statisztika között. E különbségek a két szakterület szakembereinek eltérő foglalkoztatásában és kereseti viszonyaiban, a két tudományág eltérő alkalmazási területeiben is megmutatkoznak. A legszembeötlőbb különbség azonban talán abban a tekintetben van, ahogyan oktatásuk a felsőoktatási intézményekben megvalósul.

A matematikai tanszékeken a statisztika igen gyakran csak fakultáció vagy melléktárgy a diplomás matematikusok képzési programjában, míg a statisztikai tanszékek önálló diplomaprogramként ajánlják azt. A matematikából és a statisztikából egyaránt jól felkészült munkavállalók iránti igény jelentősen nőtt az utóbbi tíz évben, s a továbbiakban is lehet számítani e tendencia folytatódására. Az információ-kor-

szakba lépve a matematikai és statisztikai „írástudás” készsége egyre inkább a munkavállalókkal szembeni elemi követelménnyé válik. Ezért kell foglalkozni mind intenzívebben az e készségeket megalapozó, illetve kialakító oktatási háttérrel. A cikk szerzőinek főbb megállapításai a következők.

Bár a kutatási tevékenységet és a „tudóstermelést” tekintve úgy tűnik, hogy a matematikai tudományok „jó egészségnek örvendenek”, a szakma továbbfejlődése veszélyben van. A szakember-utánpótlás ugyanis egyik területen sem elegendő. Ez bizonyos fokig a statisztikára is igaz.

– Főiskolai (undergraduate) szinten lényegesen megnőtt a matematikai és a statisztikai kurzusokra beiratkozó hallgatók száma, de az oktatók létszáma nem növekedett. A tanárok túlterhelése miatt megindult a vezető oktatók elvándorlása az üzleti élet és az ipar felé.

– A két tudományágban mind a különféle fokozatú diplomával rendelkezők, mind a tan személyzet körében viszonylag kevés a nő. Ugyanez vonatkozik a különféle etnikai kisebbségek tagjaira is. Míg ez fennáll, addig sem a tudományos fokozattal rendelkezők, sem a szakemberek száma nem növelhető a szükséges mértékben.

– A statisztika esetében az oktatói létszám és a kiadott diplomák száma kiegyenlítettebb módon növekedett, illetve kevésbé esett vissza, mint a matematika területén. Új statisztikai tanszékek és statisztikai képzettséget igénylő munkahelyek jöttek létre.

(Ism.: *Vita László*)

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

GAZDASÁGSTATISZTIKA

PENZKOFER, H.:

INNOVÁCIÓ A NÉMET IPARVÁLLALATOKNÁL

(Innovationsaktivitäten auf hohem Niveau stabilisiert.)
IFO-Schnelldienst. 1991. 21. sz. 3–12. p.

A német Gazdaságkutató Intézet (Information und Forschung-Institut für Wirtschaftsforschung – IFO) 1979 óta vizsgálja éves felmérésekkel az iparvállalatok innovációs tevékenységét. A rendszeresen végzett adatgyűjtést 1990 decemberében a keletnémet iparvállalatokra is kiterjesztették az átfogó véleménykutatás speciális részeként. A német Kutatási és Technológiai Minisztérium támogatásával készült felmérések feltárták azokat a fontosabb tényezőket, amelyek segítik, illetve gátolják a vállalatok termék- és technológiafejlesztéseit és rávilágítottak a szakmai és a vállalat méretétől is függő sajátosságokra.

Az innováció fogalmát a lehető legszélesebb értelmezésben alkalmazzák a felmérésben, mivel a kis és közepes iparvállalatok új termékei, eljárásai nem feltétlenül kapcsolódnak nagyobb kutatásokhoz, kísérleti fejlesztésekhez. A feldolgozóipar nemzetközi pozícióit nem csupán a csúcstechnikával készült termékek befolyásolják, a német ipar széles termékpalettával van jelen a nemzetközi versenyben. A jövőben sem csökken a közepes és annál szerényebb technológiatartalmú, hagyományos gyártmánycsaládok jövedelemtermelő képessége, amennyiben megfelelő új típusokkal igazodnak a változó igényekhez.

A választ küldő német iparvállalatok közül 1990-ben 74 százalék volt az újítók aránya. Ezen belül a legélénkebb (78%) a beruházási javak gyártóinak termék- és technológiafejlesztése; ennél kisebb az innovációs készség a fogyasztási cikket, illetve élelmiszert gyártók körében (69, illetve 61 százalékos). Az alapanyagot és közbenső termékeket gyártók viszonylag nagy része (75%) alkalmazott újításokat, ezen belül különösen a vegyiparra jellemző a termékek, eljárások korszerűsítése (87%). Az 1979-es felmérés szerint a válaszolók 61, 1985-ben már az iparvállalatok 69 százaléka valósított meg innovációt. Ezen belül lényegesek az ágazati sajátosságok is.

A növekedési ütemet, valamint a válaszolók innovációs hajlandóságát alapul véve 4 csoportba sorolhatók a megfigyelt ágazatok:

– a növekedésben is, az innovációban is dinamikus szakágazatok (például a számítás- és irodatechnikai eszközök, a villamos és elektronikai termékek gyártása);

– az átlagosnál lassabban növekvő, de nagyarányú innovációval jellemzett szakágazatok (például a gumiipar, a kőolaj-feldolgozás és a gépgyártás);

– az átlagosnál kisebb innovációs arányú, de dinamikusan bővülő szakágazatok (például a papíripar, a faipar, a nyomdaipar, a műanyag-feldolgozás, a fémtömegcikk-ipar);

– mind a fejlődésben, mind az innovációban elmaradó szakágazatok.

A válaszoló iparvállalatok új termékei és szolgáltatásai közel 48 százalékkal részesedtek az 1990. évi értékesítésben, ezen belül külön vizsgálták a bevezetési szakasz elején levő, valamint a bővülő piacú új termékek részesedésének változásait a megelőző évhez képest. Az 1990-ben megkérdezett német iparvállalatok 71 százaléka a következő 3-5 évben bővülő piacot remélt (az 1982-es mélyponton csak 27 százalékuk volt ilyen optimista), a stagnáló piacot várók aránya 24, a zsugorodó kereslettel számolóké nem egészen 5 százalék. Ezek a várakozások élénkítik az innovációs tevékenységet.

A válaszolók megjelölték, hogy az új termékek, eljárások kialakításában kutatásra, kísérleti fejlesztésre támaszkodtak-e, vagy csupán korábbi gyártmányaikat állították elő új formában vagy változatban. A nagyvállalatok 70 százalékánál fordult elő kutatásra alapozott innováció, míg az 50 főnél kevesebbet foglalkoztató iparvállalatok körében ez az arány 39 százalék.

Részletesen vizsgálták azt is, hogy mire terjedt ki az alkalmazott újítás. Az 1989. évi termékfejlesztések körében 72 százalék az olyan egyszerű innovációk aránya, amelyek új funkciót hoznának meg a már meglévő gyártmánycsaládon belül. A teljesen új (nem továbbfejlesztett) termékek előfordulása ennél jóval kisebb (38%). Az új anyagokat alkalmazók aránya (36%) ehhez közel álló, az új előgyártmánnyal fejlesztőké viszonyítva mindössze 22 százalékot tett ki.

Az automatizálás a gyártási folyamatok fejlesztőinek 70 százalékára jellemző, és új technológiát a válaszolók 69 százaléka vezetett be 1989-ben. A gyártási és szervezési struktúrát ugyanakkor csak a válaszolók egyharmada újította meg. A termék- és technológiafejlesztések mellett az irodai munkák innovációit is felmérték, elsősorban az adat- és szövegfeldolgozások gépesítését, automatizálását, az információs technológiák integrálását. A választ küldők negyötödére jellemző a számítástechnikán alapuló ügyvitel-korszerűsítés, közel kétharmaduk

fejlesztette híradástechnikai hátterét, körülbelül 40 százalékukra jellemző a szövegfeldolgozás automatizálása.

Az ötlettől a piaci bevezetésig terjedő, a teljes innovációs ciklushoz szükséges ráfordításokat is felmérték a válaszok alapján, elhatárolva a konstrukció, a termékfejlesztés kiadásait a termékinnovációhoz kapcsolódó gyártás-előkészítés, az értékesítés előkészítése, a szabadalmak és licencügyletek költségeitől, s külön szerepeltették a vállalati folyamatok ésszerűsítési fejlesztéseinek ráfordításait.

A szerző véleménye szerint sok esetben alábecsülik a fejlesztés várható költségeit, vannak iparvállalatok, amelyek a bizonytalanságokra hivatkozva elhanyagolják a költségelemzést. Ágazatok szerint is vizsgálták a feldolgozóipar innovációinak költségszerkezetét. Az 1989-ben közel száz milliárd német márkányi összegen belül 75 százalékkal részesedett négy fejlesztés-igényes ágazat: a gépgyártás, a gépkocsigyártás, a villamos és elektronikus termékek gyártása, valamint a vegyipar. A felmérés szakágazatok szerint elhatárolta a kutatásra, a kísérleti fejlesztésre felhasznált összegek alakulását is.

Az iparvállalatok innovációját kiváltó impulzusokat is felmérték, megkülönböztetve a vállalatban belüli, valamint a külső tényezőket. A beérkezett válaszok 65 százalékában utaltak a vevőkre mint az innovációk elsődleges kezdeményezőire. Egyes cégek „utánzás alapján” fejlesztenek, erre utal, hogy a válaszolók 45 százaléka kíséri figyelemmel versenytársainak fejlesztési programjait, piacon megjelent újításait. Vannak olyan fejlesztési impulzusok, amelyek a társaság tőkebefektetőitől, kooperációs partnereitől származnak.

A vizsgálat kiterjedt az újítást gátló fontosabb hatásokra is. A válaszolók egyharmada szerint nem megfelelő összetételű a szakembergárda, 69 százalékuk úgy véli, hogy a fő probléma a költséges innovációval elérhető mérsékelt jövedelemnövekedés; elhalasztják vagy lemondanak az olyan fejlesztési programokról, amelyeket túl kockázatosnak minősítenek, illetve amelyek az ésszerű befektetési határt meghaladó ráfordítást igényelnek.

Az iparjogvédelmi helyzetre is vonatkoztak kérdések, megkülönböztetve a találmányi bejelentést és a mintaoltalom iránti kérelmet. Az iparvállalatok többsége szerint az innovációkat segítik a találmányok, bár előfordul, hogy a monopolhelyzetbe került valamely szabadalom tulajdonosa fontos piacokon képes korlátozni a versenyt. Ezt a külön jövedelmet

– a válaszok szerint – az indokolja, hogy meghatározott ideig védelmet élveznek a nagy összegű kutatást-fejlesztést végrehajtók, s ezalatt fenntarthatják szellemi termékeik kizárólagos hasznosítási jogát.

A német feldolgozóipar 1989-ben megfigyelt innovációinak 43 százalékához csatlakozott bejelentett találmány, egyharmadukhoz kértek mintaoltalmat. Ugyanakkor jellemző, hogy a válaszolók több mint felének nem volt szabadalmaztatható termékinnovációja (ezen belül az élelmiszergyártók 95 százalékára jellemző, hogy fejlesztéseit nem védi találmány). A legalább ezer fős feldolgozóipari cégek innovációiban a találmányok előfordulása 53 százalékos, a legfeljebb 200 fős közép vállalatok körében nem egészen 16 százalék volt ez az arány 1989-ben. A kisebb cégek túlnyomó részben konkrét vevők igényéhez igazodó újítást hajtanak végre, és ezért ebben a körben kisebb a találmány jelentősége, mint az ismeretlen vevők részére nagyobb sorozatokat előállító vállalatoknál.

Nehézséget okoz az is, hogy a kisebb német cégek fejlesztéseinek újdonsági foka sok esetben elmarad a találmányi szinttől.

A felmérés lényeges eredménye a fejlesztések időigényének összevetése a termékek korszerűségi élettartamával. A vállalati válaszok 1984-es és 1989-es adatait felhasználva meghatározták, hogy milyen arányban jellemző a feldolgozóiparra a legfeljebb 1, az 1–3, a 3–5 éves és az öt évnél hosszabb fejlesztési, valamint piaci értékesítési időtartam. A fejlesztési akciónak csak 5 százaléka hosszabb 5 évnél, a 3–5 éves ciklus a válaszolók 20 százalékára jellemző, a legtöbb cég (60%) a fejlesztés indítását követő 1–3 éven belül megjelenik a piacon új termékeivel.

A megfigyelt cégek termékeinek egyötödére jellemző a 3–5 éves korszerűségi élettartam, az öt évnél hosszabb korcsoport részesedése 1989-ben 43, 1984-ben 38 százalék volt.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

*

MILLER, R. R.:

VÁLTOZÁSOK AZ ACÉLGAZDASÁGBAN

(The changing economics of steel.) – *Finance and Development*. 1991. 2. sz. 38–40. p.

A szerző azt vizsgálja, milyen módon kapcsolódhatnak be a fejlődő országok a világ acéltermelésébe és -kereskedelmébe. Elsősorban a technológia és a termelési módszerek területén az elmúlt évtizedben bekövetkezett

fejlesztette híradástechnikai hátterét, körülbelül 40 százalékukra jellemző a szövegfeldolgozás automatizálása.

Az ötlettől a piaci bevezetésig terjedő, a teljes innovációs ciklushoz szükséges ráfordításokat is felmérték a válaszok alapján, elhatárolva a konstrukció, a termékfejlesztés kiadásait a termékinnovációhoz kapcsolódó gyártás-előkészítés, az értékesítés előkészítése, a szabadalmak és licencügyletek költségeitől, s külön szerepeltették a vállalati folyamatok ésszerűsítési fejlesztéseinek ráfordításait.

A szerző véleménye szerint sok esetben alábecsülik a fejlesztés várható költségeit, vannak iparvállalatok, amelyek a bizonytalanságokra hivatkozva elhanyagolják a költségelemzést. Ágazatok szerint is vizsgálták a feldolgozóipar innovációinak költségszerkezetét. Az 1989-ben közel száz milliárd német márkányi összegen belül 75 százalékkal részesedett négy fejlesztés-igényes ágazat: a gépgyártás, a gépkocsigyártás, a villamos és elektronikus termékek gyártása, valamint a vegyipar. A felmérés szakágazatok szerint elhatárolta a kutatásra, a kísérleti fejlesztésre felhasznált összegek alakulását is.

Az iparvállalatok innovációját kiváltó impulzusokat is felmérték, megkülönböztetve a vállalatban belüli, valamint a külső tényezőket. A beérkezett válaszok 65 százalékában utaltak a vevőkre mint az innovációk elsődleges kezdeményezőire. Egyes cégek „utánzás alapján” fejlesztenek, erre utal, hogy a válaszolók 45 százaléka kíséri figyelemmel versenytársainak fejlesztési programjait, piacon megjelent újításait. Vannak olyan fejlesztési impulzusok, amelyek a társaság tőkebefektetőitől, kooperációs partnereitől származnak.

A vizsgálat kiterjedt az újítást gátló fontosabb hatásokra is. A válaszolók egyharmada szerint nem megfelelő összetételű a szakembergárda, 69 százalékuk úgy véli, hogy a fő probléma a költséges innovációval elérhető mérsékelt jövedelemnövekedés; elhalasztják vagy lemondanak az olyan fejlesztési programokról, amelyeket túl kockázatosnak minősítenek, illetve amelyek az ésszerű befektetési határt meghaladó ráfordítást igényelnek.

Az iparjogvédelmi helyzetre is vonatkoztak kérdések, megkülönböztetve a találmányi bejelentést és a mintaoltalom iránti kérelmet. Az iparvállalatok többsége szerint az innovációkat segítik a találmányok, bár előfordul, hogy a monopolhelyzetbe került valamely szabadalom tulajdonosa fontos piacokon képes korlátozni a versenyt. Ezt a külön jövedelmet

– a válaszok szerint – az indokolja, hogy meghatározott ideig védelmet élveznek a nagy összegű kutatást-fejlesztést végrehajtók, s ezalatt fenntarthatják szellemi termékeik kizárólagos hasznosítási jogát.

A német feldolgozóipar 1989-ben megfigyelt innovációinak 43 százalékához csatlakozott bejelentett találmány, egyharmadukhoz kértek mintaoltalmat. Ugyanakkor jellemző, hogy a válaszolók több mint felének nem volt szabadalmaztatható termékinnovációja (ezen belül az élelmiszergyártók 95 százalékára jellemző, hogy fejlesztéseit nem védi találmány). A legalább ezer fős feldolgozóipari cégek innovációiban a találmányok előfordulása 53 százalékos, a legfeljebb 200 fős közép vállalatok körében nem egészen 16 százalék volt ez az arány 1989-ben. A kisebb cégek túlnyomó részben konkrét vevők igényéhez igazodó újítást hajtanak végre, és ezért ebben a körben kisebb a találmány jelentősége, mint az ismeretlen vevők részére nagyobb sorozatokat előállító vállalatoknál.

Nehézséget okoz az is, hogy a kisebb német cégek fejlesztéseinek újdonsági foka sok esetben elmarad a találmányi szinttől.

A felmérés lényeges eredménye a fejlesztések időigényének összevetése a termékek korszerűségi élettartamával. A vállalati válaszok 1984-es és 1989-es adatait felhasználva meghatározták, hogy milyen arányban jellemző a feldolgozóiparra a legfeljebb 1, az 1–3, a 3–5 éves és az öt évnél hosszabb fejlesztési, valamint piaci értékesítési időtartam. A fejlesztési akciónak csak 5 százaléka hosszabb 5 évnél, a 3–5 éves ciklus a válaszolók 20 százalékára jellemző, a legtöbb cég (60%) a fejlesztés indítását követő 1–3 éven belül megjelenik a piacon új termékeivel.

A megfigyelt cégek termékeinek egyötödére jellemző a 3–5 éves korszerűségi élettartam, az öt évnél hosszabb korcsoport részesedése 1989-ben 43, 1984-ben 38 százalék volt.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

*

MILLER, R. R.:

VÁLTOZÁSOK AZ ACÉLGAZDASÁGBAN

(The changing economics of steel.) – *Finance and Development*. 1991. 2. sz. 38–40. p.

A szerző azt vizsgálja, milyen módon kapcsolódhatnak be a fejlődő országok a világ acéltermelésébe és -kereskedelmébe. Elsősorban a technológia és a termelési módszerek területén az elmúlt évtizedben bekövetkezett

gyors változásokkal foglalkozik, de külön figyelmet szentel a természeti erőforrásoknak is.

A nyolcvanas években nőtt a fejlődő országok részesedése a világ acéltermelésében, s új termelési rendszert vezettek be, a minikohókat. Ezekben az üzemekben nem vasércet, hanem acélhulladékot dolgoznak fel, és feldolgozási kapacitásuk évi 0,5–1,0 millió tonna acél. Az acélhulladékot feldolgozó miniüzemekben alkalmazott új technológiák megváltoztatták az acéltermelés gazdaságosságát és a nemzetközi acélkereskedelem szerkezetét. A kisebb acélüzemekben szerényebb méretű piacok számára is lehet gazdaságosan termelni.

Bár a világ acéltermelése lényegében változatlanul évi 750 millió tonna volt az elmúlt 15 évben, a fejlődő országok részesedése az 1972. évi 7 százalékról 1988-ban 12 százalékra nőtt. Ezen országok növelik acéltermelésüket, és kapacitásaik bővítését is tervezik. Változások tapasztalhatók az acél külkereskedelmi forgalmában is. Az Európai Közösség országai és Japán acél- külkereskedelmében állandó a kiviteli többlet, de ennek fontossága csökken. Az Egyesült Államok, annak ellenére, hogy még mindig a legnagyobb nettó acélimportőr, a nyolcvanas évek második felében kevesebbet importált, mint korábban. Latin-Amerikában Brazília acélexportja tette lehetővé, hogy a térség a nyolcvanas években nettó exportőrré váljon. Ugyanakkor Ázsia (Japán nélkül) – annak ellenére, hogy Korea növelte exportját – változatlanul nettó importőr maradt. A fejlődő országok csoportjának egészét tekintve az acél iránti kereslet folyamatosan nőtt a nyolcvanas években, miközben a termelés és a kivitel is számottevően bővült.

Az acélfeldolgozás technológiája, anélkül, hogy a termelés módja alapvetően változott volna, jelentős átalakuláson ment keresztül. A legfőbb erőfeszítések az élő- és holtmunka megtakarítására összpontosultak. A versenyképesség érdekében mind az iparosodott, mind a fejlődő országok új módszerek elfogadására kényszerültek, amelynek eredményeként a hatékonyság és a minőség állandóan és figyelemreméltóan javult.

A korszerű miniüzemek nagy többségében kevesebb mint 2 munkaóra szükséges egy tonna acél előállításához, amelynek nyersanyaga acélhulladék. A vasércet feldolgozó kohászati üzemek is képesek egy tonna acélt 3-4 munkaóra ráfordítással előállítani. A termelés fajlagos bérköltsége folyamatosan és nagymértékben csökken, így az országcsoportok közötti különbségek ma már nem befolyásolják számot-

tevően a versenyképességet. A modern acélüzemben 5 éven belül várhatóan 10-15 százalékos lesz a termelési költségben a bérköltség aránya, jelenleg azonban jóval túllépi a korszerű miniüzemekben elérteket.

Hogy az integrált üzemekben történő acéltermelés versenyképes lesz-e, az a nagyolvasztók hatékonyságától függ. Új nagyolvasztó építése nagyon drága, 750–950 millió dollárba kerül, ami az előállított terméket ráfizetésessé tenné, mivel az árakat a világpiacon jelenleg a miniüzemek határozzák meg, s ezeknél az acéltermelés technológiájában nem szerepel a vasérc feldolgozása. A nagyolvasztók egyre kevésbé lesznek versenyképesek, a kutatások a vas- és acéltermelés új módszereinek kifejlesztésére összpontosítanak. Ezen módszerek egyik terméke a közvetlenül redukált vas (DRI), amelyet úgy állítanak elő, hogy a vasércet a vas olvadáspontja alatti hőmérsékleten redukálják, és fűtőanyagként nem kokszot használnak. A redukált vas szivacsos, sokkal porózusabb, mint a nagyolvasztóban készült nyersvas. Nem érdemes ezzel a technológiával dolgozni ott, ahol ugyan bőven áll rendelkezésre a vasércet helyettesítő acélhulladék, de az energia drága. A jelenlegi helyzet változhat: először is a minikohók számának növekedése az acélhulladék árának emelkedését vonja maga után, másodszor a jelenlegi kutatások a DRI alacsonyabb költség szintje elérésének és minősége javításának lehetőségeit keresik.

Vastartalmú nyersanyagból történő közvetlen acélelőállításal is kísérleteznek, továbbá forradalmi változás várható a folyamatos acélöntésben. A meleghengerlés és a hideghengerlés területén egyaránt fejlődés remélhető, amely várhatóan csökkenti a tőkeigényességet és növeli a termelékenységet.

Még kevés tapasztalat áll rendelkezésre ahhoz, hogy az új technológiai eljárások alapján történő acéltermelésre át lehetne állni, jóllehet ezek a módszerek a termelési költségeket a jelenlegi harmadára vagy még annál is kevesebbre szorítanák vissza, és helyettesíteni lehetne a nagyolvasztókat. A technológiaváltozások legfőbb hátránya a fejlődő országok számára a bérköltség relatív és abszolút csökkenése, amely viszonylagos előnyeiknek mérséklődését jelenti az iparosított országokkal szemben, annál is inkább, mert a technológia tökéletesítéséből származó munkabérköltség-csökkenés mellett egyre emelkednek a szállítási költségek. Természetesen bizonyos esetekben a szállítási költségek növekedése nem meghatározó a szállító és a fogadó ország közelsége miatt.

Az újabb acélgyártási technológiák nagyobb szakértelmet követelnek. Sok függ a különböző piacok minőségi követelményeitől is. A következő évtizedben nagy valószínűséggel korszerűbb technikát vezetnek be az acéltermelésben, amely magában foglalja a bonyolult eszközök, a mikroelektronika és a komplex szoftverek használatát, valamint az igényes folyamatellenőrzést, s mindehhez szakképzett munkaerőt kell alkalmazni. Ezért az iparosított országokban már folyik a munkaerő át- és posztgraduális képzése, ugyanakkor a szegényebb országokban az új technika fogadását korlátozza a szakértelm és a szükséges kellékek hiánya.

Az eddigiekben a világversenyben való sikeres szereplést nem befolyásolta a természeti erőforrások, nyersanyagok lelőhelyének holléte. Kérdés, hogy a jövő acélgazdaságának alakulásában fontosabb lesz-e ez a tényező.

Jelenleg a világban az acél 60 százalékát vasércből nyerik és a termelés technológiában nagyolvasztókat alkalmaznak. Az alapanyag 40 százaléka acélhulladék, és a feldolgozás elektromos kemencékben történik, akár miniüzemről, akár integrált üzemről van szó.

A nagyolvasztót és oxigénbefúvásos kemencét alkalmazó technológia versenyképességét nagyban befolyásolja az acélhulladék ára. Ha ez jelentősebben emelkedik – ami valószínű –, úgy tűnik, megállítható a nagyolvasztók termelésének hanyatlása. Új kemencék azonban előreláthatóan még ebben az esetben sem fognak épülni, tekintettel a beruházás magas költségeire. A hulladék árának emelkedése nagy csapás lesz a miniüzemekre, helyettesítő fém bevitelére kényszeríti ezeket. Az újabb módszerek tökeszükséglete valószínűleg sokkal kisebb lesz a jelenlegi nagyolvasztó és az oxigénbefúvásos kemence kombinációjú technológiák tökeigényénél.

A jelenlegi és várható technológiai és költség szerkezeti változások ellenére is kevés ország állíthatja, hogy az acélkészítés minden eszköze rendelkezésére áll.

A vasérc szállítási költsége igen alacsony, a világ igényének felét két ország: Ausztrália és Brazília elégíti ki. Brazíliaéknak ugyan rengeteg érce van, de nincs az előállításához szükséges energiája. A gazdag ércforrás ellenére az említett két országban nagyon nehéz lenne nemzetközileg versenyképes acélipart létrehozni. Európának van szene (ma már támogatott a szénipar), de nincs magas vastartalmú érce. Indiában mind a jó minőségű vasérc, mind az energiaforrás rendelkezésre áll, de annak ellenére, hogy acélipara bővül, még mindig nem szá-

mottevő, és az ország jelenleg és a jövőben (2000 után) is nettó importőr marad.

Ha a DRI előállítása továbbra is ilyen energiaigényes marad – azaz ha a technológiát nem fejlesztik tovább –, elsősorban az olyan energia-gazdag országoknak lesz módjuk azt alkalmazni mint Indonézia, Mexikó vagy Venezuela.

Az új technológiák kifejlesztése fontos a fejlődő országok számára. Ezek segítségével kisebb befektetéssel és hatékony termeléssel ki lehet elégíteni a viszonylag kisebb (helyi) piacok igényeit. A piac közelsége jövedelmezőséget ígér. A fejlődő országok csoportja a jövőben is jelen lesz a világ acélpiacán. Néhány fejlődő ország – mint például Brazília, Indonézia, Mexikó, Nigéria, Venezuela – regionális ellátóvá válhat. A többiek piacorientált üzemekkel és a helyi vásárlók igényeinek kielégítésével követhetik az iparosított országok példáját, mivel a legtöbb ország piaca elég nagy ahhoz, hogy hatékonyan működtesse kohászati üzemait.

(Ism.: Deák Györgyné)

PLEWES, TH. J.-Jr. STINSON, J. F.:

A TÖBBSZÖRÖS MUNKAVÁLLALÁS
MÉRÉSE ÉS JELENTŐSÉGE
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

(The measurement and significance of multiple job-holding in the United States.) – *Statistical Journal of the United Nations*. ECE. 1991. 1. sz. 57–67. p.

Egyre több országhoz hasonlóan, az Egyesült Államokban is többféle módon végzik a munkaerő-felméréseket. A háztartás-statisztikában a személyeket csoportosítják aszerint, hogy foglalkoztatottak, munkanélküliek vagy a munkaerőpiacon kívüliek-e, a vállalati felmérések és az üzleti nyilvántartások ellenben a munkahelyek számát veszik figyelembe. A kétféle vizsgálati módszerrel kapott adatok természetesen nem egyeznek, a munkahelyek száma a többszörös munkavállalás következtében mindig meghaladja a munkavállalók számát. A személyek és a posztok megkülönböztetése, valamint az állás kategóriáján keresztüli összekapcsolásuk ma már nemzetközi követelmény a munkaügyi statisztikában. A tanulmány ismerteti az egyszerre több állással rendelkezők számának mérését, vizsgálja a többszörös munkavállalók fő jellemzőit és ezeknek változásait, rávilágít a foglalkoztatottság mérésével kapcsolatos összefüggésekre az Egyesült Államok esetében.

A többszörös munkavállalásra vonatkozó adatokat a havi háztartás-statisztikai felvéte-

Az újabb acélgyártási technológiák nagyobb szakértelmet követelnek. Sok függ a különböző piacok minőségi követelményeitől is. A következő évtizedben nagy valószínűséggel korszerűbb technikát vezetnek be az acéltermelésben, amely magában foglalja a bonyolult eszközök, a mikroelektronika és a komplex szoftverek használatát, valamint az igényes folyamatellenőrzést, s mindehhez szakképzett munkaerőt kell alkalmazni. Ezért az iparosított országokban már folyik a munkaerő át- és posztgraduális képzése, ugyanakkor a szegényebb országokban az új technika fogadását korlátozza a szakértelm és a szükséges kellékek hiánya.

Az eddigiekben a világversenyben való sikeres szereplést nem befolyásolta a természeti erőforrások, nyersanyagok lelőhelyének holléte. Kérdés, hogy a jövő acélgazdaságának alakulásában fontosabb lesz-e ez a tényező.

Jelenleg a világban az acél 60 százalékát vasércből nyerik és a termelés technológiában nagyolvasztókat alkalmaznak. Az alapanyag 40 százaléka acélhulladék, és a feldolgozás elektromos kemencékben történik, akár miniüzemről, akár integrált üzemről van szó.

A nagyolvasztót és oxigénbefúvásos kemencét alkalmazó technológia versenyképességét nagyban befolyásolja az acélhulladék ára. Ha ez jelentősebben emelkedik – ami valószínű –, úgy tűnik, megállítható a nagyolvasztók termelésének hanyatlása. Új kemencék azonban előreláthatóan még ebben az esetben sem fognak épülni, tekintettel a beruházás magas költségeire. A hulladék árának emelkedése nagy csapás lesz a miniüzemekre, helyettesítő fém bevitelére kényszeríti ezeket. Az újabb módszerek tökeszükséglete valószínűleg sokkal kisebb lesz a jelenlegi nagyolvasztó és az oxigénbefúvásos kemence kombinációjú technológiák tökeigényénél.

A jelenlegi és várható technológiai és költség szerkezeti változások ellenére is kevés ország állíthatja, hogy az acélkészítés minden eszköze rendelkezésére áll.

A vasérc szállítási költsége igen alacsony, a világ igényének felét két ország: Ausztrália és Brazília elégíti ki. Brazíliának ugyan rengeteg érce van, de nincs az előállításához szükséges energiája. A gazdag ércforrás ellenére az említett két országban nagyon nehéz lenne nemzetközileg versenyképes acélipart létrehozni. Európának van szene (ma már támogatott a szénipar), de nincs magas vastartalmú érce. Indiában mind a jó minőségű vasérc, mind az energiaforrás rendelkezésre áll, de annak ellenére, hogy acélipara bővül, még mindig nem szá-

mottevő, és az ország jelenleg és a jövőben (2000 után) is nettó importőr marad.

Ha a DRI előállítása továbbra is ilyen energiaigényes marad – azaz ha a technológiát nem fejlesztik tovább –, elsősorban az olyan energia-gazdag országoknak lesz módjuk azt alkalmazni mint Indonézia, Mexikó vagy Venezuela.

Az új technológiák kifejlesztése fontos a fejlődő országok számára. Ezek segítségével kisebb befektetéssel és hatékony termeléssel ki lehet elégíteni a viszonylag kisebb (helyi) piacok igényeit. A piac közelsége jövedelmezőséget ígér. A fejlődő országok csoportja a jövőben is jelen lesz a világ acélpiacán. Néhány fejlődő ország – mint például Brazília, Indonézia, Mexikó, Nigéria, Venezuela – regionális ellátóvá válhat. A többiek piacorientált üzemekkel és a helyi vásárlók igényeinek kielégítésével követhetik az iparosított országok példáját, mivel a legtöbb ország piaca elég nagy ahhoz, hogy hatékonyan működtesse kohászati üzemait.

(Ism.: Deák Györgyné)

PLEWES, TH. J.-Jr. STINSON, J. F.:

A TÖBBSZÖRÖS MUNKAVÁLLALÁS
MÉRÉSE ÉS JELENTŐSÉGE
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

(The measurement and significance of multiple job-holding in the United States.) – *Statistical Journal of the United Nations*. ECE. 1991. 1. sz. 57–67. p.

Egyre több országhoz hasonlóan, az Egyesült Államokban is többféle módon végzik a munkaerő-felméréseket. A háztartás-statisztikában a személyeket csoportosítják aszerint, hogy foglalkoztatottak, munkanélküliek vagy a munkaerőpiacon kívüliek-e, a vállalati felmérések és az üzleti nyilvántartások ellenben a munkahelyek számát veszik figyelembe. A kétféle vizsgálati módszerrel kapott adatok természetesen nem egyeznek, a munkahelyek száma a többszörös munkavállalás következtében mindig meghaladja a munkavállalók számát. A személyek és a posztok megkülönböztetése, valamint az állás kategóriáján keresztüli összekapcsolásuk ma már nemzetközi követelmény a munkaügyi statisztikában. A tanulmány ismerteti az egyszerre több állással rendelkezők számának mérését, vizsgálja a többszörös munkavállalók fő jellemzőit és ezeknek változásait, rávilágít a foglalkoztatottság mérésével kapcsolatos összefüggésekre az Egyesült Államok esetében.

A többszörös munkavállalásra vonatkozó adatokat a havi háztartás-statisztikai felvéte-

lek (Current Population Survey – CPS) periodikus kiegészítő kérdései útján gyűjtik rendszerint minden év májusában. A kérdés a vizsgálat ideje alatt, főállás mellett, bármely más munkáltató számára végzett fizetett munkára vonatkozik. A CPS-ben a többszörös munkavállaló meghatározása a következő: olyan foglalkoztatott, aki a vizsgálat referencia hetének folyamán bérrel vagy fizetéssel járó munkát vállal két vagy több munkáltatónál, illetve önálló foglalkozása van, vagy nem fizetett kiegészítő családtag főállása mellett.

A felmérések adatai szerint 1989 májusában 7,2 millió munkavállalónak volt egyszerre több állása, ami 1,5 millióval (26%) több, mint 1985-ben, és 2,5 millióval (körülbelül 50%) több, mint 1980-ban. 1989-ben mind a nők, mind a férfiak esetében a 35 és 44 év közötti korcsoportban volt a legmagasabb a többszörös munkavállalók aránya (7,4 és 6,8%). Családi állapot szerinti bontásban a házas férfiak az egyedülállóknál nagyobb arányban töltöttek be egyszerre több állást, míg a nők esetében az özvegyek, elváltak és a különélők aránya volt magasabb. Faj szerinti bontásban a mellékfoglalkozás továbbra is a fehérekre volt jellemzőbb, körükben ez az arány az 1985-ös 5,7-ről 6,5 százalékra emelkedett.

A több állás vállalásának okaként a megkérdezettek több mint 35 százaléka rendszeres kiadásai fedezését, további 9 százaléka adósságai törlesztését jelölte meg. 16 százalékuk indokolta döntését azzal, hogy a jövőre akar tartalékolni, míg 15 százalékuk tapasztalatokat akart szerezni különböző foglalkozások vagy vállalkozás kiépítése terén. Majdnem egyenyedük egyéb okokat említett. A fenti indokok nemek és családi állapot szerint eltérő arányban szerepeltek.

Ágazati bontásban a többszörös munkavállalók aránya az államigazgatásban (8,8%) és a szolgáltatásban (7,8%), különösen az oktatási szolgáltatásban (11,1%) dolgozók esetén volt a legmagasabb. Kiemelkedett a másodállást vállaló középiskolai és egyetemi tanárok aránya. A legalább egyik munkájukat a mezőgazdaságban végzők aránya valamelyest emelkedett 1989-ben (11,5%), de még mindig jelentősen alatta maradt az 1969-es 23 és az 1979-es 18 százaléknak.

A személyek munkaerőpiaci státusa és a munkahelyek vizsgálati módja között fennálló, már említett különbségek miatt a másodállások számának növekedése jelentős hatással volt az Egyesült Államok foglalkoztatottsági trendjeinek mérésére. Mind a két módszerrel nyert ada-

tok fontos jelzőszámai a munkaerőpiaci folyamatoknak, de a köztük levő különbségről meg kell említenünk, hogy az 1985 és 1989 közötti időszakot tekintve, a vállalati statisztikák szerint számolt foglalkoztatottság növekedése 700 000 fővel, a háztartás-statisztikában szereplő mezőgazdasági, önálló és magánháztartásban dolgozó munkásokkal kiigazítva pedig 1,6 millió fővel haladta meg a háztartás-statisztikák szerinti növekedést.

(Ism.: *Pruzsinszki Judit*)

SIK, O.:

A MONETARISTA ELMÉLET IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

(Aktuelle Probleme der monetaristischen Theorie.) – *Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik*. 1991. 5. sz. 535–540. p.

A szerző a *Milton Friedman* nevével fémjelzett monetarista gazdaságelmélettel, illetve a monetarista elveken alapuló gazdaságpolitikával száll szembe, anélkül, hogy foglalkoznék a monetarista elmélet kialakulásának eszmei hátterével. Szerinte a monetarista elméletre az jellemző, hogy a gazdasági fejlődés egyensúlyát elsősorban a pénzmennyiség változásainak függvényében ítéli meg. Eszerint a termelésben és a jövedelemelosztásban bekövetkező változások a pénzmennyiség-növekedés ingadozásaiból, instabilitásából fakadnak. A pénzmennyiség növekedése inflációra és felfelé ívelő konjunktúrára, csökkenése recesszióra, esetleg deflációra utal. A szerző értelmezésében a monetaristák szerint a központi banknak csak meghatározott állandó szinten kellene tartania a pénzmennyiség növekedését (például évi 2 százalékos szinten), a neoliberais felfogásúak pedig azt vallják, hogy a piaci mechanizmus önmagában képes megakadályozni a nemkívánatos egyensúlyhiányokat. A szerző ezzel élesen szembenállva azt gondolja, hogy a termelési szerkezetben bekövetkező, illetve a bérjövödelmek és a nyereség arányának változásai mindenképpen bekövetkeznek, és a keresletkínálati egyensúly megteremtéséhez vagy helyreállításához nem elégséges az árakat rugalmasan alakítani.

A szerző szerint az árak sokkal merevebbek annál, mint ahogy ezt az általa „idealista neoliberaisnak” nevezett felfogás képzeleli, mert mielőtt makrocsoportok árváltozásaira sor kerülne, a termelés és a beruházások recessziója már az aggregáció alacsonyabb szintjén létrehozta a maga „egyensúlyát”, ez pedig minden-

lek (Current Population Survey – CPS) periodikus kiegészítő kérdései útján gyűjtik rendszerint minden év májusában. A kérdés a vizsgálat ideje alatt, főállás mellett, bármely más munkáltató számára végzett fizetett munkára vonatkozik. A CPS-ben a többszörös munkavállaló meghatározása a következő: olyan foglalkoztatott, aki a vizsgálat referencia hetének folyamán bérrel vagy fizetéssel járó munkát vállal két vagy több munkáltatónál, illetve önálló foglalkozása van, vagy nem fizetett kiegészítő családtag főállása mellett.

A felmérések adatai szerint 1989 májusában 7,2 millió munkavállalónak volt egyszerre több állása, ami 1,5 millióval (26%) több, mint 1985-ben, és 2,5 millióval (körülbelül 50%) több, mint 1980-ban. 1989-ben mind a nők, mind a férfiak esetében a 35 és 44 év közötti korcsoportban volt a legmagasabb a többszörös munkavállalók aránya (7,4 és 6,8%). Családi állapot szerinti bontásban a házas férfiak az egyedülállóknál nagyobb arányban töltöttek be egyszerre több állást, míg a nők esetében az özvegyek, elváltak és a különélők aránya volt magasabb. Faj szerinti bontásban a mellékfoglalkozás továbbra is a fehérekre volt jellemzőbb, körükben ez az arány az 1985-ös 5,7-ről 6,5 százalékra emelkedett.

A több állás vállalásának okaként a megkérdezettek több mint 35 százaléka rendszeres kiadásai fedezését, további 9 százaléka adósságai törlesztését jelölte meg. 16 százalékuk indokolta döntését azzal, hogy a jövőre akar tartalékolni, míg 15 százalékuk tapasztalatokat akart szerezni különböző foglalkozások vagy vállalkozás kiépítése terén. Majdnem egyenyedük egyéb okokat említett. A fenti indokok nemek és családi állapot szerint eltérő arányban szerepeltek.

Ágazati bontásban a többszörös munkavállalók aránya az államigazgatásban (8,8%) és a szolgáltatásban (7,8%), különösen az oktatási szolgáltatásban (11,1%) dolgozók esetén volt a legmagasabb. Kiemelkedett a másodállást vállaló középiskolai és egyetemi tanárok aránya. A legalább egyik munkájukat a mezőgazdaságban végzők aránya valamelyest emelkedett 1989-ben (11,5%), de még mindig jelentősen alatta maradt az 1969-es 23 és az 1979-es 18 százaléknak.

A személyek munkaerőpiaci státusa és a munkahelyek vizsgálati módja között fennálló, már említett különbségek miatt a másodállások számának növekedése jelentős hatással volt az Egyesült Államok foglalkoztatottsági trendjeinek mérésére. Mind a két módszerrel nyert ada-

tok fontos jelzőszámai a munkaerőpiaci folyamatoknak, de a köztük levő különbségről meg kell említenünk, hogy az 1985 és 1989 közötti időszakot tekintve, a vállalati statisztikák szerint számolt foglalkoztatottság növekedése 700 000 fővel, a háztartás-statisztikában szereplő mezőgazdasági, önálló és magánháztartásban dolgozó munkásokkal kiigazítva pedig 1,6 millió fővel haladta meg a háztartás-statisztikák szerinti növekedést.

(Ism.: *Pruzsinszki Judit*)

SIK, O.:

A MONETARISTA ELMÉLET IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

(Aktuelle Probleme der monetaristischen Theorie.) – *Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik*. 1991. 5. sz. 535–540. p.

A szerző a *Milton Friedman* nevével fémjelzett monetarista gazdaságelmélettel, illetve a monetarista elveken alapuló gazdaságpolitikával száll szembe, anélkül, hogy foglalkoznék a monetarista elmélet kialakulásának eszmei hátterével. Szerinte a monetarista elméletre az jellemző, hogy a gazdasági fejlődés egyensúlyát elsősorban a pénzmennyiség változásainak függvényében ítéli meg. Eszerint a termelésben és a jövedelemelosztásban bekövetkező változások a pénzmennyiség-növekedés ingadozásaiból, instabilitásából fakadnak. A pénzmennyiség növekedése inflációra és felfelé ívelő konjunktúrára, csökkenése recesszióra, esetleg deflációra utal. A szerző értelmezésében a monetaristák szerint a központi banknak csak meghatározott állandó szinten kellene tartania a pénzmennyiség növekedését (például évi 2 százalékos szinten), a neoliberais felfogásúak pedig azt vallják, hogy a piaci mechanizmus önmagában képes megakadályozni a nemkívánatos egyensúlyhiányokat. A szerző ezzel élesen szembenállva azt gondolja, hogy a termelési szerkezetben bekövetkező, illetve a bérjövödelmek és a nyereség arányának változásai mindenképpen bekövetkeznek, és a keresletkínálati egyensúly megteremtéséhez vagy helyreállításához nem elégséges az árakat rugalmasan alakítani.

A szerző szerint az árak sokkal merevebbek annál, mint ahogy ezt az általa „idealista neoliberaisnak” nevezett felfogás képzeleli, mert mielőtt makrocsoportok árváltozásaira sor kerülne, a termelés és a beruházások recessziója már az aggregáció alacsonyabb szintjén létrehozta a maga „egyensúlyát”, ez pedig minden-

képpen a gazdaság növekedési folyamatának a zavarát jelenti.

A másik pont, ahol a szerző a neoliberalistákkal vitába száll, az optimális foglalkoztatási arány és az ún. „természetes” munkanélküliség kérdése. Nem hisz abban, hogy a piaci mechanizmus képes lenne megoldani a munkanélküliség problémáját, másrészt azt kifogásolja a Friedman-féle elméletben, hogy csak a munkanélkülivé váló korábbi foglalkoztatottak és az újra munkába állók egyenlegét tartja szem előtt, és ha esetleg többen helyezkednek el, mint ahányan munkanélkülivé váltak, akkor a látszat a valóságosnál kedvezőbb képet mutat, mert a korábbi munkanélküliek masszív tömegét nem veszik számba. Ez a tömeg pedig nem tekinthető „természetes” munkanélküliségi mutatónak. Hajlik azonban afelé a nézet felé, hogy 2-4 százalékos munkanélküliség mellett még teljes foglalkoztatottságról lehet beszélni.

Sik a továbbiakban azt a felfogást is vitatja, amely szerint a teljes foglalkoztatottság eléréséig a béreknek szükségképpen emelkedniük kellene, ami az inflációt is növelné. Véleménye szerint a piacgazdaságban is elképzelhető, hogy az átlagbér-emelkedés nem haladja meg a termelékenység emelkedését. A Phillips-görbe érvényességét csak rövid távon fogadja el.

Abban azonban egyetért a monetaristákkal, hogy ha az inflációval erős restriktív pénzpolitika száll szembe, ez munkanélküliséggel párosuló recesszióhoz vezethet. Természetesnek tartja, hogy a korábbi központi tervirányítású országokban a stabilizáció időlegesen a munkanélküliség növekedését okozza.

Ebben a pontban a szerző a keynesi gazdaságpolitikához kanyarodik vissza azzal az állítással, hogy a munkanélküliség növekedését beruházásokkal kell ellensúlyozni, feltételezve, hogy a kereslet a termelésnél, a nyereség pedig a kamatlábemelkedésnél gyorsabban nő.

A szerző véleménye két megállapításban öszszegződik. Az egyik szerint a restriktív pénzügypolitika a volt központi tervirányítású szocialista országokban önmagában nem elég a munkanélküliség csökkentésére; ehhez a gazdasági szerkezet átalakítására és az állami támogatások megszüntetésére is szükség van. A másik szerint a beruházási tevékenységet nagyobb külföldi tőke bevonásával kell erősíteni, például a szolgáltatások, a környezetvédelem, a idegenforgalom területén. Ebben azonban Sik – bár „lehetőleg magántulajdoni formák között” – sajátos módon, az állami kezdeményezéseknek szán jelentős szerepet.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAIRE de statistiques régionales, 1989. Institut national de statistique. Bruxelles. INS. 1990. 273 p.

Belgium területi statisztikai évkönyve, 1989.

I-038-B-0189/1989

ANUARUL statistic al României, 1990. Comisia Nationala pentru Statistica. Bucuresti. CNPS. 1990. XX, 722 p.

Románia statisztikai évkönyve, 1990.

I-044-C-0002/1990

ECONOMIC and social indicators. National Statistical Office. Bangkok. NSO. 1990. 177 p.

Thaiföld társadalmi-gazdasági jelzőszámai.

I-058-B-0053

L'ÉCONOMIE de la Tunisie en chiffres, 1989. Institut national de la statistique. Tunis. INS. 1990. 174 p.

Tunézia számokban, 1989.

I-064-D-0002/1989

LANDSHAGIR. Statistical abstract of Iceland, 1991. Reykjavík. Hagstofa Íslands. 1991. 262. p., [4] térk.

Ízland statisztikai összefoglalója, 1991.

I-039-B-0054/1991

LATVIJAS tautas saimniecība. Statistikas gadagramata, 1989. Narodnoe khozajjstvo Latvii. Latvijas Valsts statistikas komiteja. Riga. Avots. 1990. 329 p.

Lettország népgazdasága. Statisztikai évkönyv, 1989.

I-042-C-0131/1989

NARODNOE khozajjstvo Armjanskoj SSR v 1988 godu. Statisticheskij ezhegodnik. Central'noe statisticheskoe upravlenie Armjanskoj SSR. Erevan. Ajjastan. 1989. 271 p.

Örményország népgazdasága. Statisztikai évkönyv, 1988.

I-042-C-0133/1988

NARODNOE khozajjstvo Azerbajdzhanskoj SSR v 1988 godu. Statisticheskij ezhegodnik. Central'noe statisticheskoe upravlenie Azerbajdzhanskoj SSR. Baku. Azernsr. 1990. 423 p.

Azerbajdzsán népgazdasága. Statisztikai évkönyv, 1988.

I-042-C-0177/1988

NARODNOE khozajjstvo Belorusskoj SSR v 1989 godu. Statisticheskij ezhegodnik. Central'noe statisticheskoe upravlenie Belorusskoj SSR. Minsk. Belarus'. 1990. 271 p.

Belorusszia népgazdasága. Statisztikai évkönyv, 1989.

I-042-C-0124/1989

képpen a gazdaság növekedési folyamatának a zavarát jelenti.

A másik pont, ahol a szerző a neoliberalistákkal vitába száll, az optimális foglalkoztatási arány és az ún. „természetes” munkanélküliség kérdése. Nem hisz abban, hogy a piaci mechanizmus képes lenne megoldani a munkanélküliség problémáját, másrészt azt kifogásolja a Friedman-féle elméletben, hogy csak a munkanélkülivé váló korábbi foglalkoztatottak és az újra munkába állók egyenlegét tartja szem előtt, és ha esetleg többen helyezkednek el, mint ahányan munkanélkülivé váltak, akkor a látszat a valóságosnál kedvezőbb képet mutat, mert a korábbi munkanélküliek masszív tömegét nem veszik számba. Ez a tömeg pedig nem tekinthető „természetes” munkanélküliségi mutatónak. Hajlik azonban afelé a nézet felé, hogy 2-4 százalékos munkanélküliség mellett még teljes foglalkoztatottságról lehet beszélni.

Sik a továbbiakban azt a felfogást is vitatja, amely szerint a teljes foglalkoztatottság eléréséig a béreknek szükségképpen emelkedniük kellene, ami az inflációt is növelné. Véleménye szerint a piacgazdaságban is elképzelhető, hogy az átlagbér-emelkedés nem haladja meg a termelékenység emelkedését. A Phillips-görbe érvényességét csak rövid távon fogadja el.

Abban azonban egyetért a monetaristákkal, hogy ha az inflációval erős restriktív pénzpolitika száll szembe, ez munkanélküliséggel párosuló recesszióhoz vezethet. Természetesnek tartja, hogy a korábbi központi tervirányítású országokban a stabilizáció időlegesen a munkanélküliség növekedését okozza.

Ebben a pontban a szerző a keynesi gazdaságpolitikához kanyarodik vissza azzal az állítással, hogy a munkanélküliség növekedését beruházásokkal kell ellensúlyozni, feltételezve, hogy a kereslet a termelésnél, a nyereség pedig a kamatlábemelkedésnél gyorsabban nő.

A szerző véleménye két megállapításban öszszegződik. Az egyik szerint a restriktív pénzügypolitika a volt központi tervirányítású szocialista országokban önmagában nem elég a munkanélküliség csökkentésére; ehhez a gazdasági szerkezet átalakítására és az állami támogatások megszüntetésére is szükség van. A másik szerint a beruházási tevékenységet nagyobb külföldi tőke bevonásával kell erősíteni, például a szolgáltatások, a környezetvédelem, a idegenforgalom területén. Ebben azonban Sik – bár „lehetőleg magántulajdoni formák között” – sajátos módon, az állami kezdeményezéseknek szán jelentős szerepet.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálathoz az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAIRE de statistiques régionales, 1989. Institut national de statistique. Bruxelles. INS. 1990. 273 p.

Belgium területi statisztikai évkönyve, 1989.

I-038-B-0189/1989

ANUARUL statistic al României, 1990. Comisia Nationala pentru Statistica. Bucuresti. CNPS. 1990. XX, 722 p.

Románia statisztikai évkönyve, 1990.

I-044-C-0002/1990

ECONOMIC and social indicators. National Statistical Office. Bangkok. NSO. 1990. 177 p.

Thaiföld társadalmi-gazdasági jelzőszámai.

I-058-B-0053

L'ÉCONOMIE de la Tunisie en chiffres, 1989. Institut national de la statistique. Tunis. INS. 1990. 174 p.

Tunézia számokban, 1989.

I-064-D-0002/1989

LANDSHAGIR. Statistical abstract of Iceland, 1991. Reykjavík. Hagstofa Íslands. 1991. 262. p., [4] térk.

Ízland statisztikai összefoglalója, 1991.

I-039-B-0054/1991

LATVIJAS tautas saimniecība. Statistikas gadagramata, 1989. Narodnoe khozajjstvo Latvii. Latvijas Valsts statistikas komiteja. Riga. Avots. 1990. 329 p.

Lettország népgazdasága. Statisztikai évkönyv, 1989.

I-042-C-0131/1989

NARODNOE khozajjstvo Armjanskoj SSR v 1988 godu. Statisticheskij ezhegodnik. Central'noe statisticheskoe upravlenie Armjanskoj SSR. Erevan. Ajjastan. 1989. 271 p.

Örményország népgazdasága. Statisztikai évkönyv, 1988.

I-042-C-0133/1988

NARODNOE khozajjstvo Azerbajdzhanskoj SSR v 1988 godu. Statisticheskij ezhegodnik. Central'noe statisticheskoe upravlenie Azerbajdzhanskoj SSR. Baku. Azernsr. 1990. 423 p.

Azerbajdzsán népgazdasága. Statisztikai évkönyv, 1988.

I-042-C-0177/1988

NARODNOE khozajjstvo Belorusskoj SSR v 1989 godu. Statisticheskij ezhegodnik. Central'noe statisticheskoe upravlenie Belorusskoj SSR. Minsk. Belarus'. 1990. 271 p.

Belorusszia népgazdasága. Statisztikai évkönyv, 1989.

I-042-C-0124/1989

NARODNOE khozajjstvo Kazakhstana v 1988 godu. Statisticheskij ezhegodnik. Central'noe statisticheskoe upravlenie Kazahskoj SSR. Alma-Ata. Kazakhstan. 1989. 391 p.

Kazahsztán népgazdasága. Statisztikai évkönyv, 1988.
I-042-C-0224/1988

NARODNOE khozajjstvo Kirgizskoj SSR v 1988 godu. Statisticheskij ezhegodnik. Central'noe statisticheskoe upravlenie Kirgizskoj SSR. Frunze. Kirgizstan. 1989. 243 p.

Kirgizia népgazdasága. Statisztikai évkönyv, 1988.
I-042-C-0123/1988

NARODNOE khozajjstvo RSFSR v 1989 godu. Statisticheskij ezhegodnik. Central'noe statisticheskoe upravlenie RSFSR. Moskva. Finansy i stat. 1990. 691 p.

Oroszország népgazdasága. Statisztikai évkönyv, 1989.
I-042-C-0202/1989

NARODNOE khozajjstvo Uzbekskej SSR v 1988 godu. Statisticheskij ezhegodnik. Central'noe statisticheskoe upravlenie Uzbekskej SSR. Taskent. Uzbekistan. 1989. 349 p.

Üzbegisztán népgazdasága. Statisztikai évkönyv, 1988.
I-042-C-0140/1988

STATISTICAL yearbook for Asia and the Pacific, 1990. Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. Bangkok. UN ESCAP. 1991. XXII, 465 p.

Ázsia és a Csendes-óceáni térség statisztikai évkönyve, 1990.

I-058-B-0008/1990
I-002-C-0146/1989

STATISTICKI godisnjak Jugoslavije, 1990. Federal Republic of Yugoslavia. Savezni zavod za statistiku. Beograd. SZS. 1991. 204 p.

Jugoszlávia statisztikai évkönyve, 1990.

I-046-B-0016/1990/A

STATISTIKÉ epetérís tés Ellados, 1988. Statistika yearbook of Greece. Ethniké Statistiké Ypéresia tés Ellados. Athénai. ESYE. 1990. XXII, 507 p.

Görögország statisztikai évkönyve, 1988.

I-049-B-0050/1988

STATISTISK árbok, 1991. Statistical yearbook of Norway. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 496 p.

Norvégia statisztikai évkönyve, 1991.

I-040-C-0167/1991

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

AUDOKLASSYS, I.: Aussenhandel 1988: „Harmonisiertes System”. Wien: ÖStZ. 1990. 146 p.

Az összesített osztályozási rendszer automatizált dokumentációs rendszere. Ausztria 1988. évi külkereskedelmének „harmonizált rendszere”.

I-002-B-0249/9

MEASUREMENT and modelling in economics. Ed. by Gareth D. Myles. Amsterdam [etc.]. North-Holland. 1990. XIV, 461 p.

Mérés és modellezés a közgazdaság-tudományban.

713701

GAZDASÁGSTATISZTIKA

AGRICULTURAL trade. 1989–1990. New York. UN. 1991. V, 39 p.

A világ mezőgazdasági külkereskedelme, az 1989–1990. években.

I-031-B-0221/1989–1990/2

ANNUAL bulletin of coal statistics for Europe, 1991. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1991. 128 p.

Európa szénstatisztikájának éves jelentése, 1991.

I-072-B-0272/1991

ANNUAL report of the European Free Trade Association, 1990. Geneva. EFTA. 1991. 68 p.

Az EFTA éves jelentése, 1990.

471570/1990

ANNUAL report of the Executive Board for the financial year ended April 30. 1990. International Monetary Fund. Washington. IMF. 1990. XI, 177 p.

Az IMF éves jelentése, 1990.

470174/1990

ANNUAL report on exchange arrangements and exchange restrictions, 1990. International Monetary Fund. Washington. IMF. 1990. VI, 583 p.

Az IMF jelentése a devizamegállapodásokról és -korlátozásokról, 1990.

470175/1990

AUSSENHANDEL. Aussenhandel nach dem Internationalen Warenverzeichnis für den Aussenhandel (SITC-Rev. 3) und Ländern, 1990. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 762 p.

A Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelme a SITC-módosítások és országok szerint, 1990.

I-004-B-0247/1990

BAUTÄTIGKEIT und Wohnungen. Bautätigkeit, 1989. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 91 p.

A Német Szövetségi Köztársaság építőipari és lakásstatisztikája. Építkezések, 1989.

I-004-B-0072/1989

BEVÖLKERUNG und Erwerbstätigkeit. Struktur der Arbeitnehmer, 1990. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 76 p.

Népesség és keresőtevékenység a Német Szövetségi Köztársaságban. A munkavállalók összetétele, 1990.

I-004-B-0254/1990

BILAN Formation-emploi, 1988. CÉREQ. INSÉE. SPRÉSÉ. Paris: INSÉE. 1991. 69 p.

Franciaország szakképzési és foglalkoztatási mérlege, 1988.

I-033-B-0394/1988

BYGGE- og anleggstatistikk, 1989. Construction statistics. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 78 p.

Norvégia építőipari statisztikája, 1989.

I-040-B-0077/1989

CIVIL aviation statistics of the world, 1989. ICAO statistical yearbook. International Civil Aviation Organization. Montreal. ICAO. 1990. 139 p.

A világ polgári repülési statisztikája, 1989.

I-071-C-0060/1989

COMPENDIUM of tourism statistics, 1985–1989. World Tourism Organization. Madrid. WTO. 1990. VIII, 200 p.

A WTO idegenforgalmi statisztikája, 1985–1989.

I-034-D-0004/11

Les **COMPTEs** de l'agriculture française pour 1990. Paris. INSÉE. 1991. 193 p.

A francia mezőgazdaság elszámolásai, 1990.

I-033-B-0387/1990

ECONOMIC and social survey of Asia and the Pacific, 1990. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. Bangkok. UN ESCAP. 1991. XIII, 237 p.

Ázsia és a Csendes-óceánia gazdasága és társadalma.

I-072-B-0116/1990

- ECONOMIC* survey of Europe in 1990–1991. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1991. IX, 255 p.
Európa gazdasági áttekintése, 1990–1991.
I-031-B-0134/1990–1991
- L'ÉCONOMIE* belge en 1989. Synthèse annuelle. Ministère des affaires économiques Direction générale des études et de la documentation. Bruxelles. MAE DGED. 1990. XVI, 120 p.
Belgium gazdaságstatisztikája, 1989.
I-038-B-0075/1989/1
- The *EGG* market, 1989–1990. New York. UN. 1991. IV, 41 p.
A tojás világpiaca, 1989–1990.
I-031-B-0221/1989–1990/6
- EINKOMMENSTEUERSTATISTIK*, 1988. Wien. ÖStZ. 1991. 157 p.
Ausztria jövedelemadó statisztikája, 1988.
I-002-B-0220/1988
- ENERGY* balances of OECD countries, 1980–1989. International Energy Agency. Paris. OECD IEA. 1991. 450 p.
Az OECD-országok energiastatisztikája, 1980–1989.
I-033-B-0299/1980–1989
- ENERGY* statistics yearbook, 1989. Department of International Economic and Social Affairs. Statistical Office. New York. UN. 1991. XLVIII, 440 p.
Nemzetközi energiastatisztikai évkönyv, 1989.
I-072-B-0123/1989
- ESTADÍSTICA* de sociedades mercantiles, 1988. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1990. 143 p.
Spanyolország kereskedelmi társaságainak statisztikája, 1988.
I-034-B-0056/1988
- FOREIGN* trade by commodities, 1990. Vol. 1. Series C. OECD Department of Economics and Statistics. Paris. OECD. 1991. 469 p.
Az OECD-országok külkereskedelmi statisztikája, 1990. 1. köt.
I-033-B-0153/1990/1
- Der *FREMDENERKEHR* in Österreich im Jahre 1990. Wien. ÖStZ. 1991. 235 p.
Ausztria idegenforgalma, 1990.
I-002-B-0215/1990
- The *GRAIN* market, 1989–1990. New York. UN. 1991. V, 39 p.
A gabonafélék világpiaca, 1989–1990.
I-031-B-0221/1989–1990/3
- GRAIN* trade of Canada, 1989–1990. Statistics Canada. Canadian Grain Commission. Ottawa. Stat. Canada. 1991. 88 p.
Kanada gabonakereskedelme, 1989–1990.
I-071-B-0063/1989–1990
- HANDEL*, Gastgewerbe, Reiseverkehr. Urlaubs- und Erholungsreisen, 1988–1989. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 49 p.
A Német Szövetségi Köztársaság kereskedelme, vendéglátóipara és idegenforgalma. Üdüléssel és szabadsággal kapcsolatos utazások, 1989–1990.
I-004-B-0207/1988–1989
- HUSHÁLLENS* utgifter, 1989. The family expenditure survey. Stockholm. SCB. 1991. 55 p.
Svédország háztartási kiadásainak felmérése, 1989.
I-041-B-0091/1989
- IMPORTS & exports* statistics. Vol. 1. Trade by commodity and country. Vol. 2. Trade by partner country. Nicosia. Min. of Finance. 1990. XXVIII, 1125 p. + IX, 1018 p.
Ciprus külkereskedelmi statisztikája, 1989.
I-048-B-0005/1989/1–2
- INDUSTRI*. Manufacturing, 1989. Data fördelade enligt Svensk standard för näringsgrensindelning (SNI). Produktion av varor och tjänster fördelade enligt HS-nomenklaturen. Stockholm. SCB. 1991. 173 p. + 281 p.
Svédország iparstatisztikája, 1989.
I-041-C-0059/1989/1–2
- Der *INTENSIVOBSTBAU* in Österreich, 1989. Wien. ÖStZ. 1990. 145 p.
Ausztria intenzív gyümölcsstermesztése, 1989.
I-002-B-0208/1989
- JAHRESSTATISTIK* des Aussenhandels der Schweiz, 1990. Bd. 3. hrsg. von der Eidgenössischen Oberzolldirektion. Bern. Eidg. Oberzolldirektion. 1991. 212 p.
Svájc külkereskedelmi statisztikája, 1990. 3. köt.
I-031-A-0009/1990/3
- KUNTASEKTORIN* kuukausipalkat, 1989. Helsinki. Tilastokeskus. 1990. 133 p.
Finnország szolgáltatási szektorának havibérei, 1989.
I-043-B-0180/1989
- LAND-* und Forstwirtschaft, Fischerei, 1990. Ausgewählte Zahlen für die Agrarwirtschaft. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 264 p.
A Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasága, erdőgazdálkodása és halászata. Az agrárágazat kiválasztott jelzőszámai, 1990.
I-004-B-0288/1990
- LANGE* Reihen zur Wirtschaftsentwicklung, 1990. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 243 p.
A Német Szövetségi Köztársaság gazdasági növekedésének idősorai, 1990.
I-004-B-0170/1990
- LIVESTOCK* and animal products statistics, 1990. Statistics Canada. Ottawa. Stat. Canada. 1991. 59 p.
Kanada állat állománya és állati termék statisztikája, 1990.
I-071-B-0065/1990
- The *LIVESTOCK* and meat market, 1989–1990. New York. UN. 1991. VI, 101 p.
Élőállat- és húsvilágpiac, 1989–1990.
I-031-B-0221/1989–1990/4
- MADEN* istatistikleri, 1988. Mining statistics. Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara: DIE. 1990. VIII, 41 p.
Törökország bányászati statisztikája, 1988.
I-050-B-0036/1988
- METSÄTILASTOLLINEN* vuosikirja, 1989. Yearbook of forest statistics. Helsinki. Metsäntutkimuslaitos. 1990. 246 p.
Finnország erdészeti statisztikai évkönyve, 1989.
I-043-C-0033/1989
- MEZHDUNARODNYJJ* investicionnyj bank. Godovoj otchet, 1990. Moskva. MIB. 1991. 24 p.
A KGST Nemzetközi Beruházási Bankjának évi elszámolása, 1990.
I-042-B-0242/1990/0
- The *MILK* and dairy products market, 1989–1990. New York. UN. 1991. V, 60 p.
A tej és tejtermékek világpiaca, 1989–1990.
I-031-B-0221/1989–1990/5
- NATIONAL* accounts, 1977–1989. Detailed tables. OECD Department of Economics and Statistics Paris. OECD. 1991. 588 p.
A világ országainak nemzetgazdasági mérlegei, 1977–1989. 2. köt. részletes táblák.
I-033-B-0179/1977–1989/2
- NATIONAL* income and expenditure, 1989. comp. by the Central Statistics Office. Dublin: CSO. 1990. 66 p.
Írország nemzetgazdasági elszámolásai, 1989.
I-036-C-0129/1989

PREISE. Preise und Preisindize für die Land- und Forstwirtschaft, 1990. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]: Kohlhammer. 1991. 56 p.

Árak a Német Szövetségi Köztársaságban. A mezőgazdaság és erdőgazdálkodás árai és árindexei, 1990.

I-004-B-0074/II/1990

PRESUPUESTOS familiares budgets. Vol.1. Manual metodológico. Vol. 2. Cuadros comparativos: República Federal de Alemania, España, Francia, Irlanda, Italia, Países Bajos. EUROSTAT. Luxembourg. EUROSTAT. 1990. 73. p+319 p.

Az Európai Közösségek országainak családi költségvetései. 1-2.köt. Módszertani kézikönyv. Összehasonlító táblák.

811561 I-030-B-0195

PRODUZIERENDES Gewerbe, 1989. Beschäftigte, Umsatz und Investitionen der Unternehmen und Betriebe im Bergbau ... Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 106 p.

A Német Szövetségi Köztársaság ipara. A bányászati és feldolgozóipari üzemek és vállalatok foglalkoztatottsága, forgalma és beruházásai, 1989.

I-004-B-0198/1989

PRODUZIERENDES Gewerbe, 1989. Kostenstruktur der Unternehmen im Baugewerbe. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 76 p.

A Német Szövetségi Köztársaság ipara. Az építőipari vállalatok költségszerkezete, 1989.

I-004-B-0209/1989

PRODUZIERENDES Gewerbe, 1989. Beschäftigung, Umsatz und Investitionen der Unternehmen im Baugewerbe. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 35 p.

A Német Szövetségi Köztársaság ipara. Az építőipari vállalatok foglalkoztatottsága, forgalma és beruházásai, 1989.

I-004-B-0071/II/1989

PRODUZIERENDES Gewerbe, 1990. Beschäftigung Umsatz und Energieversorgung 1990 im Bergbau und im verarbeitenden Gewerbe. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 98 p.

A Német Szövetségi Köztársaság ipara. A bányászati és feldolgozóipari vállalatok foglalkoztatottsága, forgalma és energiafelhasználása, 1990.

I-004-B-0200/1990

PRODUZIERENDES Gewerbe, 1989. Kostenstruktur der Unternehmen im Verbrauchsgüter produzierender Gewerbe und im Nahrungs- und ... Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 146 p.

A Német Szövetségi Köztársaság ipara. A fogyasztási, élelmiszeripari és élvezeti cikkeket gyártó vállalatok költségszerkezete, 1989.

I-004-B-0217/1989

PRODUZIERENDES Gewerbe, 1989. Beschäftigung, Umsath, Investitionen und ... der Unternehmen in der Energie- und Wasserversorgung. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 75 p.

A Német Szövetségi Köztársaság ipara. Az energia- és vízszolgáltatási vállalatok foglalkoztatottsága, forgalma, beruházásai és költségszerkezete, 1989.

I-004-B-0289/1989

PRODUZIERENDES Gewerbe, 1989. Kostenstruktur der Unternehmen im Bergbau, Grundstoff- und Produktionsgütergewerbe. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 99 p.

A Német Szövetségi Köztársaság ipara. A bányászati, alapanyagipari és feldolgozóipari vállalatok költségszerkezete, 1989.

I-004-B-0215/1989

PRODUZIERENDES Gewerbe, 1989. Kostenstruktur der Unternehmen im Investitionsgüter produzierenden Gewerbe. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 113 p.

A Német Szövetségi Köztársaság ipara. A beruházási javakat gyártó vállalatok költségszerkezete, 1989.

I-004-B-0216/1989

RAPPORT sur les comptes de la nation de l'année, 1990. Comptes et indicateurs économiques. Paris. INSEE. 1991. 422 p.

Franciaország nemzetgazdasági elszámolásai, 1990.

I-033-B-0409/1990

SCHRADER, J. V.: EC agricultural trade policies towards developing countries Kiel: Inst. für Weltwirtschaft. 1990. 38 p.

A Közös Piac fejlődő országokkal kapcsolatos agrárkereskedelmi intézkedései.

811565

SCHRADER, K.: Das militärische Beschaffungswesen in den Vereinigten Staaten. Kiel. Inst. für Weltwirtschaft. 1990. 40 p.

Az Egyesült Államok katonai vásárlásai.

811567

SINN, S.: Net external asset positions of 145 countries. Estimation and interpretation. Tübingen. Mohr. 1990. X, 213 p.

145 ország nettó külföldi követelései.

713675

SKATTER og afgifter. Oversigt, 1990. Taxes and duties. Danmarks Statistik. København. Danmarks Stat. 1990. 146 p.

Dánia adó- és vámstatisztikája, 1990.

I-039-B-0035/1990

SKOGSSTATISTISK årsbok, 1990. Statistical yearbook of forestry. Jönköping. Skogsstyrelsen. 1991. 310 p.

Svédország erdőgazdálkodási statisztikai évkönyve, 1990.

I-041-C-0163/1991

SKOGSTATISTIKK, 1989. Forestry statistics. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 121 p.

Norvégia erdőgazdálkodási statisztikája, 1989.

I-040-B-0098/1989.

The **STATE** of food and agriculture, 1990. Rome. FAO 1991. XXII, 223 p.

A világ élelmiszer- és mezőgazdasági helyzete, 1990.

470195/1990

STATISTICHE del turismo. Anno 1989. Istituto Centrale di Statistica. Roma. ISTAT. 1991. 134 p.

Olaszország idegenforgalmi statisztikája, 1989.

I-032-B-0230/1989

STATISTICHE forestali, 1988. Istituto Centrale di Statistica. Roma. ISTAT. 1991. 147 p.

Olaszország erdőgazdálkodási statisztikája, 1988.

I-032-C-0225/41

STATISTIKA spoljne trgovine SFR Jugoslavije. Za 1990 godinu. Statistics of foreign trade of the SFR Yugoslavia. Beograd. SZS. 1991. 1249 p.

Jugoszlávia külkereskedelmi statisztikája, 1990.

I-046-B-0003/1990

STATISTIQUE du trafic international des ports, 1989. U.E.B.L. Institut national de statistiques. Bruxelles. INS. 1990. 342 p.

Belgium kikötőinek nemzetközi forgalma, 1989.

I-038-B-0141/1989

STATISTIQUES de la construction et du logement, 1989. Institut national de statistique. Bruxelles: INS. 1989. 152 p.

Belgium építőipari és lakásstatisztikája, 1989.

I-038-B-0174/1989

STATISTIQUES du commerce extérieur, 1989. Le transport du commerce extérieur de la France. Ministère de l'économie, des finances et du budget. Paris. Dir. gén. des douanes et droits indirects. 1990. 151 p.

Franciaország külkereskedelmi statisztikája. Szállítások, 1989.

I-033-B-0260/1989

STATISTIQUES du commerce extérieur de l'Union économique belgo-luxembourgeoise, 1990. Institut national de statistique. Bruxelles. INS. 1991. 489 p.

A Belga-luxemburgi Gazdasági Unió külkereskedelmi statisztikai évkönyve, 1990.

I-038-B-0208/1990

STATISTIQUES financières de l'OCDE. Supplément méthodologique, 1989. Organisation de coopération et de développement économiques. Paris. OECD. 1989. 345 p.

Az OECD-országok pénzügyi statisztikája. Módszertani kiegészítés, 1989.

I-033-B-0371/1989

TARIMSAL yapi ve üretim, 1988. Agricultural structure and production. Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara. DIE. 1990. XIII, 328 p.

Törökország mezőgazdasági szerkezete és termelése, 1988.

I-050-B-0044/1988

TEOLLISUUDEN vuosikirja. Yearbook of industrial statistics. Osa 1-2. Helsinki. Tilastokeskus. 1991. 261 p. + 383 p.

Finnország iparstatisztikai évkönyve, 1991. 1-2. köt.

I-043-B-0020/1991/1-2

TRADE of Canada. Imports, 1990. Merchandise trade. Statistics Canada. Ottawa. Stat. Canada. 1991. 1049 p.

Kanada külkereskedelme. Import, 1990.

I-071-B-0001/1990/I

ULKOMAANKAUPPA, 1990. Osa 3. Utrikeshandel. Foreign trade. Tullihallitus. Helsinki: Tullihallitus. 1991. XV, 386 p.

Finnország külkereskedelme, 1990. 3. rész.

I-043-B-0009/1990/3

UNTERNEHMEN und Arbeitsstätten, 1990. Zahl und Nominalkapital der Kapitalgesellschaften. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1991. 34 p.

Vállalatok és munkahelyek a Német Szövetségi Köztársaságban. A tőketársaságok száma és alaptőkéje, 1990.

I-004-B-0296/1990

UTENRIKSHANDEL, 1990. External trade. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 370 p.

Norvégia külkereskedelme, 1990.

I-040-B-0079/1990

UTRIKESHANDEL, 1990. Arsstatistik. Import och export: Fördelning land/vara enligt SITC. Foreign trade. Stockholm: SCB. 1991. 226 p. + 322 p.

Svédország külkereskedelmi statisztikája, 1990.

I-041-B-0088/1990/[1]-[2]

VAREHANDELSSTATISTIKK, 1989. Wholesale and retail trade statistics. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 74 p.

Norvégia nagy- és kiskereskedelmi statisztikája, 1989.

I-040-B-0095/1989

WOOL statistics, 1990-1991. Commonwealth Secretariat. International Wool Textile Organisation and International Wool Study Group. London. Commonwealth Secretariat. 1991. 68 p.

Nemzetközi gyapjústatisztika, 1990-1991.

I-036-B-0117/1990-1991

YEARBOOK of fishery statistics, 1989. Vol. 68., 69. Rome: FAO. 1991. VIII, 516 p. + XI, 397 p.

A FAO halászati statisztikai évkönyve, 1989.

I-072-B-0096/68,-69

TÁRSADALOMSTATISZTIKA - EGÉSZSÉGÜGY - KULTÚRSTATISZTIKA

ARLIG regional sysselsättningsstatistik, 1989. Tabeller på riksnivå. Statistics on regional employment. Stockholm. SCB. 1991. 192 p.

Svédország regionális foglalkoztatottsági statisztikája, 1989.

I-041-B-0095/1989

Le COMPTE de l'éducation. Les comptes satellites de la comptabilité nationale. Paris. INSÉÉ. 1990. 329 p.

A francia oktatásügy elszámolásai.

I-033-B-0405/98-99

ENCUESTA de financiación y gastos de la enseñanza privada. Instituto Nacional de Estadística. Curso 1985-1986. Madrid. INE. 1991. 356 p.

A magánoktatás finanszírozásának és költségeinek felmérése Spanyolországban, 1985-1986-os tanév.

I-034-B-0085/1985-1986

ESTATÍSTICAS de protecção social, associações sindicais e patronais. Portugal. Instituto Nacional de Estatística. Lisboa. INE. 1990. XLV, 86 p.

Portugália társadalombiztosítási statisztikája, 1988.

I-035-B-0071/1988

HEALTH and welfare statistics in Japan, 1990. Health and Welfare Statistics Association. compil. by Statistics and Information Department ... Ministry of Health and Welfare. Tokyo. MHW. 1990. 177 p.

Japán egészségügyi és jóléti statisztikája, 1990.

I-051-C-0103/1990

HELSESTATISTIKK, 1989. Health statistics. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 107 p.

Norvégia egészségügyi statisztikája, 1989.

I-040-B-0087/1989

LØNNSSTATISTIKK for ansatte i helsevesen og sosial omsorg. Wage statistics of employees in health services and social welfare. 1. Oktober 1989. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1990. 115 p.

A norvég egészségügyben és társadalombiztosításban foglalkoztatottak bérstatisztikája, 1989. okt. 1.

I-040-B-0069/1989

NIEMI, I.-PÄÄKKÖNEN, H.: Time use changes in Finland in the 1980s. Helsinki. Tilastokeskus. 1990. 118 p.

Időfelhasználás Finnországban az 1980-as években.

I-043-B-0157/174

REGIONALT perspektiv på högskolan. Regional view on higher education. Stockholm. SCB. 1990. 80 p.

Svédország felsőoktatásának regionális áttekintése.

I-041-C-0235/11

La *STRUCTURE* des budgets familiaux en 1985. Compil. par D. Eneau, M. Moutardier. Paris. INSÉÉ. 1990. 165 p.

A francia családi költségvetések szerkezete 1985-ben.

I-033-B-0405/103

TIELIKENNEONNETTOMUODET, 1989. Road accidents Finland. Tilastokeskus. Helsinki. Tilastokeskus. 1990. 52 p.

Finnország közúti közlekedési balesetei, 1989.

I-043-B-0182/1989

TUOMIOISTUINEN toiminta. Tuomioistuimissa käsitellyt siviili-, rikosja hallinto-oikeudelliset asiat. Administration of justice. Helsinki. Tilastokeskus. 1990. 115 p.

Finnország igazságügyi statisztikája, 1988.

I-043-B-0087/1988

VÄESTÖN koulutusrakenne kunnittain. 31. 12. 1989. Helsinki. Tilastokeskus. 1991. 43 p.

Finnország felsőoktatási statisztikája, 1989. dec. 31.

I-043-B-0204/1989

DEMOGRÁFIA

BEFOLKNINGSSTATISTIKK, 1991. Folkemengd 1. Januar. Population statistics. Oslo [etc.] Stat. Sentralbyrå. 1991. 149 p.

Norvégia népesedésszatisztikája, 1991.

I-040-B-0123/1991/2

BOSANMA istatistikleri, 1989. Divorce statistics. Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara. DIE. 1991. VIII, 22 p.

Törökország válási statisztikája, 1989.

I-050-B-0039/1989

DÖDSORSAKER, 1988. Causes of death. Stockholm. SCB. 1991. 250 p.

Svédország halálloki statisztikája, 1988.

I-041-C-0068/1988

ENCUESTA de morbilidad hospitalaria, 1988. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1990. XIII, 330 p.

Spanyolország kórházi betegségi és halálzási felmérése, 1988.

I-034-B-0101/1988

ENCUESTA de población activa. Encuesta de migraciones. Año 1989. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1991. VIII, 108 p.

Spanyolország aktív népességének felmérése. Vándorlások, 1989.

I-034-B-0112/1989

ENCUESTA nacional de demografía y salud 1990. Centro Paraguayo de Estudios de Población. Asunción. CEPEP. Columbia. Md.: IRD. 1991. XXI, 172 p.

Paraguay 1990. évi demográfiai és egészségügyi felmérése.

I-081-B-0006/1990

ESTADÍSTICA del suicidio en España, 1989. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1991. 48 p.

Spanyolország öngyilkossági statisztikája, 1989.

I-034-B-0015/1989

ESTADÍSTICAS demográficas, 1989. Continente, Açores e Madeira. Statistiques démographiques. Instituto Nacional de Estadística. Lisboa. INE. 1990. 277 p.

Portugália demográfiai évkönyve, 1989.

I-035-B-0058/1989

EVLENME istatistikleri, 1989. Marriage statistics. Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara. DIE. 1991. VII, 34 p.

Törökország házassági statisztikája, 1989.

I-050-B-0051/1989

FAMILJEBILDNING och familjeupplösning under 1980-talet. Family formation and family dissolution in the 1980s. Stockholm: SCB. 1990. 105 p.

Családalapítás és -felbomlás Svédországban az 1980-as években.

713674

INTERNATIONAL migration to Norway, 1989. Report for SOPEMI (OECD). Internasjonalt flytting til Norge. Oslo [etc.] Stat. Sentralbyrå. 1990. 81 p.

Norvégia nemzetközi vándorlásszatisztikája, 1989.

I-040-B-0135/1989

KUOLEMANSYYT, 1989. Causes of death in Finland. Helsinki. Tilastokeskus. 1991. 218 p.

Finnország halálloki statisztikája, 1989.

I-043-B-0104/1989

MORIYAMA, I. M.: Measurement of birth and death registration completeness. Bethesda. Md.: IIVRS. 1990. 9 p.

A születések és a halálzások regisztrációs teljességének mérése.

811562

PHYSICAL disability in the population of the Netherlands, 1986-1988. Netherlands Central Bureau of Statistics. Netherlands Institute for Research on Social Welfare. The Hague. CBS. 1990. 65 p.

Hollandia rokkant népességének adatai, 1986/1988.

I-037-B-0172/1986-1988

POPULATION bulletin of the United Nations. Department of International Economic and Social Affairs. New York. UN. 1991. VI, 125 p.

Az ENSZ jelentése a világ népességéről, 1991.

I-072-B-0121/1991/30

REPORT the survey of population change, 1989. National Statistical Office. Bangkok: NSO. 1990. 70, 31 p.

Jelentés Thaiföld népmozgalmi felméréséről, 1989.

I-058-B-0009/1989

VÄESTÖNTUTKIMUKSEN vuosikirja, 1991. Yearbook of population research in Finland. Väestöntutkimuslaitos. Helsinki. Väestöntutkimuslaitos. 1991. 151 p.

Finnország népességkutatási évkönyve, 1991.

I-043-C-0035/1991

VITAL statistics Japan, 1989. Vol. 1 Statistics and Information Department Ministry of Health and Welfare. Tokyo. Min. of Health and Welfare. 1991. 427 p.

Japán népmozgalmi statisztikája, 1989. 1. köt.

I-051-C-0024/1989/1

VOLKZÄHLUNG vom 25. Mai 1987. Schulabschlüsse und Ausbildungsfachrichtungen der Bevölkerung. Statistisches Bundesamt. Stuttgart. Metzler-Poeschel. 1991. 126 p.

A Német Szövetségi Köztársaság 1987. máj. 25-i népszámlálása. A népesség iskolai végzettsége és szakképzettsége

I-004-B-0307/11

WORLD population prospects, 1990. New York. UN. 1991. XIII, 607 p.

A világ népesedési kilátásai, 1990.

I-072-B-0462/1990

TÁJÉKOZTATÓ
ÉS BIBLIOGRÁFIAI KIADVÁNYOK

BIBLIOGRAFIE ceskoslovenské statistiky a demografie, 1989. Vyzkumny ústav sociálně ekonomických informací a automatizace v řízení. Praha. VÚSEI AR. 1990. 131, V p.

A cseh és szlovák statisztikai és demográfiai irodalom bibliográfiája, 1989.

460290/1989

Közljük kedves Olvasóinkal, hogy a *Statisztikai Szemle* áprilisi és májusi száma összevontan, május hó végén jelenik meg.